

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RAKSTI

729. SĒJUMS

Psiholoģija

SCIENTIFIC PAPERS
UNIVERSITY OF LATVIA

VOLUME 729

Psychology

**SCIENTIFIC PAPERS
UNIVERSITY OF LATVIA**

VOLUME 729

Psychology

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RAKSTI

729. SĒJUMS

Psiholoģija

UDK 159.9(082)
Ps 440

Atbildīgie redaktori

Dr. philol. prof. **Solveiga Miezīte**, Latvijas Universitāte, Toronto Universitāte (Kanāda)

Ph. D. asoc. prof. **Ivars Austers**, Latvijas Universitāte

Redkolēģija:

Ph. D. prof. **Solveiga Miezīte** – LU Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāte (galvenā redaktore)

Ph. D. asoc. prof. **Ivars Austers** – LU Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāte

Dr. habil. psych. prof. **Ārija Karpova** – LU Pedagoģijas un psiholoģijas institūts

Dr. psych. prof. **Sandra Sebre** – LU Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāte

Dr. psych. prof. **Viesturs Renģe** – LU Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāte

Dr. psych. prof. **Malgožata Raščevska** – LU Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāte

Dr. psych. asoc. prof. **Anita Pipere** – Daugavpils Universitāte

Ph. D. prof. **Juris G. Dragūns** – Pensilvānijas Valsts universitāte (ASV)

Ph. D. prof. **Artūrs Kroplijs** (Arthur Cropley) – (Austrālija, Vācija)

Literārās redaktore: **Ruta Puriņa, Māra Antenišķe**

Maketu veidojis **Arnis Čakstiņš**

Visi krājumā ievietotie raksti ir recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

© Latvijas Universitāte, 2008

ISSN 1407-2157

ISBN 978-9984-825-66-3

Saturs/Contents

<i>Līva Gabrāne.</i> Personības iezīmju un darba izpildes saistība. No indivīda līdz daudzlīmeņu skatījumam Personality and Job Performance. From Individual to Multi-Level Perspective	6
<i>Dace Landmane.</i> Nabadzības atribūcija un attieksme pret trūcīgajiem Attributions of Poverty and Attitudes toward the Poor	17
<i>Alla Plaude, Malgožata Raščevska.</i> M. Bonda Aizsardzības stilu aptaujas (DSQ) adaptācija Latvijā Adaptation of M. Bond's Defense Style Questionnaire (DSQ) in Latvian	28
<i>Viesturs Reņģe.</i> Diskusijas par Freida mantojumu Discussions about Freud's Heritage	42
<i>Viesturs Reņģe, Ivars Austers.</i> Sociālie priekšstati par psiholoģiju populāros un zinātniskos psiholoģijas žurnālos Social Representations of Psychology in Popular and Scientific Psychology Journals and Magazines	53
<i>Evija Strika.</i> Tiesu psihiatriskajā vai kompleksajā tiesu psiholoģiskajā un tiesu psihiatriskajā ekspertīzē nonākušo likumpārkāpēju personības iezīmju atšķirības (mērītas ar MMPI-2 testu) Differences in Offenders' Personality Traits (Measured with the MMPI-2 Test). Data from Forensic Psychiatric and Complex Forensic Psychiatric and Psychological Expertise	70

Personības iezīmju un darba izpildes saistība. No indivīda līdz daudzlīmeņu skatījumam

Personality and Job Performance. From Individual to Multi-Level Perspective

Līva Gabrāne

Latvijas Universitāte
Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāte, Psiholoģijas nodaļa
Jūrmalas gatvē 74/76, Rīgā, LV-1083
e-pasts: liva.gabrane@gmail.com

Pēdējos gados organizāciju psiholoģijas pētījumos ir vērojama jaunas pētījumu paradigmas attīstība. Pēc sākotnējās personības un darba izpildes saistības izpētes tikai indivīda vai tikai organizācijas līmenī aizvien vairāk uzmanības tiek pievērsts vidējam līmenim jeb daudzlīmeņu procesiem, kuri saista indivīda personību ar organizācijas rezultātiem. Rakstā vispārīgi apskatīti personības un darba izpildes saistības izpētes vēsturiskās attīstības galvenie posmi no indivīda līdz grupu un daudzlīmeņu pētījumiem un piedāvāti turpmākos pētījumos apskatāmi jautājumi. Kā viena no daudzlīmeņu pieejām ir raksturota personas un vides saderības paradigma.

Atslēgvārdi: personības iezīmes, personības piecu faktoru modelis, darba izpilde, personas un vides saderība.

Organizāciju psiholoģijā personības un darba izpildes saistības pētījumu paradigma pēdējos gados ir mainījies no indivīda līmeņa uzvedības modeļa uz modeļiem, kas ietver organizāciju kontekstu. Sākotnēji personālatlases pētījumi koncentrējās uz individuālajām atšķirībām (to skaitā uz personību) kā individuālā darba izpildes noteicējām, pieņemot, ka individuālā darba izpilde vienkārši summējas organizācijas darba izpildē. Līdz šim pārsvarā empīriski pētīts ir tikai mikrolīmenis jeb individuālo atšķirību un individuālās darba izpildes saistība un makrolīmenis jeb personālatlases procedūru un organizācijas snieguma saistība. Mikrolīmeņa modeļi ignorē organizācijas kontekstu, savukārt makrolīmeņa modeļi neņem vērā individuālās atšķirības. Tāpēc pēdējo gadu laikā tiek izvirzīti jautājumi, kuri ietver mezolīmeni jeb saistību starp indivīda un organizācijas darba izpildi. Viens no šādiem pētījumu virzieniem, kurā pēdējo gadu laikā ir veikti arī personības iezīmju un darba izpildes saistības pētījumi, ir personas un vides saderības paradigma, kas akcentē indivīda prasmju – amata prasību, kā arī indivīda un organizācijas vērtību saderību (*Schneider, Smith & Sipe, 2000*).

Kopumā personības un darba izpildes saistībai organizāciju psiholoģijā pagājušā gadsimtā ir veltīts samērā daudz uzmanības, pateicoties tēmas praktiskajam

nozīmīgumam un ņemot vērā vadītāju lielo interesi par amatu kandidātu personības iezīmēm. Pēdējos gados ir izpētīts, ka, lemjot par kandidātu pieņemšanu darbā, vadītājam personības iezīmes šķiet gandrīz tikpat svarīgas kā intelekts (*Dunn, Mount, Barrick & Ones, 1995*). Arī no veselā saprāta viedokļa grūti iedomāties, ka kāds vadītājs gribētu pieņemt darbā paviršu, bezatbildīgu, slinku, impulsīvu un nemotivētu (ar zemiem piecu faktoru modeļa „apzinīguma” rādītājiem) vai trauksmainu, naidīgu, nedrošu un pastāvīgi nomāktu darbinieku (ar zemiem piecu faktoru modeļa „emocionālās stabilitātes” rādītājiem). Tāpēc līdz šai dienai daudzi personāla atlasē psiholoģijas pētnieki ir mēģinājuši atbildēt uz jautājumu, kuras personības iezīmes palīdz labi veikt darbu, lai, tās novērtējot, varētu samērā droši prognozēt, ka darbinieks uzrādīs labus darba rezultātus.

Personības iezīmes un individuālā darba izpilde

Sākotnējā izpēte

Indivīda līmeņa personības un darba izpildes saistības izpētes vēsturi vispārīgi var iedalīt divos posmos – sākotnējā izpēte (no 20. gs. sākuma līdz 80. gadu vidum) un otrais pētniecības vilnis (no 80. gadu vidus līdz šim brīdim).

Sākotnējās izpētes posmā pētnieki vēl neizmantoja vienotu klasifikāciju, kura ļautu personības iezīmes sagrupēt pārskatāmā sistēmā. Nebija arī pilnīgas skaidrības par iezīmju saturu – reizēm vienas un tās pašas iezīmes tika sauktas dažādi, savukārt atšķirīgas iezīmes – vienā un tajā pašā vārdā. Netika nošķirti arī konstrukta (personības) un apakšskalū līmeņa mērījumi – dažādo personības aptauju apakšskalū netika aplūkotas kā kāda lielāka konstrukta daļas. Pētījumi tika veikti, izmantojot „lielgabala” metodi, t. i., netika analizēts amats, lai identificētu konkrētā gādījumā personības un darba izpildes paredzamās sakarības. Tā vietā tika analizēta visu personības aptauju apakšskalū saistība ar visiem mērītājiem darba izpildes rādītājiem.

Pateicoties iepriekš minētajiem nosacījumiem, daudzas no atklātajām korelācijām bija tuvu nullei un pētnieki, apkopojot rezultātus, nonāca pie secinājuma, ka „nav nekādu vispārināmu pierādījumu, ka personības vērtējumus varētu izmantot personālatlasē kā labus vai praktiskus instrumentus” (*Guion & Gottier, 1965*).

Atdzimšana

Otrajā pētniecības periodā interese par personības iezīmēm piedzīvoja renesansi. Šo posmu iezīmēja personības piecu faktoru modeļa kā iezīmju klasifikācijas izveide (*Goldberg, 1981; Digman, 1990*). Ar faktoru analīzes palīdzību personību aprakstošajos vārdos angļu valodā atklātie pieci faktori – neirotisms, ekstraversija, atvērtība pieredzei, labvēlīgums un apzinīgums – uzrādīja samērā lielu stabilitāti arī citās valodās un līdz ar to kļuva par kopīgu, pētniekiem ērtu klasifikāciju. Tika lietotas un uzlabotas metaanalītiskās metodes kvantitatīvai atsevišķu pētījumu rezultātu apkopotai analīzei (*Viswesvaran & Ones, 1995*). Kopš 90. gadu sākuma veiktās metaanalīzes ir atkārtoti parādījušas, ka noteiktos apstākļos personības iezīmes spēj samērā labi prognozēt darba izpildi. Apzinīgums un emocionālā stabilitāte prognozē darba izpildi visos amatos, labvēlīgums – amatos, kas ietver aprūpēšanas elementu,

un ekstraversija – pārdevēju un vidējā līmeņa vadītāju amatos (*Barrick & Mount, 1991; Tett, Jackson & Rothstein, 1991; Salgado, 1997*).

Šajā laika posmā vienā no retajiem pētījumiem, kurā tika apskatīta personības iezīmju kopējā validitāte, tika atklāts, ka tā ir kumulatīva. Daudzfaktoru korelācija starp personību kopumā un amata statusu un ienākumu līmeni 30–50 gadu laikā pārsniedza 0,6 (*Judge, Higgins, Thoresen & Barrick, 1999*).

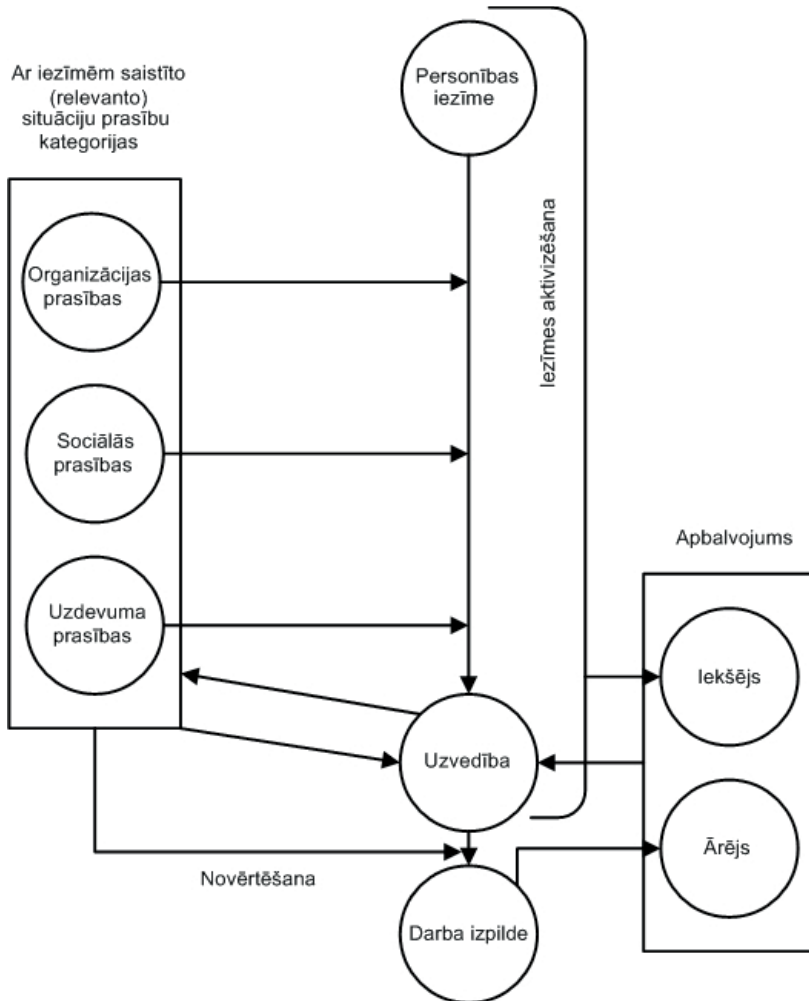
2001. gadā M. Maunts, M. Bariks un T. Džadzs publicēja 15 līdž tam veikto personības iezīmju un darba izpildes saistības metaanalīžu otrās pakāpes metaanalīzi, secinot: lai gan pētījumi atkārtoti liecina, ka apzinīgums un emocionālā stabilitāte spēj prognozēt vispārīgo darba izpildi visās profesijās un arī pārējās Lielā Picnieka iezīmes spēj prognozēt panākumus vismaz dažās profesijās, tomēr vilšanās sagādā nelielas korelācijas rādītāji, kuri labākajā gadījumā sasniedz 0,3 (*Barrick, Mount & Judge, 2001*). Kā viens no iespējamajiem cēloņiem tika minētas pārāk plašas mērāmo konstruktū kategorijas, piemēram, apzinīguma faktorā ietilpst gan sasniegumu orientācijas, gan kārtīguma apakšskalas. Tomēr sasniegumu orientācija ir saistīta ar vidējā līmeņa vadītāju paaugstinājumiem amatā un algas līmeni, kamēr kārtīgums – nav saistīts (*Hough, Ones & Viswesvaran, 1998*). Tāpēc tika izteikts aicinājums detalizētāk pētīt zemāka līmeņa personības iezīmju (piecu faktoru apakšskalu) saistību ar zemāka līmeņa darba izpildes kritērijiem, piemēram, ar līderību, komunikācijas kompetenci vai starppersonu kompetenci (*interpersonal competence, Barrick, Mount & Judge, 2001; Ones & Viswesvaran, 1996*). Kā vēl viens attīstāms pētījumu virziens precīzākai personības un darba izpildes saistības izpratnei tika minēti motivācijas mehānismi kā mainīgie, kuri pastarpina personības un darba izpildes saistību un kuriem arī vajadzētu būt definētiem līdzīgā abstrakcijas līmenī kā tiem personības un darba izpildes mainīgajiem, ar kuriem tos paredzēts saistīt.

Pie līdzīgiem secinājumiem par nepieciešamību precīzāk definēt, kādos apstākļos Lielā Picnieka iezīmes prognozē darba izpildi, aptuveni tajā pašā laikā nonāca arī citi pētnieki (*Tett, Jackson, Rothstein, & Reddon, 1999*), kad atklāja, ka iepriekš veikto metaanalīžu rezultātos vienu un to pašu personības iezīmju prognostiskā validitāte variē ne tikai apjomā, bet arī virzienā (uzrādot gan pozitīvas, gan negatīvas korelācijas ar darba izpildes kritērijiem). Kā atbilde uz iepriekš minētajiem apsvērumiem drīz vien tika piedāvāti divi teorētiski modeļi – cilvēka – situācijas mijiedarbības modelis darba izpildē (*Person-situation interactionist model of job performance, Tett & Burnett, 2003*) un sociāli kognitīvais personības iezīmju un darba izpildes saistības modelis (*Barrick, Mitchell & Stewart, 2003*). To mērķis bija parādīt personības, darba izpildes un tos ietekmējošo mainīgo attiecības, padarot personību organizāciju kontekstā par teorētiski nozīmīgu, nevis tikai aprakstošu jēdzienu.

Cilvēka un situācijas mijiedarbības modelis

R. Teta un D. Bernetas modelis turpina personas un situācijas interakcionisma pieeju organizāciju psiholoģijā, kurā izveidoti Piesaistīšanas–Atlases–Atbiršanas (attraction-selection-attrition, ASA, *Schneider, 1983, 1987*) un personas un organizācijas saderības modeļi (*Chatman, 1989*) vēlāk modificētā veidā tika izmantoti personas un grupas un padotā un vadītāja personības iezīmju saderības un grupu

darba izpildes pētījumos (*Kristof-Brown, Barrick & Stevens, 2005; Kristof-Brown, Zimmerman & Johnson, 2005*). Viņu modelis balstās uz diviem savstarpēji saistītiem mehānismiem – iezīmju aktivizēšanu un novērtēšanu (sk. 1. attēlu).

1. attēls. Darba izpildes personas – situācijas interakcionisma modelis (pēc Tett & Burnett, 2003)

Iezīmju aktivizēšanas jēdziens paredz, ka iezīmes izpaužas uzvedībā kā atbildes reakcijas uz relevantām situāciju prasībām. Situācija ir saistīta (*relevant*) ar iezīmi, ja tā piedāvā mājienus, uz kuriem reakcija (vai tās trūkums) parāda pakāpi, kādā attiecīgā iezīme piemīt indivīdam. Situācijas saistība ar iezīmi ir kvalitatīvs situācijas raksturojums, kurš atšķiras no situācijas spēka (*situation strength*), un abi šie raksturojumi jāņem vērā kā faktori, kas ietekmē personības iezīmju izpaušanos. Situācijas spēks samazina personības iezīmju izpaušanos uzvedībā ļoti skaidra ārējā

apbalvojuma dēļ. Piemēram, atrodoties degošā mājā, lielākais vairākums cilvēku neapsvērs iespēju kavēties, lai gan mazāk ekstrēmā situācijā viņi, iespējams, to darītu.

Situāciju prasības var iedalīt trijās kategorijās – uzdevuma, sociālās un organizācijas prasībās. Uzdevuma prasības veido ikdienas darba pienākumi noteiktā amatā. Šīs prasības personālatlases speciālisti parasti ņem vērā, veidojot amata personības prasību aprakstu. Sociālās prasības veido grupas līmeņa prasības – kolēģu, vadītāja, padoto un klientu vajadzības un gaidas attiecībā uz indivīda darbību un komunikāciju. Šo līmeni ir būtiski ņemt vērā, jo, piemēram, divos amatos ar vienādiem darba pienākumiem vienā gadījumā vadītājs var būt autoritatīvs, otrā – demokrātisks. Līdz ar to šiem diviem amatiem būs atšķirīgi priekšnosacījumi veiksmīgai darba izpildei, pateicoties atšķirīgām sociālām prasībām. Tets un Berneta min sava modeļa iespējamo lietojumu darba grupu veidošanā, jo, pamatojoties uz sociālās apmaiņas teoriju (*Thibaut & Kelley*, 1959), indivīdi ir saderīgi tad, ja piedāvā viens otram iespēju izpaust abpusēji pozitīvi vērtētas iezīmes, piemēram, gan līdzības („līdzīgie pievelkas”), gan savstarpējās papildināšanās („pretējie poli pievelkas”) saderības principus, kurus vēlāk detalizētāk pēta E. Kristofa-Brauna, M. Bariks un C. K. Stīvensa (*Kristof-Brown, Barrick & Stevens*, 2005).

Visbeidzot, organizācijas līmeņa prasības veido organizācijas klimats un kultūra, kas izpaužas struktūrā, procedūrās un motivācijas sistēmās. Apskatot iepriekšējo piemēru ar divām vienādām amata pozīcijām, viens no tiem varētu būt organizācijā ar rigīdu hierarhisku struktūru, otrs – organizācijā ar neskaidrām hierarhiskām robežām. Līdz ar to uzvedības ekspektācijas no organizāciju puses pret šajos amatos strādājošajiem būs atšķirīgas. Pirmajā gadījumā vēlams būs konservatīvi autoritāra, otrajā – liberāli egalitāra uzvedība (*Tett & Burnett*, 2003).

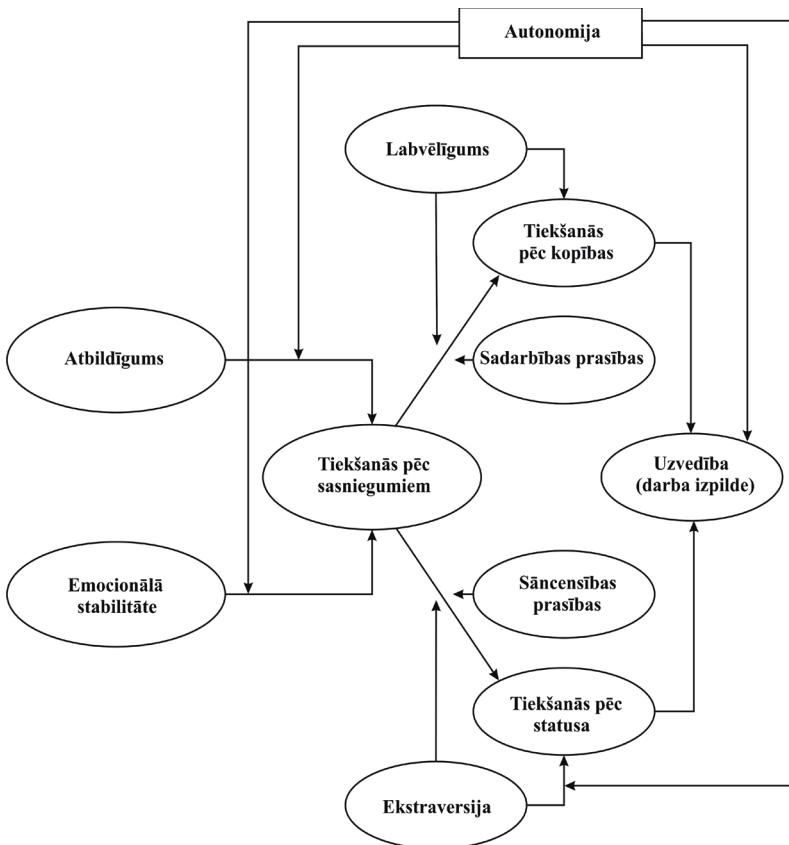
Novērtēšanas komponents ir iekļauts visās trijās prasību kategorijās un atšķir jēdzienu “uzvedība” no darba izpildes, kura tiek definēta kā pozitīvi vērtēta uzvedība (sk. 1. attēlu). Iezīmju izpaušana tiek novērtēta pozitīvi vai negatīvi atkarībā no tā, vai tā atbilst vai neatbilst darba prasībām. Attiecībā uz motivāciju („apbalvojums” 1. attēlā), Tets un Berneta atzīmē, ka personības iezīmes ilgu laiku ir tikušas uzskatītas par vajadzībām, kuru apmierināšana rada patiku (kā minēts *Allport*, 1951). Tas nozīmē, ka to izpaušanai pašai par sevi ir motivējoša vērtība (“iekšējs apbalvojums” 1. attēlā), savukārt „ārējo apbalvojumu” veido apkārtējo pozitīvs iezīmes izpaušanas vērtējums.

Personības un darba izpildes saistību pastarpinošo mainīgo motivācijas modelis

Nozīmīgu ietekmi uz Teta un Bernetas, kā arī citiem pēdējo gadu personības un darba izpildes saistības skaidrojumiem ir atstājis R. Hogana un D. Šeltones socioanalītiskais (*socioanalytic*) iezīmju un darba izpildes saistības skatījums, kurš paredz, ka (1) personība sastāv no motivācijas, identitātes un reputācijas, (2) cilvēkus motivē iespēja sadarboties un (vai) iespēja sacensties, (3) personības pašuztvere (identitāte) ir jānošķir no personības apraksta „no ārpusēs”, no tā, kā to uztver citi (un personības piecu faktoru modelis šo autoru skatījumā apraksta tikai reputāciju, neskaidrojot motivāciju un identitāti), (4) personības iezīmju un darba izpildes saistību pastarpina indivīda sociālās prasmes.

Izšķiroša nozīme ir darba izpildes novērtēšanai, jo vērtētāji pamatojas uz to, cik lielā mērā vērtējamā sniegums atbilst viņu gaidām, tādējādi augstāku novērtējumu saņem tie vērtējamie, kuriem, pateicoties noteiktai motivācijas un sociālo prasmju kombinācijai, ir izdevies piepildīt vērtētāju gaidas. Savukārt vadītāju-vērtētāju gaidas ne vienmēr ir saistītas ar organizācijas mērķiem, t. i., mērķi, kas ir svarīgākie vadītājam, ne vienmēr ir svarīgākie organizācijai (Hogan & Shelton, 1998).

Pamatojoties uz Hogana un Šeltones definētajiem motīviem – tiekšanās pēc kopības (sadarbības) un tiekšanās pēc statusa (sāncensības) –, Bariks, Mičels un Stjuarts piedāvā sociāli kognitīvu personības iezīmju un redzamās uzvedības (darba izpildes) saistības modeli (Barrick, Mitchell & Stewart, 2003, 2. attēls). Kā pastarpinošie mainīgie šajā modelī darbojas situāciju raksturojumi, līdzīgi kā Teta un Bernetas modelī, un kognitīvi motivējoši darba nodomi (*cognitive-motivational work intentions*). Papildus kā pastarpinošo motīvu autori pievienojuši tiekšanos pēc sasniegumiem, tā var būt motivēta gan ar kopības, gan statusa vajadzībām (sk. 2. attēlu).

2. attēls. Pilnais pastarpinošo motivācijas mainīgo modelis
(pēc Barrick, Mitchell & Stewart, 2003)

Bariks, Mičels un Stjuarts, ņemot vērā iepriekšējos pētījumos iegūtos rezultātus, ka apzinīgums un emocionālā stabilitāte prognozē sasniegumus visos amatos, savā modelī saista šīs iezīmes ar universālāko no motivācijas mainīgajiem – tiekšanās uz sasniegumiem, un tā ir saistīta ar darba izpildi visos amatos. Pēc autoru domām, apzinīgiem un emocionāli stabiliem cilvēkiem ir raksturīga spēja izvirzīt sev mērķus un tos sasniegt, bet cilvēki ar zemiem apzinīguma rādītājiem un augstiem neirotizma rādītājiem uzskata, ka viņi nav neko vērti.

Tāpat kā Tets un Berneta, arī Bariks un kolēģi uzsver, ka līdzīgos amatos ar dažādu motivācijas sistēmu palīdzību var dažādi strukturēt sociālās prasības, aktualizējot sadarbības vai sāncensības vajadzības. Piemēram, vienā uzņēmumā mārketinga speciālistiem jāstrādā komandā pie vienota projekta, kamēr citā uzņēmumā speciālistiem jāsaņem savā starpā par ierobežotiem resursiem un (vai) apbalvojumiem. Tāpēc viņu modelī iekļautas sāncensības un sadarbības prasības.

Kā parādījuši iepriekšējie pētījumi, labvēlīgums labi prognozē darba izpildi situācijās, kuras pieprasa sadarbību, piemēram, komandas darbā (*Hough, 1992*), savukārt ekstraversija labi prognozē darba izpildi pārdošanas un vadības pozīcijās, kur nepieciešams ietekmēt citus, kā arī tiek saņemti ārēji apbalvojumi (par jauniem klientiem u. tml. (*Barrick & Mount, 1991; Stewart, 1996*)). Tāpēc Barika un kolēģu modelī ekstraversijas un labvēlīguma saistību ar darba izpildi ietekmē situācijas sadarbības vai sāncensības prasības.

Papildus sadarbības un sāncensības prasībām Bariks un kolēģi savā modelī iekļauj arī tādu situācijas raksturojumu kā autonomija, kas ir konceptuāli līdzīgs situācijas spēkam Teta un Bernetas modelī. Autonomija apraksta, cik lielā mērā organizācija ar kontroles mehānismu palīdzību ierobežo indivīda uzvedības izvēli. Tāpat kā Tets un Berneta, arī Bariks un kolēģi secina, ka personības iezīmju prognostiskā validitāte ir augstāka amatos ar augstāku autonomijas līmeni (*Barrick & Mount, 1993*).

Paralēli iepriekš minēto teorētisko modeļu izstrādei vairāki citi pētnieki, analizējot personības iezīmju un darba izpildes saistību, nonāca pie rezultātiem, kuri parādīja, ka personības prognostiskā validitāte ir tikpat augsta kā intelektam, kurš līdz tam tika uzskatīts par labāku prognozētāju. Daudzfaktoru korelācijas koeficienti starp personību un līdera izvirzīšanos un personību un klientu apkalpošanas līmeni bija attiecīgi $\rho = 0,53$ (*Judge, Bono et al., 2002*) un $\rho = 0,5$ (*Frei & McDaniel, 1998*).

Šie rezultāti liek secināt: lai noskaidrotu, kuras personības iezīmes prognozē kurus darba izpildes komponentus, ir vērtīgi apskatīt katras iezīmes validitāti atsevišķi, kā tika darīts līdz šim. Tomēr, lai maksimizētu prognozes ticamību, pareizāk būtu apskatīt visu attiecināmo personības iezīmju kopējo validitāti, citiem vārdiem sakot, pētīt cilvēkus, nevis iezīmes; līdz šim tas tika darīts visai reti (*Barrick & Mount, 2005; Hogan, 2005*).

Personības iezīmes un grupas darba izpilde

Kā minēts iepriekš, pēc sākotnējās intereses par personības iezīmju un darba izpildes saistību indivīda līmenī, paaugstinoties izpratnei par vairāku organizācijas līmeņu ietekmi uz personības un darba izpildes saistību, pētnieku uzmanība aizvien

vairāk tika pievērsta grupām, lai pārbaudītu, vai indivīda līmenī atklātās sakarības var tikt lietotas arī efektīvāku darba grupu veidošanai (*Barrick, Stewart, Neubert & Mount, 1998; Van Vianen & De Dreu, 2001*).

Pēdējos gados izstrādātā organizāciju psiholoģijas daudzlīmeņu (*multilevel*) konstruktus un teorētisko modeļu definēšanas metodoloģija piedāvā pētīt līdz šim maz izprastos procesus, kuros zemāka līmeņa konstruktus kombinējas, veidojot augstāka līmeņa konstruktus (*Kozlowski & Klein, 2000; Morgeson & Hofmann, 1999*). Tāpēc pēdējo gadu laikā arī grupas līmeņa personības iezīmju un darba izpildes saistības pētījumi ir papildināti ar starplīmeņu perspektīvu. Piemēram, ir pētītas grupas dalībnieku lomas kā starplīmeņu (*cross-level*) mehānisms, kurš saista individuālās personības iezīmes un grupas darba izpildi (*Stewart, Fulmer & Barrick, 2005*).

Arī personas un vides saderības (*person-environment fit*) paradigmā pēc pirmā pētnieciskās darbības viļņa personas un organizācijas saderības (*person-organization fit*) jomā sāk attīstīties personas un grupas un darbinieka un vadītāja saderības pētījumi (*Kozlowski & Klein, 2000; Kristof-Brown, Zimmerman & Johnson, 2006*). Pētnieki mēģina atbildēt uz jautājumu, kuras individuālās iezīmes būtu jāņem vērā kā darbinieku atlases kritēriji darbam konkrētās grupās, lai sasniegtu maksimālu atbilstību un līdz ar to maksimāli labi veiktu darbu. Atbilstība tiek definēta kā līdzīgums, vajadzību apmierināšana un prasību un spēju saderība.

Līdzšinējie personības iezīmju pētījumi grupu kontekstā ir parādījuši, ka līdzīgi apzinīguma un neirotizma iezīmju līmeņi ļauj grupas dalībniekiem kļūt saliedētākiem un līdzīgi labvēlīguma rādītāji ļauj sasniegt labākus darba izpildes rezultātus (*Stewart, Fulmer & Barrick, 2005*). Ir izpētīts arī, ka attiecībā uz ekstraversiju darbojas apgriezta sakarība – grupas, kurās vidējais ekstraversijas līmenis ir atšķirīgs no viņu pašu ekstraversijas līmeņa, indivīdiem liekas pievilcīgākas saskaņā ar savstarpējās papildināšanās (jeb komplementaritātes) principu (*Kristof-Brown, Barrick & Stevens, 2005*), savukārt grupas pievilcīgums ir saistīts ar augstāku individuālā ieguldījuma līmeni grupas darbā, kolēģu un vadītāja vērtējumā. Tā kā indivīds, kuram grupa šķiet pievilcīga un kurš rīkojas tā, lai atbilstu tās normām, tiktu augsti novērtēts arī tad, ja grupai ir zemi darba izpildes pieņemtie standarti un zems darba izpildes līmenis (*Haslam, 2001; Tett & Burnett, 2003*), tad turpmākos pētījumos būtu vēlams pārbaudīt, vai pastāv sakarība starp to, cik pievilcīga indivīdam liekas grupa, un objektīviem individuālās darba izpildes mērījumiem (piemēram, finansiālo mērķu sasniegšanu).

Apskatot personības iezīmju līdzīgumu vadītāju un padoto diādēs, ir atklāts, ka vadītāja un padotā apzinīguma līdzīgums ir saistīts ar padotā darba izpildi (*Deluga, 1998*), kā arī līdzīgums vajadzībā pēc izaugsmes un vispārējais uztvertais līdzīgums ir saistīts gan ar padotā, gan vadītāja darba izpildi (*Huang & Lun, 2006*) abu pušu savstarpējā vērtējumā. Tomēr līdz šim neatbildēts ir jautājums, vai, un, ja jā, tad cik lielā mērā padotā un vadītāja personības piecu faktoru iezīmju līdzīgums ietekmē objektīvi mērītus padotā darba rezultātus.

Pētījumi ir parādījuši, ka starp komandas biedriem darba izpildi un saliedētību veicina arī neirotizma un labvēlīguma līdzīgums. Tā kā vadītāju un padoto attiecības neirotizma un labvēlīguma līdzīgums nav pētīts, turpmākos pētījumos jāpārbauda,

vai šī sakarība saglabājas gan šajā kontekstā, gan arī izmantojot objektīvus darba izpildes mērījumus.

Izdarot kopsavilkumu, var teikt, ka pēc sākotnējā personības kā darba izpildes prognozētāja validitātes pierādīšanas posma šobrīd pētnieki atzīst, ka personības iezīmes ir laikā noturīgi spēki, kas darbā ietekmē uzvedību, taču, lai varētu izskaidrot personības un cilvēka uzvedības saistību, jāņem vērā dažādi pastarpinošie mainīgie. Tāpēc pēc vairāk nekā dekādes, kas veltīta personības piecu faktoru iezīmju un darba izpildes saistības pētniecībai indivīda līmenī, šobrīd aktuālās pieejas personības iezīmju un darba izpildes saistības pētījumiem raksturo pieaugošs kontekstuālisms:

- vairāku līmeņu konstrukti (mehānismi, kas saista indivīda, grupas un organizācijas līmeņus);
- līdzīguma un papildināšanās principu izpēte saderības paradigmā;
- situācijas spēka novērtēšana (uzvedības repertuāra izvēles brīvības pakāpe);
- detalizētāka pieeja personības iezīmju un darba prasību definēšanai, personības iezīmju apakšskalu un darba prasību motivācijas un kompetenču jēdzienos;
- pieeja personībai kā veselumam, par pētījuma objektu izvēloties indivīda iezīmju kopumu, nevis atsevišķas iezīmes.

Līdz šim apkopotās atziņas dod pamatu optimismam, ka nākotnē, sistemātiski un rūpīgi pētot iepriekš minēto pastarpinošo mainīgo ietekmi, personība tiks aizvien vairāk atzīta par nozīmīgu faktoru darba izpildes prognozēšanā.

Izmantotie informācijas avoti

- Allport, G. W. (1951) *Personality – A psychological interpretation*. London: Constable.
- Barrick, M. R., Mitchell, T. R. & Stewart, G. L. (2003) Situational and motivational influences on trait-behavior relationships. In: M. R. Barrick & A. M. Ryan (Eds.) *Personality at Work: Reconsidering the role of personality in organizations*, San Francisco: Jossey-Bass.
- Barrick, M. R., Mount, M. K., & Judge, T. A. (2001). Personality and performance at the beginning of the new millennium: What do we know and where do we go next? *International Journal of Selection and Assessment*, Vol. 9, No. 1/2: 9–29.
- Barrick, M. R., Stewart, G. L., Neubert, M., Mount, M. K. (1998) Relating member ability and personality to work team processes and team effectiveness. *Journal of Applied Psychology*, 83, 377–391.
- Barrick, M. R., Mount, M. K. (1991) The Big Five personality dimensions and job performance: A meta-analysis. *Personnel Psychology*, 44, 1–26.
- Barrick, M. R., Mount, M. K. (1993) Autonomy as a moderator of the relationships between the Big Five personality dimensions and job performance. *Journal of Applied Psychology*, 78, 111–118.
- Barrick, M. R., Mount, M. K. (2005) Yes, personality matters: Moving on to more important matters. *Human Performance*, 18 (4), 359–372.
- Chatman, J. A. (1989) Improving interactional organizational research: A model of person-organization fit. *Academy of Management Review*, 14, 333–349.

- Deluga, R. J. (1998) Leader-member exchange quality and effectiveness ratings. *Group & Organization Management*, 23: 2, 189-216.
- Digman, J. M. (1990) Personality Structure: Emergence of the Five-Factor Model. *Annual Review of Psychology*, Vol. 41, 417-440.
- Dunn, W. S., Mount, M. K., Barrick, M. R., & Ones, D. S. (1995) Relative importance of personality and general mental ability in managers' judgments of applicant qualifications. *Journal of Applied Psychology*, 80, 500-509.
- Frei, R. L., & McDaniel, M. A. (1998) Validity of customer service measures in personnel selection: A review of criterion and construct evidence. *Human Performance*, 11, 1-27.
- Goldberg, L. R. (1981) Language and individual differences: The search for universals in personality lexicons. In: L. Wheeler (Ed.), *Review of Personality and Social Psychology: Vol. 2* (pp. 141-165). Beverly Hills, CA: Sage.
- Guion, R. M., & Gottier, R. F. (1965) Validity of personality measures in personnel selection. *Personnel Psychology*, 18, 135-164.
- Haslam, A. S. (2001) *Psychology in Organizations – The Social Identity Approach*, Sage Publications Ltd, London.
- Hogan, R., & Shelton, S. (1998) A socioanalytic perspective on job performance. *Human Performance*, 11, 129-144.
- Hough, L. M. (1992) The "Big Five" personality variables—construct confusion: Description versus prediction. *Human Performance*, 5, 139-155.
- Hough, L. M., Ones, D. S., & Viswesvaran, C. (1998) Personality correlates of managerial performance constructs. *Paper presented at the 13th Annual Conference of the Society for Industrial and Organizational Psychology, Dallas*.
- Huang, X., Iun, J. (2006) The impact of subordinate-supervisor similarity in growth-need strength on work outcomes: the mediating role of perceived similarity. *Journal of Organizational Behavior*, 27: 8, 1121-1148.
- Judge, T. A., Bono, J. E., Ilies, R., & Gerhardt, M. W. (2002) Personality and leadership: A qualitative and quantitative review. *Journal of Applied Psychology*, 87, 765-780.
- Judge, T. A., Higgins, C. A., Thoreson, C. J., & Barrick, M. R. (1999) The Big Five personality traits, general mental ability, and career success across the life span. *Personnel Psychology*, 52, 621-652.
- Kozlowski, S. W. J., Klein, K. J. (2000) A multilevel approach to theory and research in organizations: Contextual, emergent and temporal processes. In: K. J. Klein, S. W. J. Kozlowski (Eds.), *Multilevel theory, research and methods in organizations: Foundations, extensions and new directions* (pp. 3-80). San Francisco: Jossey Bass.
- Kristof-Brown, A. L., Zimmerman R. D. & Johnson, E. C. (2005) Consequences of individuals' fit at work: a meta-analysis of person-job, person-organization, person-group and person-supervisor fit. *Personnel Psychology*, 58, 281-342.
- Kristof-Brown, A. L., Barrick, M. R. & Stevens, C. K. (2005) When opposites attract: A multi sample demonstration of complementary person – team fit on extraversion. *Journal of Personality*, 73: 4.
- Morgeson, F. P, Hofmann, D. A. (1999) The structure and function of collective constructs: Implications for multilevel research and theory development. *Academy of Management Review*, 24, 249-265.
- Ones, D. S., & Viswesvaran, C. (1996) Bandwidth-fidelity dilemma in personality measurement for personnel selection. *Journal of Organizational Behavior*, 17, 609-626.

- Salgado, J. F. (1997) The five factor model of personality and job performance in the European community. *Journal of Applied Psychology*, 67, 401–410.
- Schneider, B. (1983) Interactional psychology and organizational behavior. In: L. L. Cummings & B. M. Straw (Eds.) *Research in organizational behavior* (Vol. 5, pp. 1–31). Greenwich, CT: JAI Press.
- Schneider, B. (1987) The people make the place. *Personnel Psychology*, 40, 437–453.
- Schneider, B., Smith, D. B., & Sipe, W. P. (2000) Personnel selection psychology. Multilevel considerations. In: Klein, K. J. & Kozlowski, S. W. J. (Eds.) *Multilevel Theory, Research, and Methods in Organizations*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Stewart, G. L. (1996) Reward structure as a moderator of the relationship between extraversion and sales performance. *Journal of Applied Psychology*, 81, 619–627.
- Stewart, G. L., Fulmer, I. S., Barrick, M. R. (2005) An exploration of member roles as a multilevel linking mechanism for individual traits and team outcomes. *Personnel Psychology*, 58, 343–365.
- Tett, R. P., Burnett, D. D. (2003) A personality trait-based interactionist model of job performance. *Journal of Applied Psychology*, 88, no. 3, 500–517.
- Tett, R. P., Jackson, D. N., Rothstein, M. (1991) Personality measures as predictors of job performance: A meta-analytic review. *Personnel Psychology*, 44, 703–742.
- Tett, R. P., Jackson, D. N., Rothstein, M., & Reddon, J. R. (1999) Meta-analysis of bidirectional relations in personality-job performance research. *Human Performance*, 12, 1–29.
- Thibaut, J. W., Kelley, H. H. (1959) *The social psychology of groups*. New York: Wiley.
- Van Vianen, A. E. M., De Dreu, C. K. W. (2001) Personality in teams: it's relation to social cohesion, task cohesion and team performance. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 10 (2), 97–120.
- Viswesvaran, C., & Ones, D. S. (1995) Theory Testing: Combining Psychometric Meta-Analysis and Structural Equations Modeling. *Personnel Psychology*, 48, 865–885.
- Hogan, R. (2005) In Defense of Personality Measurement: New Wine for Old Whiners. *Human Performance*, 18 (4), 331–341.

Summary

In recent years, a new research paradigm is emerging in organizational psychology. While earlier studies concentrated on personality–job performance linkages solely at individual or organizational levels, the focus is currently shifting towards the intermediate level or multi-level processes linking individual personality with organizational performance. In the current article the historical development of research trends on personality and job performance is described, from individual to group and multi-level research. Possible directions for future research are discussed. The person–environment fit paradigm is presented as one of multi-level approaches.

Keywords: personality traits, the Five Factor Model of personality, job performance, person-environment fit.

Nabadzības atribūcija un attieksme pret trūcīgajiem *Attributions of Poverty and Attitudes toward the Poor*

Dace Landmane

Latvijas Universitāte
Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāte, Psiholoģijas nodaļa
Jūrmalas gatvē 74/76, Rīgā, LV-1083
e-pasts: landmane@inbox.lv

Šī raksta mērķis ir apkopot teorētiskās pieejas nabadzības atribūcijā un attieksmē pret trūcīgajiem. Nabadzības atribūcijas pētījumos galvenokārt pēta atribūcijas veidu, ko cilvēks izmanto, lai skaidrotu, kāpēc kāds indivīds ir trūcīgs (Feagin, 1972; Smith & Stone, 1989; Zucker & Weiner, 1993), un šajos pētījumos tiek akcentētas trīs galvenās cēloņu kategorijas: individuālistiskā, strukturālā un fatalistiskā kategorija (Feagin, 1972; Furnham, 1982; Smith & Stone, 1989). Savukārt attieksmes izpratnē pret trūcīgajiem tiek izšķirtas divas pieejas. Pirmā pieeja analizē vispārīgu attieksmi pret trūcīgajiem, īpaši neizdalot attieksmes komponentus (MacDonald, 1971, 1972; Aterthon, 1993), bet otrā pieejā izšķir atsevišķus attieksmes komponentus: afektīvo un uzvedības komponentu (Zucker & Weiner, 1993), afektīvo un kognitīvo (Cozzarelli, Wilkinson, Tagler, 2001, 2002) un uzvedības komponentu (Hine, Montiel, 1999). Veiktie pētījumi atklāj, ka individuālistiskā/internālā nabadzības atribūcija ir saistīta ar negatīvu attieksmi pret trūcīgajiem un strukturālā/eksternālā nabadzības atribūcija ir saistīta ar pozitīvu attieksmi pret trūcīgajiem (Weiner & Zucker, 1993; Cozzarelli, Wilkinson, Tagler, 2001), tomēr, pastāvot dažādu nabadzības atribūcijas skaidrojumu kategorijām un dažādām teorētiskām pieejām attieksmē pret trūcīgajiem, iegūtie rādītāji ir dažādi.

Atslēgvārdi: nabadzības atribūcija, attieksme pret trūcīgajiem.

Latvijā trūcīgu ģimeņu skaits joprojām ir liels¹. Trūcīgo ģimeņu iztikšana ir atkarīga no sociālā dienesta pabalstiem, taču arī sociālā dienesta sniegtā palīdzība nespēj mazināt trūcīgo skaitu Latvijā. Kā pierādījusi citu valstu prakse, būtiski situācijas uzlabojumi ir panākami, tikai atklājot nabadzības cēloņus, tādēļ pabalstu piešķiršana, lai novērstu ekstremālu nabadzību, nav risinājums, tā nesamazina trūcīgo cilvēku skaitu Latvijā (*ziņojums: "Mātes nodarbinātība un bērnu nabadzība"*. Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, 2004). Svarīgi ir apzināties, kā

¹ Par trūcīgu atzīstama ģimene (persona), ja tās ienākumi uz vienu ģimenes locekli pēdējo triju mēnešu laikā nepārsniedz 50% no attiecīgā gada 1. janvāra spēkā esošās minimālās algas valstī. Ja persona atbilst trūcīgas personas statusam, pašvaldība izsniedz rakstisku izziņu par atbilstību trūcīgas personas statusam un informē par personas iespējām pretendēt uz pabalstu GMI (garantētā minimālā ienākuma) līmeņa nodrošināšanai (Ministru kabineta noteikumi Nr. 97 "Kārtība, kādā ģimene vai atsevišķi dzīvojošas persona atzīstama par trūcīgu").

trūcīgie skaidro savus nabadzības cēloņus, tas savukārt ļautu izvērtēt, kādu palīdzību bez pabalsta piešķiršanas piemērot trūcīgiem.

Atribūcija ir process, kur cilvēki skaidro gan sava, gan citu cilvēku uzvedību. Attieksme ir pozitīvs vai negatīvs vērtējums, kas ietver sevī trīs komponentus: afektīvo, kognitīvo un uzvedības reakciju (Breckler, 1984; Eagly & Chaiken, 1998; Zimbardo & Leippe, 1991). Afektīvā attieksme ir emocionāla reakcija uz objektiem, savukārt kognitīvais attieksmes komponents ietver zināšanas par objektu, kā arī pārliecību, idejas, atmiņas un tēlus (Gilovich, 2006).

Nabadzības atribūcija

Nabadzības atribūcijas pētījumu klāsts ir ievērojams. Nabadzības atribūcijā pēta galvenokārt atribūcijas veidu, ko cilvēks izmanto, lai skaidrotu, kāpēc kāds indivīds ir trūcīgs (Feagin, 1972; Smith & Stone, 1989; Zucker & Weiner, 1993). Nabadzības atribūcijas pētījumos pastāv divu veidu pieejas: iekšzemes nabadzības atribūcijas pētījumi, kur tiek analizēta nabadzības atribūcija valsts kontekstā (Feagin, 1972; Smith & Stone, 1989; Zucker & Weiner, 1993), un nabadzība trešās pasaules valstīs, kur tiek analizēta nabadzības atribūcija trešās pasaules valstīs no attīstīto valstu viedokļa (Harper, Wagstaff, Newton & Harrison, 1990; Hine, Montiel, 1999). Iekšzemes nabadzības atribūcijas pētījumu ir ievērojami vairāk salīdzinājumā ar nabadzības atribūcijas pētījumiem ārvalstīs.

Iekšzemes nabadzības atribūcija

Nabadzības atribūcijas struktūra

Fegins (Feagin, 1972) aizsāka nabadzības atribūcijas pētījumus ASV, novērtējot pieaugušo pārliecību par nabadzības cēloņiem. Lai veiktu pētījumu, viņš izveidoja aptauju (*Beliefs about the causes of poverty in the US*) un atbildes iedalīja trīs skaidrojumu kategorijās. Fegina pieeja kļuva par pamatu turpmākajiem pētījumiem visā pasaulē. Tajos arī tiek akcentēti trīs galvenie cēloņi: individuālistiskie cēloņi (nabadzībā vairo nabadzīgo cilvēku spēju, piepūles vai taupības trūkumu), strukturālie (nabadzībā vairo ekonomiskos vai sociālos apstākļus) un fatālistiskie cēloņi (nabadzībā vairo likteni vai veiksmes trūkumu) (Feagin, 1972; Furnham, 1982; Smith & Stone, 1989). Nozīmīgs trūkums nabadzības atribūcijas pētījumos ir tas, ka ilgstoši un dažādos pētījumos tika lietota Fegina izveidotā skala. Lai gan šī skala ir derīga, tā neatbilst daudzus mūsdienīgus nabadzības cēloņu skaidrojumus. Svarīgi ir nabadzības atribūcijas skalai pievienot mūsdienīgus nabadzības cēloņu skaidrojumus, tā padziļinot nabadzības izpratni.

Jaunākajos nabadzības atribūcijas pētījumos tiek paplašināta nabadzības atribūcijas izpratne, pievienojot nabadzības atribūcijas skalai jaunus apgalvojumus un tā atklājot jaunākas cēloņu kategorijas (Cozzarelli, Wilkinson & Tagler, 2001). Nabadzības atribūcijas skalā tika iekļauti kultūras apgalvojumi, un līdz ar to kultūras skaidrojums (ģimenes izjukšana, piedzimšana nabadzīgā ģimenē) kļuva par atsevišķu nabadzības atribūcijas faktoru. Kozarelī nonāca pie trim skaidrojumiem: individuālistisks jeb internāls, strukturāls jeb eksternāls un kultūras skaidrojums

(uzskats, ka trūcīgie atrodas nabadzīgā subkulturā vai dzīvo negatīvos apstākļos, kurus viņi ļoti maz kontrolē).

Arī Buloka nabadzības atribūcijas skalu palielina, pievienojot skalai kultūras apgalvojumus, un izšķir trīs faktoros: strukturālo (kapitālisms, diskriminācija, nepietiekamas rūpes par bērniem), individuālistisko/nabadzības kultūras faktoru (slinkums, tradicionālo ģimeņu izjukšana), fatālistisko/strukturālo faktoru (slimības, veiksmes trūkums) (*Bullock, Williams & Limbert, 2003*).

Tiek izšķirtas divas nabadzības cēloņu kategorijas: pirmā, kas pamatojas uz pārliecību, ka trūcīgie ir atbildīgi par savu stāvokli; un otrā kategorija, kas pamatojas uz pārliecību, ka apstākļi ir ārpus trūcīgo kontroles. Šeks (*Shek, 2002*) izveidoja četru faktoru modeli: personiskās problēmas (saistītas ar nabadzīgu cilvēku personīgajām problēmām), iespēju trūkums (saistīts ar veiksmes trūkumu, mēģinot tikt ārā no nabadzības), izmantošana (saistīts ar sociālo netaisnību), liktenis (nabadzībā vainīgs liktenis). Šis modelis atšķiras no iepriekšējiem nabadzības atribūcijas skaidrojumiem.

Lai gan daudzi mērījumi lietoti, novērtējot pārliecību par nabadzības cēloņiem, daudziem no šiem mērījumiem nav pietiekama metodoloģiska pamatojuma. Pastāv trīs saistītas problēmas. Pirmkārt, instrumentu ticamība nav atbilstoši novērtēta. Šī problēma īpaši svarīga pētījumos, kur pārliecība par nabadzības cēloņiem tika novērtēta ar vienu vienīgu apgalvojumu. Otrkārt, pastāvošā mērījumu ticamība bija pamatota galvenokārt tikai ar ārējo ticamību. Treškārt, novērtējot dažādu pārliecību par nabadzības cēloņiem, tās pamatojums skalu faktoriālai ticamībai ir vājš (*Shek, 2002, 2003*).

Pēc Šeka domām (*Shek, 2003*), pētījumos par nabadzības cēloņiem vajadzētu ievērot vismaz divus rādītājus. Pirmkārt, korelācijas koeficientam ir maza ticamība, jo tas iegūts no mazas izlases, tādēļ pētījumos vajadzētu iekļaut lielas izlases. Saskaņā ar dažiem autoriem (*Gorsuch, 1974; Tabachnick & Fidell, 1989*) skalas katrā cēloņu kategorijā vajadzētu būt vismaz pieciem cēloņiem. Otrkārt, lai nodrošinātos pret to, ka dati iegūti nejauši, iegūto faktoru atrisinājumu vajadzētu novērtēt, kopējā izlasē lietojot nejaušo apakšizlasi, lai izvērtētu faktoru stabilitāti (*Gorsuch, 1974*).

Nabadzības atribūcija dažādu valstu kontekstā

Lielākā daļa nabadzības atribūcijas pētījumu ir veikti ASV, kur secināts, ka izteiktāks ir individuālistiskais skaidrojums (*Feagin, 1972; Klugel & Smith, 1986*). Austrālijā tāpat kā ASV izteiktāks ir individuālistiskais skaidrojums (*Feather, 1972*), savukārt Indijā tiek apstiprināti sistēmas cēloņi (valdības politika, ekonomiskā ietekme) (*Pandey, Sinha, Prakash, Tripathi, 1982*), bet Krievijā – strukturālais un fatālistiskais skaidrojums (*Мыздыбаев, 2001*).

Tātad dažādas grupas dažādās valstīs nabadzību skaidro atšķirīgi, tomēr sociāl-ekonomiski attīstītākās valstīs respondentiem ir tendence nabadzību skaidrot ar individuālistiskiem faktoriem.

Bieži vien pētījumos tiek izmantotas adaptētas nabadzības atribūciju skalu versijas, bet ne vienmēr tās spēj atspoguļot mūsdienīgākos, katrai kultūrvidei raksturīgos nabadzības cēloņus. Šeks apgalvo, ka nabadzības cēloņu skaidrojumi ir cieši saistīti ar labklājības sistēmu un ekonomisko politiku, tādēļ, veicot pētījumus,

svarīgi izveidot skalu, kas atspoguļo mūsdienu nabadzības cēloņu skaidrojumus (Shek, 2003).

Nabadzības atribūcija un sociāldemogrāfiskie rādītāji

Nabadzības atribūcija var mainīties atkarībā no indivīda sociāldemogrāfiskiem rādītājiem: nacionalitātes, reliģiskās piederības, vecuma, izglītības līmeņa, ienākuma līmeņa (piemēram: *Feagin*, 1972; *Feather*, 1974) un etniskās piederības (*Hunt*, 1996).

Individuālistiskos skaidrojumus sniedz gados vecāki respondenti ar augstu izglītības līmeni, savukārt strukturālos skaidrojumus sniedz respondenti, kas ir jaunāki par 30 gadiem un kam ir zemāks izglītības līmenis (*Feagin*, 1972; *Feather*, 1974; *Furnham*, 1982).

Baltie amerikāņi izvēlas individuālistisko nabadzības cēloņa skaidrojumu biežāk nekā afroamerikāņi un latīņamerikāņi. Savukārt afroamerikāņi un latīņamerikāņi nabadzībā vairāk vaino sistēmu (*Hunt*, 1996).

Viens no svarīgākajiem demogrāfiskiem rādītājiem nabadzības atribūcijas pētījumos ir ienākumu līmenis. Daudzi pētījumi liecina, ka cilvēkiem ar zemiem ienākumiem (*Feagin*, 1975; *Klugel & Smith*, 1986) un sociālās palīdzības saņēmējiem (*Bullock*, 1999) ir tendence veidot strukturālo atribūciju, savukārt individuālistisko skaidrojumu sniedz respondenti ar vidējiem (*Feather*, 1974; *Bullock*, 1999) un augstiem (*Feagin*, 1975; *Мыздыбаев*, 2002) ienākumiem.

Muzdibajevs (*Мыздыбаев*, 2002) konstatē, ka trūcīgie skaidro nabadzību ne tikai ar strukturāliem faktoriem, bet arī ar fatālistiskiem faktoriem, kurus uzskata par vienlīdz nozīmīgiem nabadzības cēloņiem. Personiskos faktorus kā nozīmīgus min trūcīgie respondenti Ķīnā (*Shek*, 2004).

Lielākā daļā pētījumu ir izmantots ierobežots respondentu skaits, līdz ar to netika kontrolēti daudzi sociāldemogrāfiskie mainīgie (*Bullock*, 2003). Pašreizējie pētījumi lielākoties tika pamatoti pieaugušo un studentu izlasē, un maz ir zināms par to, kā nabadzības cēloņus uztver pusaudži.

Nabadzības atribūcija un politiskā piederība

Jaunākajos pētījumos tiek meklēta saistība starp nabadzības atribūciju un dažādiem sociālpsiholoģiskiem fenomeniem. Šie pētījumi atklāj, ka individuālistiskais skaidrojums ir pozitīvi saistīts ar politisko konservatīvismu (*Pandey et al*, 1982; *Zucker & Weiner*, 1993), pārliecību par pasaules taisnīgumu (*Furnham*, 1982; *Harper*, 1992; *Cozarelli*, 2001) un attieksmi pret trūcīgajiem (*Zucker & Weiner*, 1993; *Cozarelli*, 2001). Politiskās piederības saistība ar nabadzības atribūciju ir analizēta dažādu valstu kontekstā: Lielbritānijā (*Furnham*, 1982), Indijā (*Pandey, Sinha, Prakash, Tripathi*, 1982); ASV (*Klugel, Smith*, 1986).

Meklējot saistību starp politisko piederību (neitrāla, kreisie, labējie) un nabadzības cēloņu atribūciju (pats indivīds, liktenis, valdības politika, ekonomiskā ietekme), secināja, ka neitrālie un labējie atbalstītāji nabadzībā vaino pašus indivīdus, trūcīgo paražas un spējas; kreisie aktīvisti nabadzībā vaino valdības politiku un ekonomisko ietekmi. Neitrālo un labējo aktīvistu nabadzības atribūcijas skaidrojums neatšķirās. Liekas, ka neitrālie un labējie aktīvisti uz sociālo problēmu – nabadzība –

skatās līdzīgi. Kreisie vairāk atbalsta sistēmas cēloņus (valdības politika, ekonomiskā ietekme), savukārt labējie – individuālos cēloņus (individu, trūcīgo paražas un spējas) (Pandey, Sinha, Prakash & Tripathi, 1982).

Meklējot saistību starp politisko piederību (konservatīvisms, strādnieku partija, liberālisms) un nabadzības atribūciju (individuālie, sociālie, fatālistiskie cēloņi), Fernems atklāja (Furnham, 1982), ka konservatīvisms vērtē individuālistiskos faktorus ka nozīmīgus nabadzības cēloņu skaidrojumā. Strādnieku partija savukārt vairāk akcentē sociālos nabadzības skaidrojumus, bet nav atšķirību fatālistiskajā nabadzības skaidrojumā. Gan konservatīvie, gan arī strādnieku partija uzskata, ka sevišķi svarīgi ir fatālistiskie faktori.

Klūgels un Smits (Kluegel & Smith, 1986), salīdzinot politisko piederību (demokrāti, neatkarīgie, republikāņi) ar nabadzības atribūciju (strukturālais/individuālistiskais skaidrojums), secināja, ka demokrātiem vairāk ir raksturīga strukturālā nabadzības atribūcija.

No iepriekš pieminētajiem pētījumiem var secināt, ka labējie (Pandey, Sinha, Prakash & Tripathi, 1982), konservatīvie (Furnham, 1982) nabadzībā vairo vairāk internālos faktorus, savukārt kreisie (Pandey, Sinha, Prakash & Tripathi, 1982), strādnieku partija (Furnham, 1982), demokrāti (Kluegel & Smith, 1986) – eksternālos faktorus.

Nabadzības atribūcija trešās pasaules valstīs

Nabadzības atribūcijas struktūra

Ir maz pētījumu, kur tiek analizēta nabadzības atribūcija trešās pasaules valstīs citu valstu skatījumā. Harpers (Harper, Wagstaff, Newton & Harrison, 1990) aizsāka trešo pasaules valstu nabadzības atribūcijas pētījumus Lielbritānijā. Lai skaidrotu nabadzību trešās pasaules valstīs, tika izveidota “Trešās pasaules valstu nabadzības cēloņu skala” (*Causes of Third-World Poverty Scale*) un noteikti 4 galvenie nabadzības cēloņi: vainīgi ir nabadzīgie, vainīgas ir trešās pasaules valstu valdības, vainīga ir daba, vainīga ir ekspluatācija (Harper, Wagstaff, Newton, and Harrison, 1990).

Haine un Montails (Hine & Montiel, 1999) paplašina nabadzības atribūcijas izpratni trešās pasaules valstīs un nosaka piecus cēloņus: vainīga ir ekspluatācija, vainīgi ir nabagi, vainīgi ir konflikti, vainīga ir daba un klimats, vainīgas ir trešās pasaules valstu valdības.

Nabadzības atribūcija dažādu valstu kontekstā

Analizējot trešo pasaules valstu nabadzības atribūciju no attīstīto valstu perspektīvas, var secināt, ka respondenti Lielbritānijā vairo ekspluatācijā citas valstis, trešo pasaules valstu valdības un dabu (Harper, Wagstaff, Newton & Harrison, 1990). Savukārt Haine un Montails (Hine & Montiel, 1999), salīdzinot nabadzības atribūciju trešā pasaules valstī (Filipīnas) un attīstītā valstī (Kanāda), secināja, ka Filipīnas iedzīvotāji nabadzībā vairo trešās pasaules valstu valdības un trūcīgo rakstura vājības, savukārt kanādieši vairāk vairo dabu un konfliktus (Hine, Montiel, 1999). Šie rezultāti ir pretrunā ar darītāja-novērotāja efektu. Trešo valstu

respondentiem vajadzētu vairāk izvēlēties eksternālos faktorus (piemēram, daba) un mazāk internālos faktorus (piemēram, pašus trūcīgos), kā to dara kanādieši (*Hine, Montiel, 1999*).

Nabadzības atribūcija un “taisnīgā pasaule”

Iekšzemes nabadzības atribūcijas pētījumos spēcīga pārliecība par taisnīgo pasauli ir saistīta ar individuālistisko nabadzības atribūciju, savukārt vāja pārliecība par taisnīgo pasauli ir saistīta ar sociālo nabadzības atribūciju (*Weiner & Zucker, 1993*), kā arī ar eksternālo un kultūras nabadzības atribūciju (*Cozarelli, 2001*).

Analizējot trešo pasaules valstu nabadzības atribūcijas saistību ar pārliecību par taisnīgo pasauli, tika secināts, ka pastāv saistība starp pārliecību, ka cilvēki dabū to, ko viņi ir pelnījuši, un nabadzības atribūcijas faktoriem – vainot trūcīgos un trešo pasaules valstu valdību (*Harper, Wagstaff, Newton & Harrison, 1990*). Savukārt tie, kam ir spēcīga pārliecība par taisnīgo pasauli, trešās pasaules valstu nabadzībā vainoja ekspluatāciju, pasaules ekonomikas sistēmu un karu (*Harper & Manasse, 1992*).

Attieksme pret trūcīgajiem

Paralēli nabadzības atribūcijas pētījumiem tika pētīta attieksme pret nabadzību un trūcīgajiem. Makdonalds (*MacDonald, 1971, 1972*) izveidoja nabadzības skalu (*Poverty Scale*) un aizsāka pētīt attieksmi pret trūcīgajiem. Nabadzības skala ļauj novērtēt dažādus attieksmes komponentus (afektīvo un kognitīvo), jūtas pret trūcīgiem, stereotipus, politiskus izteikumus, nabadzības atribūciju, līdz ar to Makdonalds savos pētījumos analizē vispārīgo attieksmi pret trūcīgajiem (*Cozzarelli, Wilkinson, Tagler, 2001*). Svarīgi piebilst, ka Makdonalda skalu bieži izmanto, lai pētītu attieksmi pret trūcīgajiem, un ilgus gadus tā bija vienīgā skala, kuru lietoja attieksmes mērījumos, līdz ar to tajā netika iekļauti jaunākie nabadzības raksturojumi.

Arī Atertons (*Aterthon, 1993*), ņemot vērā nabadzību raksturojošus cēloņus pēdējo gadu laikā, izveidoja aptauju par attieksmi pret nabadzību un trūcīgajiem (*Attitudes Toward Poverty*), galveno uzmanību pievēršot emocionālai attieksmei. Atertons uzsver (*Aterthon, 1993*), ka aptaujas analīze, kas balstīta uz studentu izlasi, nevar noteikt aptaujas vērtību, tādēļ pētījumos jāiekļauj tādi demogrāfiskie rādītāji kā vecums, dzimums, izglītība, ienākumu līmenis un pilsētas vai lauku iedzīvotājs. Attieksmes pret nabadzību un trūcīgajiem aptauja (*Attitudes Toward Poverty*) satur viena faktora skalu. Savukārt Reners (*Rehner, Ishee, Salloum, Velasques, 1997*) savā pētījumā, kurā analizē sociālo darbinieku attieksmi pret trūcīgajiem un nabadzību, izmantoja Atertona skalu un ņēma vērā autora ieteikumus iekļaut pētījumā lielāku skaitu mainīgo, tā viņš ieguva skalas 10 faktoru atrisinājumu. Atertona aptauja šobrīd tiek atzīta par labāko, analizējot attieksmi pret nabadzību un trūcīgajiem, tomēr to ieteicams pārbaudīt ar lielāku respondentu skaitu un izmantojot vairāk sociāldemogrāfisko rādītāju.

Vainers un Zukers (*Weiner & Zucker, 1993*), analizējot respondentu attieksmi pret trūcīgajiem, savā pētījumā atribūcijas teoriju lieto, saistot nabadzības kauzālo ar afektīvo skaidrojumu (dusmas, līdzjūtība) un rīcības nodomu (palīdzēt/nepalīdzēt) (*attribution–emotion–action, Weiner, 1985, 1986*). Lai novērtētu attieksmi pret

trūcīgajiem, autori respondentiem lūdza izvērtēt nabadzības atribūcijas skalu no vairākām pozīcijām, tā iegūstot rādītājus, kas ļauj analizēt attieksmes afektīvo un rīcības nodomu komponentu.

Savukārt, Kozareli, Vilkinsons, Teglers (*Cozzarelli, Wilkinson, Tagler, 2001, 2002*), pētot attieksmi pret trūcīgajiem, izšķir afektīvo (pozitīva/negatīva attieksme) un kognitīvo (stereotipi) komponentu. Lai varētu novērtēt kognitīvo attieksmes komponentu, Kozareli (*Cozzarelli, 2001*) izveidoja aptauju, kur ir 38 pozitīvi un negatīvi īpašības vārdi. Savukārt, lai izvērtētu attieksmi pret trūcīgajiem, tika izveidota aptauja no 6 pozitīviem un 6 negatīviem apgalvojumiem. Kozareli izveidotās attieksmes mērījumu metodes citos pētījumos nav izmantotas.

Haine un Montails (*Hine, Montiel, 1999*), balstoties uz Vainera (*Weiner, 1985, 1986*) uzvedības teoriju atribūcija–emocijas–darbība (*attribution–emotion–action*), analizē nabadzības atribūcijas saistību ar rīcības nodomu. Lai izvērtētu cīņu pret nabadzību, rīcības nodomu pētījumā tika izveidota septiņu apgalvojumu pašnovērtējuma skala.

Tātad, lai izprastu attieksmi pret nabadzību un trūcīgajiem, izmanto divu veidu pieejas. Pirmā pieeja analizē vispārīgo attieksmi pret nabadzību un trūcīgajiem, īpaši neizšķirot attieksmes komponentus (*MacDonald, 1971, 1972; Aterthon, 1993*), savukārt otrā pieejā tiek izšķirti atsevišķi attieksmju komponenti: afektīvais un uzvedības (*Zucker & Weiner, 1993*), afektīvais un kognitīvais (*Cozzarelli, Wilkinson, Tagler, 2001, 2002*) un uzvedības komponents (*Hine, Montiel, 1999*). Tā kā pastāv ļoti daudz dažādu mērījumu, lai noteiktu attieksmi pret trūcīgajiem, ir grūti salīdzināt Kozareli, Vilkinsona, Teglera (*Cozzarelli, Wilkinson, Tagler, 2001, 2002*) un Vainera, Zukera (*Weiner & Zucker, 1993*) iegūtos rādītājus ar agrāk veiktajiem pētījumiem, kur tiek izmantota Makdonalda skala (*MacDonald, 1971, 1972*). Mērot attieksmi pret trūcīgajiem, svarīgi norādīt, kurš attieksmes komponents tiks mērīts, un ieteicams to pārbaudīt lielākās izlasēs un ņemt vērā lielāku skaitu sociāldemogrāfisko rādītāju.

Savukārt Kozareli, Vilkinsons, Teglers (*Cozzarelli, Wilkinson., Tagler, 2001, 2002*) attieksmē pret trūcīgajiem skaidrojumos analizēja dzimumatšķirības. Viņš secināja, ka attieksme pret trūcīgiem vīriešiem un sievietēm galvenokārt ir pozitīva, tomēr kopumā pozitīvāka attieksme ir pret trūcīgām sievietēm. Trūcīgas sievietes galvenokārt tiek stereotipizētas pozitīvāk nekā vīrieši. Piemēram, bija uzskats, ka trūcīga sieviete ir strādīgāka, lepnāka, orientēta uz ģimeni, draudzīgāka, atbildīgāka, sirsnīgāka, jaukāka un veselīgāka nekā trūcīgs vīrietis. Trūcīgs vīrietis tika uztverts vairāk kā nefērs noziedznieks un alkoholiķis.

Politiskā piederība un attieksme pret trūcīgajiem

Daudz pētīts ir atribūcijas veids, ko cilvēki izmanto, skaidrojot, kāpēc indivīds ir trūcīgs (*Feagin, 1972; Smith & Stone, 1989; Furnham, 1974*), savukārt maz ir pētījumu par iekšzemes nabadzības atribūcijas saistību ar attieksmi pret nabadzību un trūcīgajiem, bet divos galvenajos pētījumos (*Cozzarelli, Wilkinson, & Tagler, 2001; Zucker & Weiner, 1993*), kas ir veikti, meklēta nabadzības atribūcijas saistība ar politisko piederību.

Vainers un Zukers (*Weiner & Zucker, 1993*), analizējot politisko piederību (konservatīvisms/liberālisms), nabadzības atribūciju (individuāli, sociāli/strukturāli,

fatālistiski cēloņi) un attieksmi pret trūcīgajiem (afektīvo un uzvedības), secināja, ka no konservatīvisma izriet individuālistiskais nabadzības skaidrojums, kas savukārt paredz attieksmē pret trūcīgajiem dusmas, riebumu un niecīgu vēlēšanos palīdzēt trūcīgajiem.

Kozareli, Vilkinsons, Teglers (*Cozzarelli, Wilkinson, Tagler, 2001, 2002*) analizēja politisko piederību (labējo autoritārismu), nabadzības atribūciju (eksternāla/internāla), attieksmi pret trūcīgajiem (afektīvo un kognitīvo) un secināja, ka labējais autoritārisms ir saistīts ar izteiktāku internālo atribūciju, savukārt zemāka līmeņa autoritārisms ir saistīts ar eksternālās atribūcijas pieaugumu un pozitīvāku attieksmi pret trūcīgajiem. Izvērtējot attieksmes afektīvo komponentu vidējos rādītājus, autori secināja, ka emocionālā attieksme pret trūcīgajiem kopumā, salīdzinot trūcīgo grupu ar grupu, kam ir vidēji ienākumi, bija negatīvāka nekā attieksme pret cilvēkiem ar vidējiem ienākumiem. Respondenti bija vainojuši pašus trūcīgos cilvēkus viņu nabadzībā. Izvērtējot kognitīvo komponenti (stereotipi) attieksmē pret trūcīgajiem, respondenti sniedz gan pozitīvus (spējīgs, sirsnīgs, jauks un draudzīgs), gan negatīvus (neizglītots, nemotivēti vai slinki, vai sociāli bezatbildīgi) rakstura iezīmju skaidrojumus, bet atšķirība rodas, salīdzinot trūcīgos ar tiem, kam ir vidēji ienākumi. Respondenti visas negatīvās iezīmes bija daudz vairāk apstiprinājuši trūcīgajiem nekā grupai, kam ir vidēji ienākumi, bet, raksturojot grupu, kam ir vidēji ienākumi, respondenti bija apstiprinājuši visas pozitīvās iezīmes, izņemot vienkāršību (*Cozzarelli, Wilkinson, Tagler, 2001*).

Pētījumi parāda, ka negatīva attieksme pret trūcīgajiem ir saistīta ar individuālistisko/internālo nabadzības atribūciju un pozitīva attieksme pret trūcīgajiem saistīta ar strukturālo/eksternālo nabadzības atribūciju (*Weiner & Zucker, 1993; Cozzarelli, Wilkinson, Tagler, 2001*). Tātad var secināt, ka konservatīvisms (*Weiner & Zucker, 1993*) un labējais autoritārisms (*Cozzarelli, Wilkinson, Tagler, 2001*) prognozē internālo nabadzības atribūciju, no tā savukārt izriet negatīva attieksme pret trūcīgajiem: dusmas un nevēlēšanās palīdzēt (*Weiner & Zucker, 1993*).

Haine un Montails (*Hine, Montiel, 1999*), analizējot nabadzības atribūciju trešās pasaules valstīs kā starpnieku starp politisko piederību un uzvedības nolūku (palīdzēt/nepalīdzēt), secināja, ka trešās pasaules valstu nabadzības atribūcija daļēji pastarpina saistību starp sociālo konservatīvismu un cīņu pret nabadzību. Konservatīvisma piekritēji trešo pasaules valstu nabadzībā vaino pašus trūcīgos, turpretī mazāk vaino ekspluatāciju un trešo pasaules valstu valdības. Savukārt nabadzības atribūciju skaidrojumu saistot ar cīņu pret nabadzību (*anti-poverty activism*) trešās pasaules valstīs, tika secināts: ja trešās pasaules valsts nabadzībā vaino ekspluatāciju, tas lielākā mērā paredz cīņu pret nabadzību, savukārt, ja vaino trūcīgos un konfliktus, tas daudz mazākā mērā paredz līdzdalību cīņā pret nabadzību, bet, ja nabadzībā tiek vainota daba un trešās pasaules valstu valdības, tas līdzdalību pret nabadzības pasākumos neparedz.

Sociālo darbinieku un trūcīgo nabadzības atribūcija un attieksme pret trūcīgajiem

Plaši ir veikti nabadzības atribūcijas pētījumi dažādās grupās un meklēta saistība ar dažādiem demogrāfiskajiem rādītājiem, bet maz ir pētījumu sociālo darbinieku un

trūcīgu cilvēku izlasē. Pēc Šeka domām (*Shek, 2003*), ir svarīgi saprast, kā trūcīgie skatās uz nabadzības cēloņiem, tāpēc ka pārliecībai ir svarīga nozīme uzvedības ietekmē. Piemēram: “Ja trūcīgie ir pārliecināti, ka viņu nelabvēlīgās ekonomiskās situācijas pamatā ir apkārtējā vide, pār kuru viņiem nav kontroles, viņi var neko nedarīt un justies frustrēti. No otras puses, ja trūcīgie ir pārliecināti, ka viņu trūcīgā situācija ir viņu pašu nekompetences dēļ, viņi var justies bezpalīdzīgi un depresīvi.” Buloka uzsver (*Bullock, 1999*), ka svarīgi ir arī izvērtēt sociālo darbinieku nabadzības atribūciju, jo viņi vistiešākā mērā saskaras ar nabadzības problemātiku un analizē nabadzības cēloņus. Tādēļ autori aizsāk nabadzības atribūcijas pētījumus sociālā darba kontekstā un ir vieni no vadošiem pētniekiem, kas savos pētījumos analizē sociālo darbinieku (*Bullock, 1999, 2004*) un trūcīgo (*Shek, 2004*) nabadzības atribūciju.

Iepriekšējie pētījumi parāda, ka cilvēkiem ar zemiem ienākumiem, iekļaujot arī sociālās palīdzības saņēmējus, ir tendence veidot strukturālo atribūciju izteiktāk nekā individuālo atribūciju (*Bullock, 1999; Feagin, 1975; Klugel & Smith, 1986*).

Buloka (*Bullock, 1999*) salīdzināja nabadzības atribūciju cilvēkiem ar vidējiem ienākumiem un sociālās palīdzības saņēmējiem un atklāja, ka pēdējiem ir raksturīgs strukturālais nabadzības skaidrojums. Savukārt Bulokas pētījumā (*Bullock, 2004*), kurā tiek salīdzināta sociālo darbinieku un sociālās palīdzības saņēmēju nabadzības atribūcija, tika atklāts, ka sociālās palīdzības saņēmējiem ir izteiktāka aizspriedumu/strukturālā atribūcija, savukārt sociālajiem darbiniekiem – ekonomiskā/strukturālā atribūcija.

Nabadzības atribūcijas longitudinālu izpēti trūcīgo izlasē ir veicis Šeks (*Shek, 2004*), secinot, ka nabadzības atribūcija ir noturīga laikā, bet tajā pašā laikā Šeks arī piebilst, ka ar vienu gadu varētu nepietikt, lai secinātu par nabadzības atribūcijas nemainību. Arī pēc Harpera domām (*Harper, 1999*), nabadzības atribūcija nav noturīga laikā – tā mainās. Tāpēc uzskatu, ka nozīmīgi ir izvērtēt nabadzības atribūcijas saistību ar trūcīgā statusa ilgumu.

Pētījumu klāsts, kur analizēta attieksme pret trūcīgajiem, sociālā darba kontekstā irniecīgs (*Atherton, 1993; Rehner, 1997*). Renera pētījums (*Rehner, 1997*) ir vienīgais, kurā mēģināts noskaidrot saistību starp sociālo darbinieku darba stāžu, strādājot ar trūcīgajiem, un attieksmi pret trūcīgajiem. Pētījums tika veikts sociālo darbinieku izlasē, vidējais darba stāžs darbā ar trūcīgajiem bija 11 gadi. Sociālo darbinieku darba pieredze, apmācība un pieredze darbā ar trūcīgajiem ir saistīta ar pozitīvu attieksmi pret cilvēkiem, kam ir zemi ienākumi. Īpaši gados vecāki sociālie darbinieki un tie, kam ir lielāka praktiskā darba pieredze, tiecas veidot labvēlīgāku attieksmi pret trūcīgajiem.

Izmantotie informācijas avoti

- Atherton, C. R., Gemmel, R. J., Haagenstad, S., Holt, D. J., Jensen, L. A., O'Hara, D. F., & Rebner, T. A. (1993) Measuring attitudes toward poverty: A new scale. *Social Work Research and Abstracts*, 29, 28–30.
- Bullock, H. E., & Limbert, W. M. (2003) “Scaling the Socioeconomic Ladder: Women's Perceptions of Class Status and Opportunity.” *Journal of Social Issues* 59(4). 693–709.

- Bullock, H. E. (1999) "Attributions for Poverty: A Comparison of Middle-Class and Welfare Recipient Attitudes." *Journal of Applied Social Psychology* 29(10): 2059–2082.
- Bullock, H. E. (2004) "From the Front Lines of Welfare Reform: An Analysis of Social Worker and Welfare Recipient Attitudes." *The Journal of Social Psychology*, 2004, 571–588.
- Bullock, H. E., Williams, W. R., & Limbert, W. M. (2003) "Predicting support for welfare policies: The impact of attributions and beliefs about inequality." *Journal of Poverty*, 7, 35–56.
- Cozzarelli, C., Wilkinson, A. V., & Tagler, M. J. (2001) Attitudes toward the poor and attributions for poverty. *Journal of Social Issues*, 57, 207–228.
- Cozzarelli, C., Tagler M. J., Wilkinson A. V. (2002) Do Middle-Class Students Perceive Poor Women and Poor Men Differently? *Sex roles*, 47, 11–12, 519–529(11).
- Feagin, J. R. (1972a) Poverty: We still believe that God helps those who help themselves. *Psychology Today*, 101–129.
- Feagin, J. R. (1972b) America's welfare stereotypes. *Social Science Quarterly*, 52, 921–933.
- Feagin, J. R. (1975) Subordinating the poor: Welfare and American beliefs. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Feather, N. (1974) "Explanation of poverty in Australian and American samples: the person, society and fate", *Australian Journal of Psychology*, 26: 199–216.
- Furnham, A. (1982) Why are the poor always with us? Explanations for poverty in Britain. *British Journal of Social Psychology*, 21(4), 311–322.
- Furnham, A. (1983) Attributions for affluence. *Personality and Individual Differences*, 4(1), 31–40.
- Gilovich, T., Keltner, D., & Nisbett, R. E. (2006) *Social psychology*. New York: W. W. Norton.
- Gorsuch, R. L. (1974). Factor analysis. Philadelphia, PA: W. B. Saunders.
- Harper, D. J., Wagstaff, G. F., Newton, J. T., & Harrison, K. R. (1990) Lay causal perceptions of third world poverty and the just world. *Social Behavior and Personality*, 18(2), 235–238.
- Harper, D. J. & Manasse, P. R. (1992) The just world and the third world: British explanations for poverty abroad, *Journal of Social Psychology*, 132 (6), 783–785.
- Harper, D. J. (1991) The role of psychology in the analysis of poverty: some suggestions, *Psychology and Developing Societies*, 3(2), 193–201.
- Harper, D. J. (2001) To appear in S. C. Carr, & T. S. Sloan (eds) *Poverty & Psychology: From Global Perspective to Local Practice*. New York: Kluwer-Plenum.
- Hine, D. W. & Montiel, C. J. (1999). Poverty in developing nations: A crosscultural attributional analysis. *European Journal of Social Psychology*, 29, 943–959.
- Hunt, M. O. (1996). The individual, society or both? A comparison of Black, Latino and White beliefs about the causes of poverty. *Social Forces*, 75, 293–322.
- Kluegel, J. R., & Smith, E. R. (1986) *Beliefs about inequality: Americans' view of what is and what ought to be*. New York: Aldine de Gruyter.
- MacDonald, A. P. (1971) Correlates of the ethics of personal conscience and the ethics of social responsibility. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 34, 443.
- MacDonald, A. P. (1972) More on the Protestant ethic. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 39, 116–122.
- MacDonald, A. P., & Majumder, R. K. (1972) Do the poor know how we see them? A preliminary study. *Perceptual and Motor Skills*, 34, 47–49.

- Pandey, J., Sinha, Y., Prakash, A., & Tripathi, R. (1982) Right-Left political ideologies and attribution of the causes of poverty. *European Journal of Social Psychology*, 12: 327–331.
- Rehner, T., Ishee, J., Salloum, M., & Velasques, D. (1997) Mississippi social workers' attitudes toward poverty and the poor. *Journal of Social Work Education*. 33 (1), 131–141.
- Shek, D. T. L. (2002) Chinese adolescents' explanations of poverty: The Perceived Causes of Poverty Scale. *Adolescence*, 37, 789–803.
- Shek, D. T. L. (2003) Chinese people's explanations of poverty: The Perceived Causes of Poverty Scale. *Research on Social Work Practice*, 13, 622–640.
- Shek, D. T. L. (2004) Beliefs about the causes of poverty in parents and adolescents experiencing economic disadvantage in Hong Kong. Manuscript submitted for publication. *The Journal of Genetic Psychology*, 165(3), 272–291.
- Smith, K. B., & Stone, L. (1989) Rags, riches, and bootstraps: Beliefs about the causes of wealth and poverty. *The Sociological Quarterly*, 30, 93–108.
- Tabachnick, B., and Fidell, L. (1989) *Using Multivariate Statistics*, Harper & Row Publishers, New York, 746 p.
- Zucker, G. S., & Weiner, B. (1993) Conservatism and perceptions of poverty: An attributional analysis. *Journal of Applied Social Psychology*, 23(12), 925–943.
- Weiner, B. (1985) *An attributional theory of achievement motivation and emotion*. *Psychological Review*, 92, 548–573.
- Weiner, B. (1986) *An attributional theory of motivation and emotion*. New York: Springer-Verlag.
- Муздыбаев, К. (2001) Переживание бедности как социальной неудачи: атрибуция ответственности, стратегии совладания и индикаторы депривации. *Социологический журнал*. № 1, 5–32. Доступно: <http://soc.lib.ru/su/>
- Centrālā statistikas pārvalde. Mātes nodarbinātība un bērnu nabadzība. Rīga, 2004.

Summary

The aim of this article is to review the theoretical concepts of attribution of poverty and attitudes toward the poor. Psychological research on poverty focusses on the types of attributions that people use in order to explain why some individuals are poor (Feagin, 1972; Smith & Stone, 1989; Zucker & Weiner, 1993). Three main causal types are underlined in the studies of attribution of poverty: individualistic, structural, and fatalistic attributions (Feagin, 1972; Furnham, 1982; Smith & Stone, 1989), whereas two approaches are presented to explain attitudes towards the poor. The first approach assesses the general attitude towards the poor (MacDonald, 1971, 1972; Aterthon, 1993); the second approach is classified into different attitudinal components: affective and behavioral (Zucker & Weiner, 1993), affective and cognitive (Cozzarelli, Wilkinson, Tagler, 2001, 2002) and behavioral (Hine, Montiel, 1999). Research studies show that individualistic/internal attributions of poverty correlate with a negative attitude toward the poor, but structural/external attributions of poverty correlate with a positive attitude toward the poor (Weiner & Zucker, 1993; Cozzarelli, Wilkinson, Tagler, 2001). Nevertheless, since there are different categories of explanation of attribution of poverty and different attitudes towards the poor, the research results are equivocal.

Keywords: attitudes toward the poor, attributions of poverty.

M. Bonda Aizsardzības stilu aptaujas (DSQ) adaptācija Latvijā

Adaptation of M. Bond's Defense Style Questionnaire (DSQ) in Latvian

Alla Plaude, Malgožata Raščevska

Latvijas Universitāte
Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāte, Psiholoģijas nodaļa
Jūrmalas gatvē 74/76, Rīgā, LV-1083
e-pasts: aplaude@inbox.lv

Pētījuma mērķis ir adaptēt M. Bonda Aizsardzības stilu aptauju (*Defense Style Questionnaire* – DSQ) (Bond, 1996 latviešu valodā un empīriski pārbaudīt, vai latviešu versijas aptauja atbilst oriģinālās aptaujas psihometriskiem rādītājiem. Šī ir pašnovērtējuma metode psiholoģiskās aizsardzības reakciju novērtēšanai. DSQ aptauja ietver 88 apgalvojumus (Bond, 1996), kas sastāv no 4 aizsardzības stiliem. Pētījumā tests tika turp un atpakaļ tulkots, aptaujā piedalījās 200 respondentu: 100 studentu (vecums 20–55 gadi, dzimums – 84 % sievietes, 16 % vīrieši) un 100 psihiatrijas pacientu (vecums 18–57 gadi, dzimums – 68 % sievietes, 32 % vīrieši). Aptaujas psihometriskie rādītāji daļēji atbilst psihometrijas prasībām. Apstiprinošā faktūru analīze uzrāda, ka Latvijas DSQ versija pēc faktoru struktūras daļēji atbilst aptaujas oriģinālversijai. Latvijas izlasē Kronbaha alfas atsevišķām skalām, salīdzinot ar oriģinālo aptauju, ir nedaudz pazeminātas: pašai aizsardzības stila skalā – 0,55, adaptīvās aizsardzības stila skalā – 0,43. Pārējām skalām tās ir pietiekami augstas: neadaptīvās aizsardzības stila skalā – 0,86, pārveidotās realitātes aizsardzības stila skalā – 0,73.

Atslēgvārdi: aizsardzības mehānismi, aizsardzības stilu aptauja, adaptācija.

Ievads

Pētījuma mērķis ir adaptēt M. Bonda Aizsardzības stilu aptauju (DSQ) latviešu valodā un empīriski pārbaudīt, vai latviešu versijas aptauja atbilst oriģinālās aptaujas psihometriskiem rādītājiem.

Psiholoģiskā aizsardzība ir viens no psihoanalīzes galvenajiem jēdzieniem, ko raksturojis Z. Freids jau 1894. gadā savā darbā *The neuro-psychoses of defence* un ko vismaz pēdējos septiņdesmit gadus aktīvi pēta citi pētnieki (Fenichel, 1945; Madison, 1961; Cramer, 1991; Vaillant, 1971; Bond, 1996, u. c.). Divdesmitā gadsimta beigās ir ievērojami pieauguši empīriski pētījumi par psiholoģisko aizsardzību, sniedzot nozīmīgu ieguldījumu šī jēdziena izpratnē (Davidson & MacGregor, 1998; Perry & Ianni, 1998; Smith, 2001). Jaunākie pētījumi parādīja šī konstrukta stabilitāti vairākās kultūrvidēs. Latvijā šādi pētījumi vēl nav veikti, lai gan klīniskās psiholoģijas jomā aizsardzības mehānismu izpēte var dot būtisku pienesumu personības izpratnē.

Īss vēsturisks pārskats

Neraugoties uz garo šī jēdziena attīstības vēsturi (*Freud*, 1894) un tā teorētisku kritiku (*Holmes*, 1972), psiholoģiskās aizsardzības jēdziens nemitīgi tiek pārskatīts.

Biežāk lietoto psiholoģiskās aizsardzības jēdziena skaidrojumu ir devusi Amerikas Psihiatru asociācija, iekļaujot to DSM-III-R klasifikatorā: “Psiholoģiskā aizsardzība ir pārsvarā neapzinātas reakcijas, kuras internāli vai eksternāli lieto, lai aizsargātu psihi no sev nepatīkamām stresa situācijām” (*American Psychiatric Association*, 1987, p. 393).

Z. Freids (1894) aizsardzības funkcijas skaidroja kā mēģinājumus “aizmirst” vai “izstumt” no apziņas sev nepatīkamos pārdzīvojumus, ierosinot diskusijas par “izstumšanas” mehānisma nozīmi psiholoģiskās aizsardzības struktūrā (*Fenichel*, 1945; *Madison*, 1961).

A. Freida (1937), analizējot un iztirzājot psiholoģiskās aizsardzības funkcijas, apgalvoja, ka jebkurš indivīds izmanto viņam raksturīgu aizsardzības repertuāru. Viņas un arī citu autoru psihoanalītiskās literatūras darbos biežāk tiek aprakstīti un analizēti šādi psiholoģiskās aizsardzības mehānismi: regresija, izstumšana, reakcijas veidošanās, izolācija, projekcija, introjēcija, racionalizācija, aizvietošana, atsvešināšanās, identifikācija un sublimācija.

Atšķirīgu viedokli par psiholoģisko aizsardzību ir paudis G. Veilents (*Vaillant*, 1977, 1992, 1993), skaidrojot psiholoģisko aizsardzību kā personības adaptācijas procesus un uzskatot, ka tā ietekmē gan psihisko veselību, gan ar stresa pārvarēšanu saistīto uzvedību (angļu val. *coping*), gan sasniegumus. Viņš iedalīja psiholoģisko aizsardzību nevis veidos, bet 4 līmeņos, uzskatot, ka indivīds var izmantot dažāda līmeņa aizsardzības, kas iekļauj iepriekš minētos psiholoģiskās aizsardzības mehānismus: 1) primitīvā aizsardzība: “maldinošā” projekcija (*delusional projection*), psihotiskā noliegšana (*psychotic denial*), projekcija (*projection*); 2) nobriedušā aizsardzība: projekcija (*projection*), šizoidās fantāzijas (*schizoid fantasy*), hipohondrija (*hypochondriasis*), pasīva/agresīva uzvedība (*passive/aggressive behavior*), darbošanās “ārpus” emocionālās situācijas (*acting out*); 3) neirotiskā aizsardzība: intelektualizācija (*intellectualization*), apspiešana (*repression*), reakcijas veidošanās (*reaction formation*) un biedrošanās (*association*); 4) nobriedušā aizsardzība: altruisms (*altruism*), humors (*humor*), pārvarēšana (*suppression*), paredzējums (*anticipation*) un sublimācija (*sublimation*) (*Vaillant*, 1977, 1992, 1993).

Zinot indivīda psiholoģiskās aizsardzības mehānismus, ir iespējams paredzēt personības funkcionēšanu, uzvedību, psihopatoloģiju, somatiskus traucējumus un citus faktorus, kas raksturo personību. Aizsardzības mehānismus var izmantot bērnu attīstības, t. i., personības brieduma, noteikšanai (*Hentschel & Smith*, 2004). Klīniskajā psiholoģijā, īpaši psihoterapijā, analizējot indivīda adaptīvus un neadaptīvus aizsardzības mehānismus, var atklāt dažādus psihiskus traucējumus, noteikt to ietekmi uz personības uzvedību un terapijas efektivitāti (*Bond*, 2004; *Romans et. al.*, 1999; *Davidson et al.*, 2004; *Cramer*, 2002).

Zinātniskajā literatūrā kā psiholoģiskās aizsardzības alternatīvs jēdziens tiek minēts *kopings* (*coping*), kas tiek skaidrots kā stresa pārvarēšanas mehānisms, ko

indivīds lieto, virzoties uz savu mērķi (Haan, 1977; Lazarus & Folkman, 1984), vai kā eksternāls vai internāls domu un uzvedības ietekmēšanas veids situācijās, kas tiek novērtētas kā stresa situācijas (Folkman & Moskowitz, 2004). Vairāki pētnieki uzskata, ka psiholoģiskā aizsardzība un kopings ir grūti atdiferencējami psiholoģiski jēdzieni (Cramer, 1998, 2000; Cramer & Brillant, 2001). Tomēr starp tiem ir teorētiskās atšķirības, aplūkojot šos jēdzienus no kognitīvās vai psihoanalītiskās pieejas viedokļa. Pirmkārt, kopings tiek vairāk saistīts ar ārējo spriedzi, ko cilvēks cenšas pārvarēt, reaģējot uz to, bet psiholoģiskie aizsardzības mehānismi vairāk tiek skaidroti kā reakcija uz iekšējiem draudiem, piemēram, impulsiem un draudīgām domām. Otrkārt, lielākā daļa psiholoģiskās aizsardzības mehānismu tiek izmantoti neapzināti, bet kopinga reakcijas parasti ir apzinātas. Treškārt, psiholoģiskās aizsardzības mehānismi paredz reaktīvu atbildi, bet kopings paredz atbildes reakciju, kas kaut kādā līmenī ir aktīva un uz nākotni orientēta (Haslam, 2007). Psiholoģiskās aizsardzības jēdziens tiek skaidrots arī atribūciju teorijā, izvirzot hipotēzi par aizsardzības mehānismu un atribūciju saistību, t. i., daudzi aizsardzības mehānismi veidojas no atribūcijas, piemēram, noteikti projekciju veidi (projektīvā atribūcija), noteikti racionalizācijas veidi un daži realitātes noliegšanas gadījumi (Налчаджян, А. 2006). Pētījumi ir parādījuši, ka daudzi atribūti nav pareizi un sagroza īstenību, ir disfunkcionāli, un tas noved pie personības dezadaptācijas (Hjuston & Финчем, 2001).

Kaut arī pēdējo 70 gadu pētniecības gaitā ir uzkrāts plašs materiāls par psiholoģiskās aizsardzības veidiem jeb stiliem, to attīstības un saistības izpēte ar citiem personību determinējošiem iekšējiem un ārējiem faktoriem psihometriskajā pieejā turpinās, lai pilnveidotu izpratni par šo konstruktu. Liela vērtība tiek pievērsta dažādu aptauju izstrādāšanai, kas salīdzinājumā ar klīnisko izmeklēšanu ļauj ietaupīt laiku, neprasa specifiskas zināšanas un sniedz iespēju iegūt normatīvus datus. Viena no tām ir M. Bonda izstrādātā DSQ aptauja, kas piedāvā novērtēt psiholoģiskās aizsardzības stilus, mērot psiholoģiskos aizsardzības mehānismus nevis to tradicionālajā izpratnē (kā dziļi neapzinātus), bet izmantojot respondenta pašnovērtējumu par novērotām psiholoģisko aizsardzības mehānismu reakcijām. Bonda realizētā pieeja ir oriģināla tāpēc, ka netiek novērtēts kāds viens vai divi psiholoģiskās aizsardzības mehānismi, bet vienlaikus tiek novērtēti visi, jo jebkuram cilvēkam var būt raksturīgi vairāki aizsardzības mehānismi. DSQ aptauja piedāvā mērīt 4 aizsardzības stilus: neadaptīvās aizsardzības stilu, pārveidotās realitātes stilu, pašizliedzīgās aizsardzības stilu un adaptīvās aizsardzības stilu. Tomēr šajā jomā pastāv arī citi mērījumu instrumenti: Glisera un Ilēviča "Aizsardzības mehānismu aptauja" (*Defense Mechanism Inventory (DMI)*) (Gleser & Ihelivich, 1969); Keitleru "Aizsardzības mehānismu aptauja" (*Defense Mechanisms Questionnaire (DMQ)*) (Kreitler & Kreitler, 1972); Plučīka, Kellermana un Kontes izveidotā "Dzīves stilu indeksa" noteikšanas aptauja (*Life Style Index (LSI)*) (Plutchik, Kellerman, & Conte, 1979); Hentsšela, Kaislinga un Vaimera "Konfliktu risināšanas spēju stratēģiju aptauja" (*Questionnaire of Conflict Resolution Strategies*) (Hentschel, Kiesling, & Wiemers, 1998). Aizsardzības mehānismu izpētei pētnieki turpina lietot arī klasiskās pieejas – intervijas un projektīvos testus.

DSQ adaptācija citās kultūrvidēs

M. Bonda Aizsardzības stilu aptauja *Defense Style Questionnaire (DSQ, Bond, 1996)* ir jau adaptēta un lietota vairākās valstīs, piemēram, Austrālijā (*Andrews et al., 1989*). Tā tika adaptēta 271 veselo respondentu un 142 klīnisko respondentu grupā, iegūstot trīs no četriem oriģinālajiem faktoriem. Divi faktori veidoja neadaptīvās un adaptīvās aizsardzības stilu, bet trešais apvienoja pārveidotās realitātes aizsardzības un pašai aizsardzības stilu. Vācijā (*Reister et al., 1993*) aptauja tika adaptēta 301 veselo respondentu grupā, iegūstot četrus faktorus, kas atbilda oriģinālai versijai. Pētījumā Somijā piedalījās 73 klīnisko un 353 veselo respondentu un tika iegūti četri faktori, kas daļēji līdzinājās Bonda oriģinālversijai (*Sammallahti, Aalberg, 1995*). Francijā DSQ aptaujas adaptācijā piedalījās 82 veselo un 140 klīnisko respondentu, iegūstot četrus aizsardzības stilus, bet tie atšķīrās no Bonda aptaujas oriģinālversijas (*Bonsack et al., 1998*). Itālijā veiktajā pētījumā 627 veselo respondentu grupā tika iegūti trīs faktori, kas atbilda Bonda aptaujas oriģinālversijai: neadaptīvās aizsardzības, adaptīvās aizsardzības un pārveidotās realitātes aizsardzības stils (*San & Bond, 2004*). Tātad, kā redzams iepriekš veiktos pētījumos, Bonda (*Bond, 1996*) izstrādātā Aizsardzības stilu aptauja izraisa interesi daudzās valstīs un, ņemot vērā iegūtos rezultātus, kas ir atšķirīgi, ir atvērta turpmākiem pētījumiem arī Latvijā. Jāatzīst, ka citu valstu pētījumi, salīdzinot ar oriģinālās versijas pētījumu, ir veikti atšķirīgās izlasēs, variē respondentu skaita attiecības starp klīnisko grupu respondentu skaitu un veselo respondentu skaitu. Oriģinālai aptaujai visatbilstošākā faktoru struktūra citās valstīs tika iegūta tieši izlasē, kas pēc sastāva visvairāk atšķīrās no oriģinālās izlases, t. i., tajā piedalījās tikai veselie respondenti.

DSQ adaptācijas gaita Latvijā

Aptaujas adaptācija paredz (*Hambleton & Patsula, 1999; Van de Vijver & Hambleton, 1996*) realizēt šādus soļus: aptaujas turp un atpakaļ tulkošanu, ievērojot kultūrvides kontekstu; tulkotās aptaujas empīrisko pārbaudi, nosakot tā ticamību un validitāti atbilstoši oriģināla faktoriālās validitātes pārbaudes psihometriskajiem rādītājiem; aptaujas administrēšanu jaunajā kultūrvidē; aptaujas adaptācijas dokumentēšanu un aptaujas vērtību interpretācijas izstrādi. Pētījumā ir paredzēts realizēt daļu no šiem soļiem.

Pētījuma jautājums

Vai Aizsardzības stilu aptaujas (*Bond, 1996*) latviešu versijas psihometriskie rādītāji atbilst oriģinālās aptaujas attiecīgajiem rādītājiem?

Metode

Pētījuma dalībnieki

Pētījumā piedalījās 200 respondentu: 100 LU Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes 1–3 kursa studenti (84% sievietes, 16% vīrieši; vecums 20–55 gadi, vidējais vecums $M = 33,79$, $SD = 8,94$); 100 psihiatrijas pacienti, kuri tobrīd atradās psihiatrijas slimnīcā (remisijas stāvoklī) un kuriem tika noteiktas šādas diagnozes:

šizofrēnija – 70%, depresija 11%, citi – 19% (68% sieviešu, 32% vīriešu; vecums 18–57 gadi, vidējais vecums $M = 36,12$, $SD = 9,42$).

Izlase ir izveidota līdzīgi oriģinālā testa izlasei, Bonda izveidotajā aptaujā piedalījās 209 respondenti, no tiem 98 psihiatrijas pacienti un 111 veselie respondenti.

Instrumentārijs

Aizsardzības stilu aptauja (*DSQ, Bond, 1996*) sastāv no 88 jautājumiem un mēra 4 aizsardzības stilus vairākās apakšskālās: neadaptīvās aizsardzības stils – 12 skalas, pārveidotās realitātes aizsardzības stils – 5 skalas, pašaizliedzīgās aizsardzības stils – 3 skalas, adaptīvās aizsardzības stils – 5 skalas. Aptaujas apgalvojumi tiek vērtēti 9 punktu Likerta skalā. Visi jautājumi ir uzdoti tā, lai augsta balle norādītu, ka respondents izmanto attiecīgo aizsardzības veidu.

Procedūra

Visi respondenti tika informēti par pētījuma norisi un pētījumā piedalījās brīvprātīgi.

Atbildes studentu grupā tika ievāktas nelielās grupās, bet no pacientiem – individuāli, bez laika ierobežojuma, apmeklējot tos klīnikā.

Rezultāti

Vispirms turp un atpakaļ tika tulkota aptauja, to veica neatkarīgi bilingvāli tulki. Atpakaļtulkojums tika salīdzināts ar angļu versiju, un nepieciešamības gadījumā panti tika koriģēti. Aptaujas psihometriskie rādītāji tika analizēti 4 dažādos aspektos: pantu līmenī – pantu reakcijas indeksi, diskriminācijas indeksi; skalu un apakšskalu saskaņotība un faktoru struktūra, analizējot apstiprinošos faktorus.

Aptaujas pantu un skalu psihometriskā analīze

Lielākās daļas pantu grūtības indeksi (sk. 1. tabulu) ietilpst optimālajā to variācijas intervālā – 20–80 %, Likerta skalas 9 punktu amplitūdas robežās, t. i., no 2,8 līdz 7,2. Vidējais reakcijas indekss gandrīz atbilst Likerta skalas viduspozīcijai – $M_{vid} = 4,66$. Norādītajā intervālā neiekļaujas 6 panti: 25. jautājums "Cilvēki man saka, ka man ir vajāšanas mānija", 34. jautājums "Mani draugi uzskata mani par klaunu", 55. jautājums "Visi ir pret mani", 57. jautājums "Es ļoti nervozētu, ja lidmašīnai, kurā es lidotu, apstātos motors", 60. jautājums "Daži cilvēki plāno mani nogalināt" un 70. jautājums "Ja nomirst kāds man tuvs cilvēks, es nejūtos bēdīgs". To varētu izskaidrot ar atsevišķu pantu pārāk tiešiem tulkojumiem, nepietiekami ievērojot kultūrvides specifiku, kā arī dažu pantu specifisko klīnisko saturu, ko lielākā daļa respondentu vai nu pilnībā noliedz, vai pilnībā akceptē. Piemēram, Latvijas kultūrvīdē šos jautājumus varētu koriģēt šādi: 25. jautājumu "Cilvēki man liek manīt, ka man ir vajāšanas mānija", 34. jautājumu "Mani draugi uzskata mani par dīvaini", 55. jautājumu "Visi ir noskaņoti pret mani", 57. jautājumu "Es ļoti nervozēju no domas, ka lidmašīnai, kurā es lidoju, varētu apstāties motors", 60. jautājumu "Dažiem cilvēkiem varētu būt nodoms mani nogalināt" un 70. jautājumu "Ja nomirtu kāds man tuvs cilvēks, es nejūtos īpaši bēdīgs".

1. tabula

Aizsardzības stilu aptaujas pantu aprakstošās statistikas rādītāji (reakcijas un diskriminācijas indekss*)

Neadaptīvās aizsardzības stils				Pants	M	SD	r*	Pašreizējās aizsardzības stils			
				71. jaut	4,95	3,06	0,25				
Pants	M	SD	r*	72. jaut	3,30	2,97	0,61	Pants	M	SD	r
2. jaut	2,77	2,45	0,25	73. jaut	4,88	3,26	0,41	1. jaut.	6,95	2,27	0,20
4. jaut	3,12	2,37	0,38	75. jaut	4,46	3,14	0,35	13. jaut	3,47	2,79	0,07
7. jaut	4,48	2,87	0,45	78. jaut	3,23	2,97	0,49	16. jaut	4,46	2,92	0,36
9. jaut	4,94	2,95	0,34	79. jaut	3,17	3,05	0,44	47. jaut	3,52	2,95	0,19
10. jaut	4,83	3,07	0,23	82. jaut	3,54	2,84	0,43	52. jaut	4,06	3,10	0,21
12. jaut	3,60	2,69	0,46	85. jaut	4,28	3,73	0,29	56. jaut	4,42	2,87	0
17. jaut	3,91	2,92	0,26	87. jaut	5,43	3,05	0,08	63. jaut	5,89	2,72	0,25
19. jaut	4,51	3,03	0,40	88. jaut	5,95	3,08	0,36	65. jaut	6,12	3,06	0,07
21. jaut	5,55	2,77	0,11	M = 4,30 SD = 2,87				M = 4,86 SD = 2,83			
22. jaut	4,61	3,11	0,34	<i>Pārveidotās realitātes aizsardzības stils</i>				<i>Adaptīvās aizsardzības stils</i>			
25. jaut	2,12	2,28	0,43	Pants	M	SD	r	stils			
27. jaut	5,69	2,90	0,49	11. jaut	3,98	2,79	0,40	3. jaut	4,91	2,99	0,19
28. jaut	4,32	2,95	0,49	18. jaut	3,92	2,77	0,41	5. jaut	6,40	2,89	0,08
29. jaut	5,48	2,66	0,07	23. jaut	3,25	2,77	0,43	8. jaut	6,72	2,51	0,07
32. jaut	6,08	2,92	0,30	24. jaut	4,11	3,02	0,40	34. jaut	2,34	2,17	0,28
33. jaut	4,45	2,91	0,40	30. jaut	4,12	2,95	0,14	59. jaut	5,95	2,78	0,08
35. jaut	5,60	2,90	0,38	37. jaut	4,53	3,01	0,18	61. jaut	6,40	2,68	0,16
36. jaut	6,55	2,72	0,20	42. jaut	3,46	2,89	0,26	68. jaut	6,70	2,68	0,06
39. jaut	3,43	2,91	0,31	43. jaut	4,72	3,22	0,29	80. jaut	5,26	3,16	0,12
40. jaut	5,08	3,11	0,52	51. jaut	4,61	3,14	0,50	81. jaut	4,97	3,14	0,38
41. jaut	4,94	2,85	0,36	53. jaut	3,78	3,07	0,36	84. jaut	6,27	2,82	0,33
45. jaut	5,33	2,91	0,40	57. jaut	7,61	2,66	0,01	86. jaut	5,01	3,01	0,28
46. jaut	4,40	2,93	0,34	58. jaut	5,66	3,10	0,24	M = 5,53 SD = 2,80			
49. jaut	5,97	2,91	0,33	64. jaut	3,07	2,94	0,27				
50. jaut	4,59	2,99	0,26	66. jaut	3,25	2,94	0,34				
54. jaut	2,79	2,80	0,27	70. jaut	2,06	2,33	0,25				
55. jaut	2,23	2,41	0,42	74. jaut	4,88	3,07	0,32				
60. jaut	2,15	2,52	0,32	76. jaut	4,34	3,21	0,27				
62. jaut	4,36	3,07	0,34	77. jaut	5,39	2,95	0,38				
67. jaut	4,24	3,00	0,40	83. jaut	3,89	2,99	0,33				
69. jaut	3,95	2,99	0,40	M = 4,24 SD = 2,93							

r – diskriminācijas indekss

Pantu diskriminācijas indeksi (sk. 1. tabulu) variē no 0 līdz 0,52 ar vidējo vērtību 0,28. Ņemot vērā diskriminācijas indeksa optimālās robežas (no 0,2 līdz 0,8, Kline, 1986; Raščevska, 2005), redzams, ka vairāki panti (5, 6, 8, 13, 15, 20, 21, 29, 30, 37, 48, 56, 57, 59, 61, 65, 68, 80) neiekļaujas minētajās robežās, tātad tie būtu pārveidojami vai izņemami no aptaujas. Lai gan lielākās daļas pantu grūtības indeksi ietilpst optimālajā to variācijas intervālā (neiekļaujas tikai 6 panti), diskriminācijas indeksi liecina par daudzu pantu problemātisku saturu (18 panti). Tomēr šāda

situācija lielā mērā ir skaidrojama ar apakšskalās ietilpstošo nelielo jautājumu skaitu (sk. 2. tabulu).

No pantu analīzes viedokļa apmēram 24 pantus vēlams vai nu pārveidot, vai arī daļu no tiem izņemt no aptaujas.

Analizējot 4 skalu un 25 apakšskalu iekšējo saskaņotību (sk. 2. tabulu), skalu līmenī ir iegūti apmierinoši Kronbaha alfas rādītāji, savukārt apakšskalu līmenī vairāki Kronbaha alfas rādītāji nav visai apmierinoši.

2. tabula

Aizsardzības mehānismu aptaujas skalu aprakstošās statistikas rādītāji, diskriminācijas indeksi un Kronbaha alfas

Aizsardzības mehānismi	Pantu skaits	M	SD	Apakšskalu diskrim. indekss	Kronbaha alfa
Neadaptīvās aizsardzības stils (Scale of maladaptive style)	40	-	-	-	0,86
1. Izrādīšanās (<i>Acting-out</i>)	5	4,91	1,63	0,56	0,47
2. Atrasisšana (<i>Undoing</i>)	3	4,71	1,88	0,58	0,20
3. Pasīva agresija (<i>Passive-aggressive</i>)	5	3,78	1,50	0,54	0,35
4. Iztukšošanās (<i>Consumption</i>)	3	4,11	2,24	0,52	0,38
5. Jūtu nomākšana (<i>Inhibition</i>)	5	4,74	1,68	0,45	0,51
6. Palīdzības nepieņemšana (<i>Help-rejecting complaining</i>)	3	3,98	2,28	0,51	0,64
7. Projektīva identifikācija (<i>Projective identification</i>)	1	4,50	2,03	0,45	-
8. Projekcija (<i>Projection</i>)	9	3,52	1,36	0,55	0,64
9. Regresija (<i>Regression</i>)	2	4,59	2,53	0,49	0,62
10. Norobežošanās (<i>Withdrawal</i>)	3	5,85	2,25	0,44	0,67
11. Fantāzijas (<i>Fantasy</i>)	1	5,07	3,11	0,54	-
12. Somatizācija (<i>Somatization</i>)	2	4,33	2,39	0,56	0,42
Pārveidotās realitātes aizsardzības stils (Scale of image-distorting style)	19	-	-	-	0,73
13. Noliegšana (<i>Denial</i>)	4	4,89	1,48	0,31	0,06
14. Primitīva idealizācija (<i>Primitive idealisation</i>)	2	5,13	2,49	0,46	0,44
15. Izolācija (<i>Isolation</i>)	4	3,92	1,71	0,39	0,38
16. Visvarenība (<i>Omnipotence</i>)	6	3,98	1,85	0,42	0,72
17. Šķelšanās (<i>Splitting</i>)	3	3,85	2,08	0,43	0,40
Pašaižiedzīgās aizsardzības stils (Scale of self-sacrifice style)	8	-	-	-	0,55
18. Pseudoaltruisms (<i>Pseudo-altruism</i>)	1	6,94	2,27	0,35	-
19. Reakcijas formēšanās (<i>Reaction formation</i>)	5	5,31	1,44	0,24	0,50
20. Orientācija uz darbību (<i>Task-orientation</i>)	2	5,57	2,38	0,16	0,47
Adaptīvās aizsardzības stils (Scale of adaptive style)	10	-	-	-	0,43
21. Pievienošanās, pieķeršanās (<i>Affiliation</i>)	2	5,13	2,36	0,18	0,30
22. Paredzēšana (<i>Anticipation</i>)	2	5,83	2,12	0,09	0,11
23. Sublimācija (<i>Sublimation</i>)	1	6,40	2,89	0,22	-
24. Apspiešana (<i>Suppression</i>)	2	5,44	2,22	0,16	0,30
25. Humors (<i>Humor</i>)	3	5,15	1,72	0,19	0,47

Neadaptīvās aizsardzības stila skalas Kronbaha alfas koeficients ir augsts ($a = 0,86$), tomēr divpadsmit apakšskalās tas variē no 0,20 līdz 0,67. Atsevišķām apakšskalām ir ļoti zemi a rādītāji, jo tajos ir neliels jautājumu skaits (sk. 2. tabulu). Piemēram, fantāziju un projektīvās identifikācijas skalā Kronbaha alfa vispār netiek noteikts, jo skalās ir tikai 1 jautājums. Atsevišķos gadījumos zemu ticamību var arī skaidrot ar mūsu kultūrvidei neraksturīgām situācijām. Piemēram, atrašanās apakšskalā $a = 0,20$. Tā iekļauj tikai trīs apgalvojumus. Viens no tiem – 71. pants “Pēc tam, kad esmu cīnījies par savām tiesībām, es mēdzu atvainoties par savu uzstājību” – apraksta uzvedību, kas Latvijas cilvēkiem nav pārāk tipiska. Arī pēc respondentu komentāriem šis pants nav pārāk saprotams, jo vārds “cīnīties” var tikt saprasts gan tieši, piemēram, ‘fiziski iespaidot’, gan pārnestā nozīmē – domājot cīņu par karjeru un sociālo statusu. Daži iebildumi izskanēja par otro panta daļu, skaidrojot to kā neveiklu, jo cilvēks iekšēji bieži jūtas neērti, bet mūsu kultūrā īpaši nav pieņemts kādam par to atvainoties. Turpmāk ir ieteikums šo pantu nedaudz mainīt: 71. pants “Pēc savas uzstājīgas rīcības, aizstāvot savas intereses, es mēdzu atvainoties par to”.

Pārveidotās realitātes stila skalas Kronbaha alfas koeficients ir $a = 0,73$. Piecās tā apakšskalās a variē no 0,06 līdz 0,72. Nolieguma apakšskalā alfa ir īpaši zems – 0,06. To var skaidrot ar pārāk atklātu pantu klīnisko saturu un to, ka normas grupai un klīniskiem pacientiem bija vērojamas radikāli pretējas atbildes, trūka starpstāvokļu, respektīvi, robežstāvokļu, pacientu.

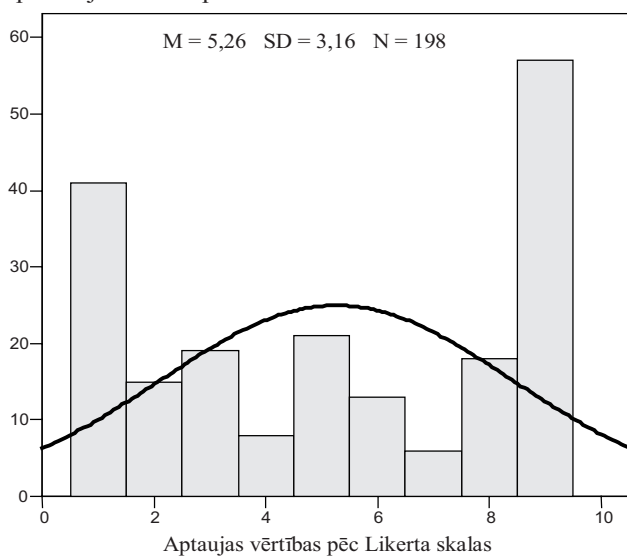
Pašaieliedzīgās aizsardzības stila skalas Kronbaha alfas koeficients ir $a = 0,55$, apakšskalās tas variē no 0,47 līdz 0,50. Apakšskalai *Pseidoaltruisms* netiek aprēķināts Kronbaha alfa, jo tā ietver tikai vienu pantu.

Adaptīvās aizsardzības stila skalas alfa ir pazemināts: $a = 0,43$, apakšskalās tas variē no 0,11 līdz 0,47. *Sublimācijas* apakšskalai netiek noteikts Kronbaha alfa, savukārt, *Paredzējuma* apakšskalai šis koeficients ir ļoti zems: $a = 0,11$. Šī apakšskala ietver divus pantus. Ja iedziļinās panta jēgā un ņem vērā respondentu reakcijas uz to, ir jāveido skaidrāka un lakoniskāka šī panta forma. Pašreizējā versijā tā ir pārāk komplicēta: “Ja es zinu, ka mani sagaida grūta situācija, piemēram, eksāmens vai darba intervija, es mēģinu iedomāties, kā tas būs, un izplānoju veidu, kā ar to tikt galā.” Daudziem respondentiem, īpaši klīniskā grupā, nebija saprotams apgalvojums “grūta situācija”, kā arī pati apgalvojuma forma šķita pārāk gara un sarežģīta. Viens no šī panta jaunajiem variantiem varētu būt šāds: “Ja es zinu, ka būs eksāmens, darba intervija vai cita atbildīga situācija, tad mēģinu iepriekš iztēloties, kā tas būs, un tam sagatavoties.”

Tā kā personības testos alfas koeficients ir pieļaujams virs 0,42 (*Anastasi, 1976; Raščevska, 2005*), tad, ņemot vērā iegūtās Kronbaha alfas, var secināt, ka skalās tās ir apmierinošas, nedaudz zemāka ir pašaieliedzīgās aizsardzības stila skalas alfa (0,55) un adaptīvās aizsardzības stila skalas alfa (0,43), bet tas ir izskaidrojams ar jau minētiem trūkumiem pantu reakcijas un diskriminācijas indeksos. Dažas novirzes var skaidrot, pamatojoties uz pantu satura analīzi. Atsevišķiem pantiem, piemēram, adaptīvās aizsardzības stila skalas apakšskalās *Pievienošanās* 80. pantam “Kad es jūtos slikti, es cenšos būt ar kādu kopā”, ir vērojamas polāras atbildes (biežumu sadalījums ir bimodāls), lai gan galvenās tendences rādītāji atrodas pieļaujamās

robežās (sk. 1. attēlu). Tas liecina, ka jautājums nediferencē vienmērīgi respondentus pēc to atbildēm. Līdzīga aina ir ar 86. jautājumu "Ja man būtu krīze, es meklētu kādu, kuram ir bijusi līdzīga problēma". Šāda tendence ir vērojama gan kopīgā izlasē, gan arī atsevišķi veselo un klīnisko respondentu grupā. Tas nozīmē, ka mūsu kultūrvīdē vēlams šos pantus formulēt elastīgāk. Piemēram, 80. pants varētu būt šāds: "Es meklēju citu cilvēku sabiedrību, kad nejūtos labi" un 86. pants šāds: "Nonākot krīzes situācijā, es vēlos parunāt ar tiem, kam ir bijusi līdzīga situācija."

No skalu iekšējās saskaņotības viedokļa DSQ aptauja ir pietiekami laba, lai to lietotu pētniecībā, tomēr 1/3 apakšskalu ir pazemināta ticamība un šo apakšskalu rezultātu interpretācija vēl nav pietiekami adekvāta.

1. attēls. Adaptīva aizsardzības stila skalas *Pievienošanās* apakšskalas 80. panta vērtību biežumu sadalījums

Faktoriālā validitāte

Analizējot DSQ 25 apakšskalu 4 faktoros ar galveno komponentu metodi un kvartimaksa rotāciju, tika iegūtā faktoru matrica, kas atšķiras no oriģinālās matricas (Bond, 1996) (sk. 3. tabulu).

Visu četru faktoru īpašvērtības ir lielākas par 1. Pirmais faktors izskaidro 24,65 % dispersijas un ietver 7 faktoram atbilstošās apakšskalas ar faktoru svāriem virs 0,4: *Impulsivitāte (Acting-out)*, *Atrasisšana (Undoing)*, *Pasīva agresivitāte (Passive aggression)*, *Patērēšana (Consumption)*, *Palīdzības noraidīšana (Help rejecting)*, *Projekcija (Projection)*, *Norobežošana (Withdrawal)* un vēl 6 citu faktoru apakšskalas. Gandrīz visas otrā faktora apakšskalas ietilpst pirmajā faktorā, un 3. un 4. faktors neveidojas atbilstoši oriģinālā testa struktūrai. Pārbaudot trīs un divu faktoru struktūru, tā arī nav devusi interpretējamu rezultātu, jo liels īpatsvars ir pirmajam faktoram, kas izskaidro lielāko daļu dispersijas.

3. tabula

Aizsardzības mehānismu aptaujas galveno komponentu analīzes (ar kvartimaksa rotāciju) matrica Latvijas izlasē

DSQ skalas	FAKTORI			
	1	2	3	4
1. Neadaptīvās aizsardzības stils				
1. Izrādīšanās (<i>Acting-out</i>)	0,49	0,47	-0,09	0,19
2. Atraišanās (<i>Undoing</i>)	0,60	0,29	0,23	0,02
3. Pasīva agresija (<i>Passive-aggressive</i>)	0,57	0,32	-0,04	0,28
4. Pasīva agresija (<i>Passive-aggressive</i>)	0,67	0,12	-0,01	-0,20
5. Jūtu nomākšana (<i>Inhibition</i>)	0,23	0,52	0,23	-0,46
6. Palīdzības nepieņemšana (<i>Help-rejecting complaining</i>)	0,56	0,22	0,02	-0,09
7. Projektīva identifikācija (<i>Projective identification</i>)	0,20	0,62	0,04	0,04
8. Projekcija (<i>Projection</i>)	0,66	0,24	-0,03	0,06
9. Regresija (<i>Regression</i>)	0,18	0,64	0,22	-0,19
10. Norobežošanās (<i>Withdrawal</i>)	0,48	0,17	-0,01	-0,43
11. Fantāzijas (<i>Fantasy</i>)	0,28	0,68	0,05	0,03
12. Somatizācija (<i>Somatization</i>)	0,36	0,61	-0,11	0,13
2. Pārveidotās realitātes aizsardzības stils				
13. Noliegšana (<i>Denial</i>)	0,33	0,16	0,55	-0,07
14. Primitīva idealizācija (<i>Primitive idealisation</i>)	0,41	0,22	0,34	0,18
15. Izolācija (<i>Isolation</i>)	0,68	-0,03	0,13	-0,02
16. Visvarenība (<i>Omnipotence</i>)	0,54	0,07	-0,12	0,54
17. Šķelšanās (<i>Splitting</i>)	0,60	0,03	-0,13	0,10
3. Pašaižiedzīgās aizsardzības stils				
18. Pseudoaltruisms (<i>Pseudo-altruism</i>)	0,16	-0,09	0,66	-0,04
19. Reakcijas formēšanās (<i>Reaction formation</i>)	0,02	0,22	0,77	-0,07
20. Orientācija uz darbību (<i>Task-orientation</i>)	0,60	-0,20	0,23	0,05
4. Adaptīvās aizsardzības stils				
21. Pievienošanās, pieķeršanās (<i>Affiliation</i>)	0,15	0,23	0,26	0,16
22. Paredzēšana (<i>Anticipation</i>)	0,44	-0,07	0,20	-0,08
23. Sublimācija (<i>Sublimation</i>)	-0,13	0,10	0,45	0,50
24. Apspiešana (<i>Suppression</i>)	0,23	-0,26	0,35	0,18
25. Humors (<i>Humor</i>)	0,19	0,05	0,03	0,74
Īpašvērtība	6,16	2,00	1,94	1,57
Dispersija %	24,65	8,02	7,76	6,30

* Faktori atbilst aizsardzības stilu nosaukumiem, kas tabulas rindā norādīti ar attiecīgo numerāciju

Diskusija

Izstrādājot aptauju, Bonds (1983) ir izveidojis 4 faktorus, bet turpmākajos citu autoru pētījumos, kas veikuši līdzīgus pētījumus, šī struktūra tāpat kā šajā pētījumā ir apstiprinājusies daļēji. Piemēram, Austrālijā veiktajā pētījumā (*Andrews et al.*, 1989) iegūti trīs aizsardzības stili: pirmais faktors – neadaptīvās aizsardzības stils, otrais faktors apvieno pārveidotās realitātes un pašaižiedzīgās aizsardzības stilu, un trešais faktors veido adaptīvās aizsardzības stilu ar daļēju līdzību Bonda oriģinālaptaujai.

Itālijā veiktajā pētījumā (*San & Bond, 2004*) ir iegūtas trīs skalas, kas daļēji atbilst Bonda aptaujas oriģinālversijai: neadaptīvās, adaptīvās aizsardzības un pārveidotās realitātes aizsardzības stils. Šajā pētījumā faktoru struktūra nav apstiprinājusies. Kā redzams 3. tabulā, neviens faktors neveido skaidru aizsardzības stilu struktūru, bet, analizējot aizsardzības stilu sadalījumu, tomēr var vērot zināmu tendenci pēc to hierarhiskās struktūras. Piemēram, pirmajā un otrajā faktorā ietilpst tās aizsardzības, kuras tiek uzskatītas par nenobriedušām aizsardzībām, trešajā faktorā ietilpst aizsardzības, kuras tiek raksturotas vairāk kā neirotiskas, bet ceturtajā faktorā ietilpst nobriedušas aizsardzības.

Šī pētījuma aptaujas psihometrisko rādītāju ekvivalence arī apstiprinās tikai daļēji, ir apmierinoša pirmo divu skalu iekšējā saskaņotība, pazemināta ir trešās un ceturtais skalas saskaņotība, kas ir izskaidrojama ar nelielo pantu skaitu skalās. Ir jāuzlabo pašreizējie panti, ievērojot Latvijas kultūrvides specifiku, un varbūt jāpievieno vēl jauni panti, lai papildinātu un uzlabotu skalu ticamību, jo vairākiem pantiem ir neapmierinoši psihometriskie rādītāji, tas liecina, ka tie būtu jākorrigē. Vēlams palielināt arī izlases apjomu.

Īpaši vāja ir adaptīvās aizsardzības stila skala (Kronbaha alfa ir $a = 0,43$), kurā ietilpst 5 apakšskalās, un tikai *Humora* apakšskalai ir apmierinošs Kronbaha alfa, pārējām a ir ļoti zems. Analizējot detalizētāk aptaujas rezultātus pantu līmenī, tika konstatēts, ka vairākiem pantiem, kas uzrāda apmierinošus galvenās tendences rādītājus, tomēr atbilstu biežumu sadalījumi ir bimodāli. Tas liecina, ka šie panti nepietiekami elastīgi diferencē respondentus pēc attiecīgās pazīmes. Piemēram, 80. pantā "Kad es jūtos slikti, es cenšos būt ar kādu kopā" skaidri redzams, ka viena daļa respondentu ir atbildējuši krasi noliedzoši, otri – krasi apstiprinoši gan veselo, gan klīnisko respondentu grupā. Vēlams pārskatīt arī vairāku pantu saturisko jēgu Latvijas kultūrvides kontekstā. Piemēram, 80. pants ir iekļauts *Pievienošanas* apakšskalā, kas mēra adaptīvu aizsardzību. Psiholoģiskajā literatūrā pievienošanās tiek raksturota kā indivīda vēlme dalīties ar savu problēmu, pieņemt citu palīdzību, kā arī sniegt citiem savu palīdzību, izjutot piederību kādai organizācijai vai uzticoties kādam cilvēkam (*Vaillant, 1992*), tātad saturiskā jēga būtībā ir prast uzticēties, pieņemt citu palīdzību un būt spējīgam to sniegt arī otram cilvēkam. Līdzīgi ir arī ar 86. pantu "Ja man būtu krīze, es meklētu kādu, kuram ir bijusi līdzīga problēma". Analizējot šo jautājumu, tam tiešām var būt dažāda izpratne, pirmkārt, cilvēks to var saprast kā "meklēt līdzīgu krīzē nonākušo". Tas vēl neliecina par vēlmi izklūt no tās, bet gan meklēt tādu pašu krīzē nonākušo, otrkārt, teikuma daļu "kam ir bijusi līdzīga problēma" varētu saprast, kā "meklētu kādu, kurš ir pārvarējis krīzi, tātad pratis ar to tikt galā". Šāda tipa problēmas skar vairākus aptaujas pantus, un tas liecina, ka aptaujas adaptācija vēl nav pabeigta, bet prasa nopietnu papildu darbu, lai precizētu pantu saturisko jēgu, pielāgojot to vairāk mūsu kultūrvīdē dzīvojošo cilvēku izpratnei un tai pašā laikā nenovirzoties no teorētiskiem aptaujas veidotāja preikšstatiem par psiholoģiskās aizsardzības stilu saturu.

Nobeigumā jāuzsver, ka šī aptauja piedāvā novērtēt aizsardzības mehānismu reakcijas, izmantojot pašnovērtējumu, tā nepretendē uz psiholoģisko aizsardzības mehānismu novērtējumu tās tradicionālajā (psihoanalīzes koncepcijas) izpratnē. Turpmākie pētījumi skaidri iezīmē trīs būtiskas risināmas problēmas – daudz elastīgāk pielāgot jaut

ājumus Latvijas kultūrvides cilvēku izpratnei, iestrādāt papildu jautājumus, lai uzlabotu apakšskalu ticamību, palielināt izlasi, lai iegūtu stabilāku faktoru struktūru, iekļaujot vairāk veselos respondentus ar robežstāvokļa tipa traucējumiem.

Izmantotie informācijas avoti

- American Psychiatric Association (1994) *Diagnostic and statistical manual of mental disorders. DSM-IV* (4th ed.) Washington, DC: 1987, 393–395.
- Andrews, G., Pollock, C. & Steward, G. (1989) The determination of defense by questionnaire. *Archives of General Psychiatry*, 46, 455–460.
- Bond, M. & Perry, J. C. (2004) Long-term changes in defense style with psychodynamic psychotherapy for depressive, anxiety and personality disorders. *Journal of Psychiatry*, 161, 1665–71.
- Bond, M., Paris, J., & Zweig-Frank, H. (1994) Defense Styles and borderline personality disorder. *Journal of Personality Disorder*, 8, 28–31.
- Bond, M. (1996) Defense Style Questionnaire. In: Vaillant, G. E. (ed.) *Empirical Studies of Ego Mechanisms of Defense*. Washington: American Psychiatric Press.
- Bond, M. & Wesley, S. (1996) *Manual for the Defense Style Questionnaire*. Bonsack, C., Despland, J. & Spagnoli, J. (1998). *The French version of the defense style questionnaire. Psychotherapy & Psychosomatics*, 67, 24–30.
- Cramer, P. (1998) Coping and defense mechanisms: What is the difference? *Journal of Personality*, 66, 895–918.
- Cramer, P. (1991) *The development of defense mechanisms: Theory, research and assessment*. New York: Springer.
- Cramer, P. (2000) Defense mechanisms in psychology today: Further processes for adaptation. *Journal of American Psychologist*, 55, 637–646.
- Cramer, P. (2002) Defense mechanisms, behavior, and affect, in young adulthood. *Journal of Personality*, 70, 103–125.
- Cramer, P. & Brilliant, M. A. (2001) Defense use and defense understanding in children. *Journal of Personality*, 69, 297–312.
- Cramer, P. & College, W. (1999) Ego Functions and Ego Development: Defense Mechanisms and Intelligence as Predictors of Ego Level. *Journal of Personality*, 67, 5–10.
- Davidson, K. W., MacGregor M. W. (1998) A Critical Appraisal of Self-Report Defense Mechanism Measures. *Journal of Personality*, 66, 965–992.
- Davidson, K. W., MacGregor, M. Wm., Johnson, E. A., Woody, E. Z. & Chaplin, W. F. (2004) The relation between defense use and adaptive behavior. *Journal of Research in Personality*, 38, 105–129.
- Fenichel, O. (1945) *The psychoanalytic theory of neurosis*. New York: Norton.
- Freud, A. (1937) *The ego and the mechanisms of defense*. London: Hogarth Press.
- Freud, S. (1894) *The neuro-psychoses of defence*. In: The standart edition of the complete psychological works of Sigmund Freud, 3, 45–61. London: Hogarth Press.
- Folkman, S., & Moskowitz, J. T. (2004) Coping: Pitfalls and promise. *Annual Review of Psychology*, 55, 745–74.
- Gleser, G. C. & Ihelivich, D. (1969) An objective instrument for measuring defense mechanisms. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 33, 51–60.
- Haan, N. (1977) *Coping and defending*. New York: Academic Press.

- Haslam, N. (2007) *Introduction to Personality and Intelligence*. In McGarty, C. & Haslam, A. S. (Eds.), SAGE Publications Ltd.
- Hentschel, U., Kiesling, M., & Wiemers, M. (1998) *Conflict-solving strategies inventory-FKBS*. Weinheim, Germany: Beltz.
- Hentschel, U., Smith, G., Draguns, J. G. & Ehlers, W. (2004) *Defense Mechanisms. Theoretical, Research and Clinical Perspectives*. In G. E. Stelmach, (ed.) Elsevier B. V., Amsterdam, Elsevier Ltd, London.
- Holmes, D. S. (1972) Repression or interference? A Further investigation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 22, 163–170.
- Kreitler, H., & Kreitler, S. (1972). The cognitive determinants of defensive behaviour. *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 11, 359–372.
- Lazarus, R. S. & Folkman, S. (1984) *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer-Verlag.
- Madison, P. (1961) *Freuds concept of repression and defense: Its theoretical and observational language*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Pelliteri, J. (2002) The Relationship Between Emotional Intelligence and Ego Defense Mechanisms. *The Journal of Psychology*, 136 (2), 182–194.
- Perry, J. C. & Ianni, F. F. (1998) Observer-rated measures of defense mechanisms. *Journal of Personality*, 66, 993–1024.
- Plutchik, R., Kellerman, H., & Conte, H. R. (1979) A structural theory of ego defenses and emotions. In C. E. Izard (ed.), *Emotions in personality and psychopathology*. New York: Plenum.
- Pollock, C., & Andrews, G. (1989) Defense styles associated with specific anxiety disorders. *The Journal of Psychiatry*, 146, 1500–1502.
- Raščevska, R. (2005) *Psihološko testu un aptauju konstruēšana un adaptācija*. Izdevniecība RaKa.
- Reister, G., Fellhauer, R., Franz, M., Wirth, T., Schellberg, D., Schepank H. et al. (1993) Correlation between questionnaire and expert rating. *Psychotherapy & Psychosomatics*, 43, 15–20.
- Romans, S. E., Martin, J. L., Morris, E., & Herbison, G. P. (1999) Psychological defense styles in women who report childhood sexual abuse: a controlled community study. *Journal of Psychiatry*, 156, 1080–5.
- Sammallathi, P., & Aalberg, V. (1995) Defense style in personality disorders – an empirical study. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 183, 516–521.
- San, M. P., Roma, P., Sarti, S., Lingiardi, V., & Bond, M. (2004) Italian version of the defense style questionnaire. *Journal of Comprehensive Psychiatry*, 45, 483–494.
- Schlesinger, H. (1994) The Role of the Intellect in the Process of Defense. *Bulletin of the Menninger Clinics*, 58, 15–22.
- Smith, G. J. W. (2001) *The process approach to personality*. New York: Plenum.
- Vaillant, G. E. (1971) Theoretical hierarchy of adaptive ego mechanisms. *Archives of General Psychiatry*, 24, 107–118.
- Vaillant, G. E. (1977) *Adaptation to life*. Boston: Little, Brown.
- Vaillant, G. E. (Ed.) (1992) *Ego mechanisms of defense: A guide for clinicians and researchers*. Washington, DC: American Psychiatric Press.
- Vaillant, G. E. (1993) *The wisdom of the ego*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Налчаджян, А. А. (2006) *Атрибуция, диссонанс и социальное познание*. Москва, Когито-Центр.

Хьюстон, М., Финчем, М. (2001) *Теория атрибуции и исследования. Основные вопросы и применение. Перспективы социальной психологии*. Москва, ЭКСМО.

Summary

The purpose of this study is to adapt the Defense Style Questionnaire (DSQ) (Bond, 1986) in Latvian and test the psychometric properties of the Latvian version. The DSQ is a self-report method for evaluating psychological defense mechanisms. It consists of 88 statements (Bond, 1986) and measures 4 styles of defense mechanisms. The DSQ was translated into Latvian by the forward- and back-translation method and administered to 200 respondents: 100 students (age 20–55 yrs; 84% females, 16% males), and 100 psychiatric patients (age 18–57 yrs; 68% females, 32% males). The psychometric properties of the adapted questionnaire only partly correspond to the criteria of the original version. The analysis of the confirmatory factors of the questionnaire showed that the Latvian version of the DSQ partly corresponds to the factor structure of the original version. The Cronbach alphas of the Latvian version: 0.86 for maladaptive style, 0.73 for image-distorting style, 0.55 for self-sacrifice style, and 0.43 for adaptive style were somewhat lower than those of the original scale.

Keywords: defense mechanisms, Defense Style Questionnaire, adaptation.

Diskusijas par Freida mantojumu *Discussions about Freud's Heritage*

Viesturs Renģe

Latvijas Universitāte
Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāte, Psiholoģijas nodaļa
Jūrmalas gatvē 74/76, Rīgā, LV-1083
e-pasts: renģe@lu.lv

Raksta mērķis ir aplūkot Freida nozīmi mūsdienu psiholoģijā. No vienas puses, Freids tiek uzskatīts par mūsdienu psihoterapijas pamatlicēju, tiek atzīmēts viņa ideju iespaids uz mūsdienu kognitīvo psiholoģiju. No otras puses, tiek apšaubīts Freida mācības zinātniskums un tās nozīme mūsdienu psiholoģijā. Brīvi interpretējot Freida atziņas, praksē ir pieļautas daudzas kļūdas (“atgūto atmiņu terapija”, zemsliedzīga uztveres izmantošana reklāmā u. tml.). Iespējams, ka modernajai zinātnei joprojām ir problēmas ar psihes izskaidrošanu, un viens no šo problēmu simptomiem ir tas, ka psihoanalīze šodien joprojām pastāv.

Atslēgvārdi: Freids, psihoanalīze, psiholoģija, zinātne.

Zigmunds Freids, viena no ietekmīgākajām un pretrunīgākajām personībām 20. gadsimtā, ir uzskatāms par psiholoģijas “ikonu”. Arī Latvijā vārds “psiholoģija” vispirms asociējas ar Freidu (*Renge & Austers, 2004*). Freids ir visbiežāk citētais un literatūrā pieminētais psihologs. Diezgan droši var apgalvot, ka nevienam citam psihologam nav veltīts tik daudz publikāciju kā Freidam, to skaits ir mērāms miljonos. Īpaši pēc tam, kad 1998. gadā ASV Kongresa bibliotēka publiskoja Freida arhīvus, ir ticis analizēts vai katrs Freida rakstītais vārds, katrs brīdis viņa biogrāfijā. Tajā pašā laikā Freids nebūt nav uzskatāms par “svēto govi” psiholoģijā, gluži otrādi, reti kuram psihologam ir adresēts arī tik daudz kritikas kā Freidam. Tas, ka, neraugoties uz šo kritiku, Freida dibinātā psihoanalīze pastāv nu jau vairāk nekā 100 gadu, liecina par to, cik nozīmīgas daudziem cilvēkiem šķiet Freida idejas.

Paši psihoanalītiķi 20. gadsimtu reizēm dēvē par Freida gadsimtu. Līdzīgi kā Koperniks mainīja priekšstatus par Zemes vietu Saules sistēmā, Freids mainīja cilvēku priekšstatus par sevi – cilvēka rīcību mazāk nosaka ne tik daudz apzināti mērķi, kā neapzinātas vēlmes. Cilvēks nebūt nav “saimnieks savās mājās”, cilvēki nekontrolē sevi un savu uzvedību ar saprāta un loģiskās domāšanas palīdzību, bet drīzāk darbojas neapzinātu impulsu un vēlmju vadīti. Pēc psihoanalītiķu domām, šos neapzinātos spēkus ir iespējams izprast un kontrolēt vienīgi ar psihoanalīzes palīdzību.

Lai gan priekšstati par to, ka cilvēka dzīvei ir no viņa apziņas slēpta jēga, ir veidojušies jau tālā senatnē un tiek uzskatīts, ka Freids turpināja cilvēka psihes dzīļu izpēti tradīciju, ko savos darbos aizsāka jau Sofokls, Platons, Sv. Augustīns, Šekspīrs, Nīče, Prusts u. c., tieši Freids vairāk nekā jebkurš cits ir mudinājis

pētniekus pievērsties neapzināto faktoru ietekmei uz cilvēka uzvedību. Freids radīja metodes bezapziņas izpratnei – sapņu interpretāciju, pārteikšanās kļūdu analīzi, brīvās asociācijas, kas pavēra iespējas dziļāk izprast cilvēka rīcības motivāciju.

Freida idejām ir bijusi liela ietekme uz Rietumu kultūru 20. gadsimtā. No Freida ir ietekmējušies rakstnieki, dzejnieki un dramaturgi (piemēram, Semjuels Bekets, Horhe Luiss Borhess, Andrē Bretons, Stefans Cveigs, Džeimss Džoiss, Deivids Lourenss, Tomass Manns, Roberts Mūzils,), gleznotāji (piemēram, Makss Bekmanis, Salvadors Dalī un citi sirreālisti, Pauls Klē, Hoans Miro, Pablo Pikaso, Džeksone Polloks), kinorežisori (Alfreds Hičkoks), freidiskas asociācijas ir atrodamas daudzās citu režisoru kinofilmās (piemēram, “Nakts portjē”, “Konformists”, “Pamatinstinkts”, “Jēru klusēšana” u. c.). Freida ietekmē Rietumu kultūrā ir mainījies vārdu krājums, ar kura palīdzību cilvēki apraksta sevi un citus, arī tie, kas nav lasījuši neko no Freida darbiem 24 sējumos, kaut ko zina par Edipa kompleksu, peņa skaudību, kastrācijas trauksmi, falliskajiem simboliem, ego, id un superego, izstumtajām atmiņām, seksuālo sublimāciju u. tml.

Freids tiek atzīts par mūsdienu psihoterapijas pamatlicēju (*Mitchell, S. A. & Black, 1996*), nereti vārds “psihoanalīze” tiek lietots kā sinonīms vārdam „psihoterapija”. Psihoanalīze bija un ir izaicinājums mūsdienu tradicionālajai medicīnai. Tā vietā, lai depresijā, autismā, šizofrēnijā mēģinātu saskatīt neiroķīmiskas dabas traucējumus, kas būtu ārstējami medikamentozi, psihoanalīze piedāvā ārstēt šos nopietnos psihiskos traucējumus ar vārda palīdzību. Cilvēki bieži vien meklē psihoanalītiķa palīdzību tad, kad citi īslaicīgi ārstēšanas kursi vai medikamenti ir izrādījušies bezspēcīgi.

Freida idejas veicināja tādu jaunu psiholoģijas virzienu rašanos kā Junga analītiskā psiholoģija, Ādlera individuālā psiholoģija, dažādas neofreidisma teorijas (Fromms, Hornija, Salivans). Līdzīgi kā mūsdienu fizika ir gājusi tālu uz priekšu, salīdzinot ar Ņūtona fiziku pirms vairākiem gadsimtiem, attīstījušies ir arī paša Freida radītā psihoanalīze. 20. gadsimta otrajā pusē freidisms sazarojās daudzveidīgās pieejās un teorijās – ego psiholoģija (Hartmans, Eriksons), objektattiecību teorijas (Klaina, Vinikots, Kouhuts, Boulbijs). Atšķirībā no Freida, kurš bērnības pārdzīvojumus analizēja, galvenokārt balstoties uz pieaugušo atmiņām par savu bērnību, mūsdienu psihoanalītiķi veic sistematizētus bērnu uzvedības tiešus novērojumus. Freids samērā maz uzmanības pievērsa sievietes psihiskajai attīstībai. Mūsdienu psihoanalīze ir transformējusi Freida priekšstatus feministēm pieņemamākā veidā. Mūsdienu lasījumā Freids nevis apgalvo, ka “sievietes ir nepilnvērtīgas”, bet gan ka “sievietes jūtas nepilnvērtīgas” sabiedrībā, kur dominē vīrieši (*Young-Bruehl, 1992*). Tomēr visumā psihoanalīze ir kļuvusi par pašpietiekamu disciplīnu, tā faktiski ignorē pēdējo desmitgažu atklājumus gan psiholoģijā, gan citās zinātnes nozarēs. Rakstos, kas tiek publicēti vadošajos psihoanalītiskajos žurnālos (sk., piemēram, *International Journal of Psychoanalysis, Psychoanalytic Abstracts, Psychoanalytic Review*), tikpat kā nav sastopamas atsauces uz pētījumiem, kas veikti psihodinamiskās pieejas ietvaros. Klasiskajā variantā psihoanalīze ir sastingusi savā attīstībā un kļuvusi par sekulāru reliģiju ar savu iniciācijas procesu (topošajam analītiķim vispirms pašam ir jāiziet analīze) un “neapstrīdamām” dogmām.

Kāda ir Freida patiesā ietekme uz mūsdienu psiholoģiju? Runājot par Freida vārda pieminēšanu, gan jāatzīst, ka mūsdienu zinātniskajos psiholoģijas žurnālos

Freida vārds ir sastopamas visai reti, galvenokārt vēsturiskā kontekstā, protams, izņemot specializētos psihoanalītiskos žurnālus. Lielo atsauču skaitu uz Freidu galvenokārt veido mācību grāmatas, enciklopēdiski izdevumi, populāri žurnāli un literatūra.

Izņemot Darvinu, ne ar vienu domātāju gadsimtu mijā nav bijis saistīts tik daudz strīdu kā ar Freidu. Kritika aptver plašu jautājumu loku – no Freida teorijas satura līdz viņa atkarībai no kokaīna (*Thornton, 1983*) un attiecībām ar savām pacientēm.

Viens no ietekmīgiem mūsdienu psihologiem – Drū Vestens (*Westen, 1998a, 1998b*) – piekrīt, ka Freida teorija ir novecojusi un arhaiska. Tomēr viņš uzskata, ka, pateicoties Freida mantojumam, mūsdienu psihologiem ir pavērusies iespēja bagātināt savus pētījumus ar daudzām nozīmīgām idejām. Vadošajos psiholoģijas virzienos, it īpaši kognitīvajā pieejā, līdz pat 20. gs. 80. gadiem šīs idejas ir tikušas nepelnīti ignorētas. Vestens norāda, ka ir pietiekami daudz zinātnisku pierādījumu tādām nozīmīgām Freida atziņām kā neapzinātu psihisko procesu pastāvēšana, bērnības konfliktu nozīme, stabila personības iezīmju veidošanās bērnībā, bērnībā izveidojušos priekšstatu par attiecībām ar citiem cilvēkiem ietekme uz attiecībām pieaugušā vecumā u. c.

Piemēram, daudzi pētījumi mūsdienu kognitīvajā psiholoģijā pierāda slēptās (implicītās) atmiņas un domāšanas pastāvēšanu (piemēram, *Schacter, 1992; Underwood, 1996*). Tāpat ir iespējamās neapzinātas emocionālās reakcijas (*Murphy & Zajonc, 1993*), neapzinātas attieksmes (*Greenwald & Banaji, 1995*). Ir gūti empīriski pierādījumi psiholoģiskās aizsardzības mehānismu darbībai (piemēram, *Paulhus, Fridhandler, & Hayes, 1997; Wegner, 1992*). Tajā pašā laikā Vestens atzīst: nav pamata uzskatīt, ka minētie pētījumi būtu radušies tiešā Freida vai viņa sekotāju ideju ietekmē.

Vestens atzīmē, ka psihoanalīze ir attīstījusies kopš tā laika, kad Freids to radīja, tāpēc mūsdienu psihoanalīzi nevajadzētu pārāk saistīt ar tādiem novecojušiem Freida priekšstatiem kā, piemēram, seksuālo un agresijas dziņu izšķirošā nozīme cilvēka dzīvē.

Kalifornijas Universitātes profesors kognitīvo procesu pētnieks Džons Kilstroms (*Kihlstrom, 1994*) bija viens no pirmajiem kognitīvā virziena pārstāvjiem, kurš nonāca pie secinājuma par kognitīvās bezapziņas pastāvēšanu. Tomēr viņš oponentē Vestenam un uzskata, ka no zinātnes viedokļa klasiskā Freida psihoanalīze ir mirusi gan kā psihe teorija, gan kā psihoterapijas metode. Nav empīrisku pierādījumu, kas apstiprinātu kādu no Freida apgalvojumiem, piemēram, ideju par attīstību caur orālo, anālo, fallisko, latento un ģenitālo stadiju (psihoseksuālās attīstības teorija), vai to, ka zēni izjūt tieksmi pret savām mātēm un naidu pret tēviem (Edīpa komplekss). Tāpat nav pierādījumu, ka psihoanalīze ir efektīvāka nekā citi psihoterapijas veidi. Nav pamata apgalvot, ka terapijas rezultāti tiek sasniegti ar to mehānismu (transference, katarse) palīdzību, kurus paredz Freida teorija. Kilstroms neuzskata, ka jaunās pētījumu sfēras kognitīvajā pieejā (neapzinātie kognitīvie procesi) nozīmētu Freida atzīšanu. Viena lieta ir konstatēt, ka neapzinātiem motīviem ir svarīga nozīme uzvedībā, pavisam kas cits – apgalvot, ka jebkuru domu vai rīcību nosaka apspiestas seksuālās un agresijas dziņas.

Kilstroms noraida argumentu, ka, lai arī Freida teorija un metodes neatbilst mūsdienu metodoloģijai, tās esot bijušas adekvātas Eiropas kultūrai un zinātnes izpratnei 19. un 20. gadsimta mijā. Pēc viņa domām, jaunākie vēsturiskie pētījumi parāda, ka Freids kļūdaini interpretēja faktus, atrazdamies savu maldīgo bezapziņas konfliktu un infantilās seksualitātes ideju varā. Freida idejas nebija vienkārši sava laika produkts, tās bija maldinošas un kļūdainas jau tad, kad viņš tās publicēja.

Kilstroms arī apšauba, ka jaunās psihoanalītiskās teorijas, kas veidojušās uz klasiskās psihoanalīzes pamata, ir zinātniskākas nekā paša Freida idejas, piemēram, nav nekāda pamata apgalvot, ka Eriksona psihosociālās attīstības teorija ir ticamāka nekā Freida psihoseksuālās attīstības teorija – empīrisku pierādījumu nav ne vienai, ne otrai.

Neapzinātie psihiskie procesi, kas ir atklāti laboratoriju pētījumos, piemēram, automatizētā informācijas apstrāde un implicītā atmiņa, nekādā veidā neatgādina Freida bezapziņas aprakstu (*Kihlstrom, 2003*).

Lai arī Freidam ir bijusi milzīga ietekme uz 20. gs. kultūru, Kilstroms uzskata, ka viņš ir bijis lieka nasta 20. gs. psiholoģijai. Plašie temati, par kuriem raksta Vestens, ir bijuši psiholoģijā jau pirms Freida vai arī radušies nesen, bez Freida ietekmes. Labākajā gadījumā Freids psihologiem var radīt tikai vēsturisku interesi. Viņu ir labāk pētīt kā rakstnieku filoloģijas un literatūras katedrās, nevis kā zinātnieku psiholoģijas katedrās (patiešām, 1928. gadā Freids tika nominēts Nobela prēmijai literatūrā, ko gan viņš nesaņēma, toties 1932. gadā viņam tika piešķirta Gētes balva literatūrā). Psihologi, pēc Kilstroma domām, var iztikt bez Freida (*Kihlstrom, 2003*).

Pretrunīga ir neirozinātnes pārstāvju attieksme pret Freidu. Neirozinātnieks, Nobela prēmijas laureāts Džeralds Edelmans (*Edelman, 1992*) apgalvo, ka Freids ir bijis intelektuāls pionieris, ja ne zinātnieks mūsdienu izpratnē, un cenšas parādīt, ka mūsdienu neirozinātne apstiprina Freida “izstumšanas” ideju. Cits Nobela prēmijas laureāts, molekulārās bioloģijas pētnieks Žaks Mono (*Monod, 1997*) savukārt uzskata, ka Freida mācība ir pilnīgi nezinātniska un pats Freids, visticamāk, ir krāpnieks.

Zinātnes filozofu nostāja ir vēl noraidošāka. Jau Karls Popers (*Popper, 1945*) norāda, ka psihoanalīze ir pseidozinātne, jo tās atziņas nav atspēkojamas (falsificējamas). Piemēram, ja Freids apgalvo, ka visi zēni bērnībā pārdzīvo Edipa kompleksu, tad būtu jābūt kādai iespējai arī atspēkot šo apgalvojumu. Par pierādījumu Edipa kompleksa pastāvēšanai psihoanalītiķi uzskata bērnības atmiņas par attiecībām ar vecākiem. Ja šādās atmiņās Edipa komplekss neatspoguļojas, saskaņā ar Freida teoriju tas ir izstumts no apziņas. Tātad jebkurā gadījumā tiek konstatēts, ka šis komplekss pastāv un pretējo pierādīt nemaz nav iespējams. Līdzīgā veidā ir formulēti arī citi Freida teorijas pieņēmumi, līdz ar to tie nav atspēkojami un saskaņā ar Poperu ir nezinātniski.

Viens no asākajiem Freida kritiķiem ir zinātnes filozofs Pitsburgas Universitātes (ASV) profesors Ādolfs Grīnbaums (*Grünbaum, 1984*). Freida teorija var būt pievilcīga ar to, ka tā piedāvā uzskatāmu neurožu cēloņu skaidrojumu. Saskaņā ar Freida viedokli neirozes izraisa neapzināti konflikti, kas slēpjas dziļi bezapziņā apspiestas libido enerģijas veidā. Šajā sakarā Grīnbaums norāda, ka psihoanalīze nespēj pierādīt cēloņsakarības, ko tā izvirza.

Ja tiek apgalvots, ka notikums X izraisa citu notikumu Y, tad gan X, gan Y ir jābūt identificējamiem. Freida teorija kā cēloņus piedāvā lielumus, piemēram, izstultos neapzinātos konfliktus, kas nav tieši novērojami. Par tiem var spriest vienīgi pēc to izraisītās uzvedības, piemēram, neirozes. Psihoanalītiķis nesaka – “šis ir neapzinātais cēlonis (no apziņas izstumtais konflikts) un šī ir tā radītā uzvedība (neiroze)”, bet gan – “šī ir uzvedība (neiroze), tāpat ir jābūt neapzinātam tās cēlonim (konfliktam)”.

Līdz ar to Grīnbaums secina, ka ne Freids, ne arī kāds no viņa sekotājiem nekad nav spējuši pierādīt savus apgalvojumus par noteiktu cēloņsakarību pastāvēšanu, piemēram, starp izstumtajām atmiņām un neirozēm. Pēc viņa domām, neviena no Freida izvirzītajām hipotēzēm nekad nav guvusi vērā ņemamu apstiprinājumu (Grīnbaum, 1993).

Freids pats ir radījis drošu aizsardzību pret jebkuru kritiku. Tā tiek skaidrota viņa paša teorijā kā “pretestība”, pati pretestība kalpo par pierādījumu Freida argumentu patiesumam. Psihoanalīzes sekotāji un piekritēji analizē savu kritiķu motivāciju pašā kritizētā teorijā (piemēram, psihoanalīzes argumentu uzskatīšana par nepieņemamiem – “izstumšana”, vēšanās pret Freidu – neatrisināts Edipa komplekss u. tml.).

Daudzi Freida aizstāvji izmanto argumentu, ka psihoanalīze ir īpaša “hermeneitiska” zinātne un tai nav piemērojami tradicionālās empīriskās zinātnes kritēriji (Bedford, 1978; Loewenberg, 2000; Ricoeur, 1970). Psihoanalīzes kā hermeneitiskas zinātnes uzdevums ir izprast un skaidrot cilvēka psihi un uzvedību, nevis izvirzīt empīriski pierādāmus apgalvojumus. Tiek uzskatīts, ka psihoanalīze ir interpretatīva zinātne un tajā, tāpat kā, piemēram, vēsturē, kauzālās sakarības nevar tikt pārbaudītas (validizētas) ar tādām metodēm, kas tiek izmantotas fizikā un citās dabaszinātnēs. Šo viedokli īpaši uzsver jau minētais Vestens: “Humanitārajās zinātnēs līdzās ierastākajam zinātniskajam apstiprinājumam pastāv interpretatīvā apstiprinājuma konteksts, kurā kāda teorija, ja tā spēj izskaidrot citādi nesaprotamas parādības, piedāvājot principus, pēc kuriem var izdarīt secinājumus par uzvedību noteicošo jēgu, demonstrē savu relatīvo pārākumu pār amatieru spriedumiem vai konkurējošām zinātniskajām teorijām” (Westen, 1998b, 361. lpp.).

Domstarpībām par to, vai psihoanalīze ir zinātne vai nav, ir arī dziļākas saknes. Joprojām nav vienprātības, ko uzskatīt par zinātni. No vienas puses, liela daļa psihologu atzīst Popera izvirzītos kritērijus un prasa pierādījumus empīriskajos pētījumos, eksperimenta un matemātiskās statistikas metožu izmantošanu. No otras puses, tiek apgalvots, ka psiholoģijā nav izmantojami tie paši principi un metodes, kas tiek izmantoti dabaszinātnēs, psiholoģijai ir jābalstās uz hermeneitisko jeb izprotošo, skaidrojošo pieeju. Vēl dziļāk atšķirības uzskatos parādās starp akadēmiski orientētajiem pētniekiem un psihologiem praktiķiem. Katrai nometnei ir sava “atskaites sistēma”, un otras puses argumenti visbiežāk tiek uzskatīti par nebūtiskiem vai ignorēti. Kamēr vien pastāvēs empīriskās un interpretējošās pieejas pretstatīšana, dalīšanās “akadēmiķos” un “praktiķos”, strīdi par Freidu turpināsies.

Latvijā psihologi diskusija par Freida atziņu izmantošanas iespējām patiesībā nemaz nav sākuši. Daļa psihologu, kuri nodarbojas arī ar psihoterapeitisko praksi, vairāk vai mazāk akceptē Freida idejas un mēģina izmantot tās savā darbībā. Nav manīts, ka viņi mēģinātu kritiski izvērtēt Freida mantojumu no mūsdienu psiholoģijas

zinātnes viedokļa. Latvijas zinātniskajos izdevumos vispār nav atrodami psiholoģiski pētījumi, kas balstītos uz Freida idejām. Apmēram pirms desmit gadiem Sandras Sebres vadībā Latvijā sāka veidoties pētījumu virziens, kas pamatojas uz Džona Boulbija pieķeršanās (*attachment*) teoriju (sk., piemēram, Sebre, Gundare, Pļavniece, 2004; Sebre, Lebedeva, 2006). Lai gan Boulbijs tiek pieskaitīts pie objektattiecību teorijas pārstāvjiem (*Gomez*, 1998), viņa pieeja lielā mērā balstās uz mūsdienīgu pētījumu metodoloģiju un tikai nosacīti var būt attiecināma uz psihodinamisko pieeju. Citi Latvijas psihologi atsevišķus psihoanalītiķus, to skaitā Freidu, labākajā gadījumā piemin tikai savu publikāciju vēsturiskā ievaddaļā.

Plašāku sabiedrības daļu psihoanalīze tomēr interesē ne tik daudz teorētiskā, cik praktiskā ziņā – ko tā var sniegt garīgās veselības saglabāšanai un uzlabošanai? Kā jau tika minēts, tieši pateicoties Freidam, radās daudzas mūsdienu psihoterapijas metodes.

Salīdzinot ar 20. gs. pirmo pusi, psihoanalīzes kā psihoterapijas popularitāte mūsdienās ir mazinājusies. Lielā mērā tas ir noticis, pateicoties tam, ka ir parādījušies jauni psihofarmakoloģiskie līdzekļi. Tie ir pietiekami efektīvi psihisko slimību ārstēšanā, sākot ar depresiju un beidzot ar šizofrēniju. Šie modernās psihofarmakoloģijas panākumi daudziem liek apšaubīt dziedēšanas ar vārdiem lietderību.

ASV apdrošināšanas kompānijas atsakās samaksāt psihoanalītiskās terapijas rēķinus. Medicīniskās apdrošināšanas biedrības dod priekšroku lētākajiem medikamentiem, nevis dārgajai psihoterapijai. Arī šis tīri materiālais aspekts nebūt nemudina cilvēkus meklēt psihoanalītiķu palīdzību.

Terapijas efektivitāte parasti tiek noteikta, izmantojot kontroles grupu – pacienti, kam ir konkrēta diagnoze un kuri tiek ārstēti ar noteiktas metodes palīdzību, tiek salīdzināti ar pacientiem, kuriem ir tāda pati diagnoze, bet kuri tiek ārstēti ar citu metožu palīdzību vai netiek ārstēti vispār. Šādas klīniskas pārbaudes ir parādījušas, ka psihoanalīzes rezultāti būtiski neatšķiras no spontānas izveseļošanās rezultātiem vai rezultātiem, kas tika iegūti ar citām ārstniecības metodēm (*Roustang*, 2000). Līdz ar to jautājums par psihoanalīzes efektivitāti paliek atklāts.

Psihoanalītiskā terapija lielā mērā ir balstīta uz pieņēmumu, ka pastāv no apziņas izstumtas atmiņas. Šis pieņēmums ir pretrunā ar mūsdienu priekšstatiem par atmiņas funkcionēšanu. Atmiņa nedarbojas kā audio vai video ieraksts, kur tiek fiksēts viss notiekošais un ko nepieciešamības gadījumā var “pārtīt” atpakaļ. Atmiņa ir rekonstruktīva un dinamiska. Cilvēki konstruē savas atmiņas atkarībā no situācijas un savām vēlmēm (*Loftus*, 1993).

Freidisma reputāciju Rietumos 20. gs. 90. gados smagi iedragāja izstumto atmiņu idejas popularizēšana. Viens no Freida galvenajiem ieguldījumiem, kas ir aktuāls arī mūsdienās, ir viņa priekšstati par to, kā bērnības traumatiskie pārdzīvojumi rada neiroiskus simptomus, psiholoģiskus traucējumus un problēmas vēlākajos gados. Lai kāda šī trauma nebūtu – fiziska, psiholoģiska vai vispārēja zaudējuma pārdzīvojums (piemēram, vecāku zaudējums), Freids uzskatīja – ja šī no apziņas izstumtā trauma netiks izprasta un pārdomāta, tā cilvēku nomāks un sarūgtinās visu viņa atlikušo mūžu.

1984. gadā Džefrijs Mesons (*Mason*, 1984) nāca klajā ar apgalvojumu, ka fundamentālais psihoanalīzes princips par infantilās seksualitātes izstumšanu ir balstīts uz patiesības slēpšanu un meliem. Freids sākotnēji esot bijis pārliecināts, ka pieaugušo cilvēku neuroze ir bērībā notikušās seksuālās izmantošanas sekas, bet, lai neizraisītu šoku tālaika sabiedrībā un neapdraudētu savu zinātnieka karjeru, vēlāk attiecies no šīs idejas. Tā vietā Freids esot izvirzījis tagad pazīstamo pieņēmumu par edipālajām fantāzijām. Mesons uzskata, ka Freidam nav pieticis drosmes publiski atzīt bēdīgo patiesību. ASV un dažās citās valstīs, piemēram, Lielbritānijā, pēc viņa grāmatas iznākšanas uzplauka tā saucamā “atgūto atmiņu terapija” (*recovered memories therapy*). Tās radītāji un praktizētāji mēģināja apvienot Freida izstumšanas teoriju ar atziņu, ka bērnu seksuālā izmantošana mūsdienās ir plaši izplatīta parādība. Tā sauktie terapeiti aktīvi iedrošināja savus klientus “atcerēties” ļaunprātīgas izmantošanas gadījumus bērībā. 20. gs. 90. gados tūkstošiem cilvēku ASV un Lielbritānijā, pateicoties “atgūto atmiņu terapijai”, sāka apgalvot, ka bērībā ir cietuši no vecāku un citu ģimenes locekļu seksuālās uzmācības, bet šīs atmiņas iepriekš esot bijušas izstumtas no apziņas. Pateicoties šo terapiju veiktajam spiedienam, cilvēki sāka sacerēt visneiedomājāmos stāstus par izvarošanu, sātāniskiem rituāliem, kanibālismu u. tml., ko viņi esot pārdzīvojuši bērībā, tad aizmirsuši, bet tagad ar terapeita palīdzību “atcerējušies”. Pamatojoties uz šiem apgalvojumiem, tika izjauktas daudzas ģimenes, tēvi un mātes tika apvainoti seksuālās darbībās ar saviem bērniem. Sekojošie tiesu skandāli jūtami iedragāja gan šo psihoterapeitu, gan freidisma, uz kura idejām balstījās šie terapeiti, reputāciju (sīkāk par to sk. *Lynn, Lock et al.*, 2003).

Frederiks Krūvzs (*Crews*, 1995) šajā šarlatāniskajā praksē vairo tieši Freidu, uzskatot, ka tā ir Freida teorijas un prakses turpinājums. Pēc viņa domām, Freids ir izvirzījis daudzus nepamatotus pieņēmumus, kas tieši apstiprina “atgūto atmiņu” ideju: izstumšana ir cilvēka normāla atbilde uz traumu; bērības iespaidi rada ilgtermiņa atmiņas, kas var tikt akurāti izgūtas gadu desmitiem vēlāk; pieauguša cilvēka psiholoģiskās problēmas var tikt droši saistītas ar konkrētiem aizmirstiem bērības notikumiem; tieši seksuālās traumas ir visjūtīgākās pret izstumšanu un neurožu veidošanu; simptomi ir “atmiņas”, kuras ļauj iegūt visu informāciju par to izcelsmi; sapņu interpretācija var atklāt izstumto pagātņi; atmiņu izgūšana ir nepieciešama, lai atbrīvotos no simptomiem. Freids pats ir stāstījis pacientiem, ka viņi bērībā ir tikuši seksuāli izmantoti, no šejienes arī viņu “histērija”. Krūvzs uzskata, ka tieši Freids arī praktizēja “atgūto atmiņu terapiju” vissliktākajā tās variantā un mūsdienu psihoanalītiķi ir pilnībā pārņēmuši šo praksi.

Freida idejas ir iespaidojušas arī sabiedrībā joprojām cirkulējošo mītu par iespēju ar zemsliedzīgu jeb subliminālo ziņojumu palīdzību iespaidot cilvēka rīcību (“24. kadrs”). Arī Latvijā daudzi cilvēki joprojām ir pārliecināti, ka ir iespējams ietekmēt uzvedību ar neapzināti uztvertas informācijas palīdzību. Zemapziņā uztvertie ziņojumi ir vārdi vai attēli, kas netiek uztverti apzināti, bet it kā ietekmē cilvēku uzskatus, attieksmes un uzvedību. Tiek uzskatīts, ka šādus paņēmienus plaši izmanto televīzija.

1957. gada vidū amerikāņu reklāmas speciālists Džeimss Vikerijs (*Vicary*) apgalvoja, ka ir slepus iemontējis kinofilmā kadrus ar uzrakstiem “Esi izsalcis, ēd popkornu!”, “Esi izslāpis, dzer kokakolu!”, tie ekrānā bija redzami 1/3000 sekundes.

Kokakolas pārdošana esot palielinājusies par 18%, bet popkorna – par 58%. 1973. gadā nāca klajā Vilsona Keja grāmata “Zemsliekšņa pavadināšana” (Key, 1974), kurā tika pasludināts, ka zemsliekšņa ietekmēšanas tehnikas plaši tiek izmantotas reklāmā. Tas izraisīja skandālu Rietumu sabiedrībā, un subliminālās reklāmas izmantošana 20. gs. 70. gados tika aizliegta ASV, Austrālijā un Lielbritānijā. Neraugoties uz aizliegumiem izmantot subliminālos ziņojumus reklāmā, tos plaši sāka lietot dažādos psiholoģiskās pašpalīdzības līdzekļos. Pārdošanā nonāca dažādi audio un video ieraksti, kas palīdz paaugstināt pašcieņas līmeni, uzlabot atmiņu, samazināt lieko svaru, kontrolēt negatīvās emocijas, paaugstināt seksualitāti, pārvarēt traumas, kas gūtas seksuālas vardarbības dēļ.

Vēlāk izrādījās, ka Vikerija eksperiments ir mistifikācija. Viņš pats atzinās, ka ir sagrozījis un pārspīlējis iegūtos rezultātus, citi pētnieki konstatēja, ka Vikerija minētajā kinoteātrī šādi eksperimenti patiesībā nav notikuši, Vikerijs tika izmantojis krāpniecību, lai palielinātu savas mārketinga konsultācijas firmas popularitāti (Pratkanis & Aronson, 2001).

Zemsliekšņa uztveres ietekme uz cilvēka motivāciju un uzvedību nav apstiprinājusies nevienā pētījumā. Jau 1992. gadā ASV Nacionālā zinātņu akadēmija un Britu Psihologu asociācija nonāca pie slēdziena, ka subliminālajiem pašpalīdzības ierakstiem nav nekādas psihoterapeitiskas vērtības, to šķietamo efektivitāti izskaidro placebo efekts. Vienā no pazīstamākajiem pētījumiem (Pratkanis, Eskinazi, Greenwald, 1994) tā dalībnieki piecas nedēļas klausījās audiokasetes, kas bija paredzētas vai nu atmiņas, vai pašvērtējuma nostiprināšanai. Pētījuma dalībniekiem nezinot, puse kasešu bija ar nepareiziem uzrakstiem. Puse dalībnieku ar atmiņas uzlabošanas kasetēm patiesībā bija saņēmuši kasetes pašvērtējuma paaugstināšanai. Tāpat puse pašvērtējuma nostiprināšanas kasešu īpašnieku patiesībā bija saņēmuši kasetes ar ierakstiem atmiņas uzlabošanai. Lai gan objektīvas atmiņas un pašvērtējuma pārbaudes pirms un pēc kasešu noklausīšanās liecināja, ka nekādas pārmaiņas nav notikušas, paši pētījuma dalībnieki bija pārliecināti par pozitīvu rezultātu atbilstoši uzrakstiem uz kasetēm. Atsevišķi pētījumi laboratorijas apstākļos parāda neapzināti uztvertās informācijas īslaicīgu ietekmi uz atmiņu un spriedumiem (Eagly, Wolitzky, & Klein, 1966; Silverman, 1982; Weinberger, 1992; Kihlstrom, 1999). Eksperimenta laikā cilvēki no piedāvātā saraksta spēj vieglāk iegaumēt tos vārdus, kas viņiem ļoti īsu laiku sprīdi (dažas milisekundes) tika demonstrēti jau iepriekš, neapzināti uztvertie vārdi spēj ietekmēt piedāvāto argumentu izvēli u. tml. Citos eksperimentos cilvēkam vispirms tik ātri parāda pīles attēlu, ka to nav iespējams apzināti uztvert (viņš neatceras, ka būtu redzējis šādu attēlu). Tad viņu lūdz zīmēt dabasskatu. Šiem cilvēkiem zīmējumos biežāk parādīsies pīles (Eagle, Wolitzky, & Klein, 1966). Ja respondentiem sublimināli tiek eksponēti agresīvi vārdi, eksperimentālā situācijā viņi vērtē citus cilvēkus kā agresīvākus (Bargh & Pietromonaco, 1982). Šie efekti bija novērojami tikai stingri kontrolējama eksperimenta laikā, un tie neparādījās ārpus eksperimenta situācijas.

Neraugoties uz visu kritiku, gan pats Freids, gan viņa idejas joprojām ir ļoti populāri. Kādi ir iespējamie šīs popularitātes cēloņi plašākās aprindās? Psihoanalīze piedāvā saviem pacientiem “labu stāstu”, kas ļauj raudzīties uz savu dzīvi kā uz likumsakarīgu notikumu attīstību, ļauj tajā saredzēt jēgu. Psihoanalīze vismaz pagaidām spēj aizpildīt baltos plankumus mūsu zināšanās par cilvēka psihi. Kā

ir izteicies viens no vadošajiem amerikāņu zinātnes žurnālistiem Džons Horgans (*Horgan, 2000*), modernajai zinātnei joprojām ir problēmas ar psihi izskaidrošanu, un viens no šo problēmu simptomiem ir tas, ka psihoanalīze šodien joprojām pastāv.

Izmantotie informācijas avoti

- Bargh, J. A. & Pietromonaco, P. (1982) Automatic information processing and social preception: The influence of trait information presented outside of conscious awareness on impression formation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 43, 437–449.
- Bedford, G. (1978) Freud and Hermeneutics: Notes on the Overdetermination of Meaning in the Psyche. *Journal of the American Academy of Religion*, 76 (3), 267–294.
- Crews, F. (1995) *The Memory Wars: Freud's Legacy in Dispute*. New York: Balantine.
- Eagly, M. N., Wolitzky, D. L., & Klein, G. S. (1966) Imagery: Effect of a concealed figure in a stimulus. *Science*, 18, 837–839.
- Edelman, G. M. *In Bright Air, Brilliant Fire*. Harmondsworth: Penguin, 1992.
- Gomez, L. (1998) *An Introduction to Object Relations*. London: Free Association Books.
- Greenwald, A. G. & Banaji, M. R. (1995) Implicit social cognition: Attitudes, self-esteem, and stereotypes. *Psychological Review*, 102, 4–7.
- Grünbaum, A. (1984) *The Foundations of Psychoanalysis: A Philosophical Critique*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Grünbaum, A. (1993) *Validation in the Clinical Theory of Psychoanalysis*. New York: International Universities Press.
- Horgan, J. (2000) *The Undiscovered Mind: How the Human Brain Defies Replication, Medication, and Explanation*. New York: Touchstone.
- Key, W. B. (1974) *Subliminal Seduction*. New York: Signet Book.
- Kihlstrom, J. F. (1994) Psychodynamics and social cognition: Notes on the fusion of psychoanalysis and psychology. *Journal of Personality*, 62, 681–696.
- Kihlstrom, J. F. (1999) The psychological unconscious. In: L. A. Pervin & O. P. John (Eds.), *Handbook of Personality: Theory and Research*. New York: Guilford, p. 424–442.
- Kihlstrom, J. F. (2003) Freud still alive? No, not really. In: R. L. Atkinson, R. C. Atkinson, E. E. Smith, D. J. Bem, & S. Nolen-Hoeksema (Eds.), *Hilgard's Introduction to Psychology*, 14th Ed., by R. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Loewenberg, P. (2000) Psychoanalysis as a Hermeneutic Science. In: P. Brooks and A. Woloch (Eds.), *Whose Freud: The Place of Psychoanalysis in Contemporary Culture* (p. 96–115). New Haven: Yale University Press.
- Loftus, E. F. (1993) The reality of repressed memories. *American Psychologist*, 48, 518–537.
- Lynn, S. J., Lock, T., Loftus, E. F., Krackow, E., & Lilienfeld, S. O. (2003) The remembrance of things past: Problematic memory recovery techniques in psychotherapy. In: S. O. Lilienfeld, S. J. Lynn, & J. M. Lohr (Eds.), *Science and Pseudoscience in Clinical Psychology* (p. 205–239). New York: Guilford Press.
- Mason, J. (1984) *The Assault on Truth*. New York: Balantine.

- Mitchell, S. A. & Black, M. J. (1996) *Freud and beyond: A History of Modern Psychoanalytic Thought*. New York: Basic Books.
- Monod, J. (1997) *Chance and Necessity: An Essay on the Natural Philosophy of Modern Biology*. Harmondsworth: Penguin.
- Murphy, S. T. & Zajonc, R. (1993) Affect, cognition, and awareness: Affective priming with optimal and suboptimal stimulus exposures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64, 723–739.
- Paulhus, D., Fridhandler, B., & Hayes, S. (1997) Psychological defense: Contemporary theory and research. In: R. Hogan, J. Johnson, & S. R. Briggs (Eds.), *Handbook of Personality Psychology* (p. 543–579). San Diego, CA: Academic Press.
- Popper, K. R. (1945) *The Open Society and Its Enemies*. Vol. 2. London: Routledge.
- Pratkanis, A. R., Aronson, E. (2001) *Age of Propaganda: The Everyday Use and Abuse of Persuasion*. New York: Freeman.
- Pratkanis, A. R., Eskanazi, J., Greenwald, A. G. (1994) What you expect is what you believe (but not necessarily what you get): A test of the effectiveness of subliminal self-help audiotapes. *Basic and Applied Social Psychology*, 15, 251–276.
- Renge, V., Austers, I. (2004) Social Representations of Science and Psychology: Anchoring and Personification. *Baltic Journal of Psychology*, 5, (1), 5–13.
- Ricoeur, P. (1970) *Freud and Philosophy. An Essay on Interpretation*. New Haven: Yale University Press.
- Roustang, F. (2000) *How To Make A Paranoid Laugh: Or, What Is Psychoanalysis?* Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Schacter, D. L. (1992) Understanding implicit memory: A cognitive neuroscience approach. *American Psychologist*, 47, 559–569.
- Sebre S., Gundare I., Pļaveniece M. (2004) Piesaistes stili, pašcieņa, empātija un tolerance. *Latvijas Universitātes Raksti*. 664. sēj. *Psiholoģija* (55.–68. lpp.). Rīga: Zinātne.
- Sebre S., Ļebedeva L. (2004) Piesaistes stils, dusmas un vardarbības starppaudžu pārņemamības pārtraukšana. *Latvijas Universitātes Raksti*. 698. sēj. *Psiholoģija* (81.–95. lpp.). Rīga: Zinātne.
- Silverman, L. H. (1982) A comment on two subliminal psychodynamic activation studies. *Journal of Abnormal Psychology*, 91, 126–130.
- Thornton, E. M. (1983) *Freud and Cocaine: The Freudian Fallacy* London: Blond & Briggs.
- Underwood, G. (1996) *Implicit Cognition*. New York: Oxford University Press.
- Wegner, D. You can't always think what you want: Problems in the suppression of unwanted thoughts. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, 193–225.
- Weinberger, J. (1992) Validating and demystifying subliminal psychodynamic activation. In: R. E. Bornstein & T. S. Pittman (Eds.), *Perception Without Awareness* (p. 170–188). New York: Guilford.
- Westen, D. (1998) *Psychology: Mind, Brain, & Culture*. New York: Wileys.
- Westen, D. (1998) The scientific legacy of Sigmund Freud: Toward a psychodynamically informed psychological science. *Psychological Bulletin*, 124, (3), 333–371.
- Young-Bruehl, E. (Ed.) (1992) *Freud on Women. A Reader*. New York: Norton.

Summary

The aim of this paper is to evaluate Freud's role in contemporary psychology. On the one hand, Freud is regarded as the founder of modern psychotherapy, and the influence of his ideas on contemporary cognitive psychology is recognized. On the other hand, considerable doubt is cast on the scientific basis of Freudian theory and its significance in contemporary psychology. Loose interpretations of Freud's ideas have led to serious mistakes in the practice ("recovered memories therapy", the use of subliminal preception in advertising, etc). It is possible that contemporary science still experiences problems explaining the human psyche; one of the symptoms of these difficulties is the fact that psychoanalysis still exists.

Keywords: Freud, psychoanalysis, psychology, science.

Sociālie priekšstati par psiholoģiju populāros un zinātniskos psiholoģijas žurnālos

Social Representations of Psychology in Popular and Scientific Psychology Journals and Magazines

Viesturs Reņģe, Ivars Austers

Latvijas Universitāte
Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāte, Psiholoģijas nodaļa
Jūrmalas gatvē 74/76, Rīgā, LV-1083
e-pasts: renge@lu.lv

Pētījuma mērķis bija noskaidrot, kā populāri Latvijas psiholoģijas izdevumi atspoguļo psiholoģiju un psihologu darbību, salīdzināt šo atspoguļojumu ar to, ko par psiholoģiju raksta pasaulē atzīti populāri žurnāli (*Psychology Today*) un zinātniski psiholoģijas žurnāli (*American Psychologist*, *Psychological Bulletin* un *Psychological Review*). Žurnālos publicēto rakstu kontentanalīze tika veikta trīs gadu laikā (2003–2005), iegūtie rezultāti tika analizēti no S. Moskoviči sociālo priekšstatu teorijas viedokļa. Latvijas izdevumi rada priekšstatu par psiholoģiju kā par psihoterapiju, asociē to galvenokārt ar Freida, Junga, Fromma un Maslova vārdu. Atšķirībā no Rietumu izdevumiem tajos faktiski netiek atspoguļotas mūsdienu psiholoģijas tendences un sasniegumi.

Atslēgvārdi: sociālie priekšstati, psiholoģija, zinātne, žurnāli.

Priekšstatus par to, kas notiek mūsdienu zinātnē, mēs galvenokārt gūstam no dažādiem populāriem izdevumiem, tajā skaitā no žurnāliem. Latviešu valodā šādu informāciju sniedz žurnāli *Terra* un *Ilustrētā Zinātne*. Ņemot vērā pastiprināto interesi par psiholoģiju mūsu sabiedrībā, Latvijā iznāk vairāki psiholoģijai veltīti izdevumi – *Psiholoģijas Pasaule*, *Psiholoģija Mums*, *Psiholoģija Ģimenei un Skolai*, *Biznesa Psiholoģija*. Tieši populārie izdevumi lielā mērā veido sabiedrības izpratni par psiholoģiju. Raksti šajos žurnālos sniedz atbildi uz jautājumiem: kas ir psiholoģija?, ar ko nodarbojas psihologi?, kāda ir psiholoģijas nozīmība un lietderība?

Mūs iepriekš veiktie pētījumi liecina par visai vāju psiholoģijas izpratni mūsdienu Latvijas sabiedrībā (Reņģe un Austers, 2003b, 2004b). Psiholoģija tiek uzskatīta nevis par zinātņi, bet gan par “dzīves gudrību”, “dziedniecību”. Ņemot vērā to, cik daudz aplamu viedokļu par psiholoģiju joprojām cirkulē sabiedrībā (piemēram, daudzi cilvēki neatšķir psiholoģiju no psihiatrijas vai psihoterapijas), vēlējamies noskaidrot, kādu priekšstatu par mūsdienu psiholoģiju veido divi lielākie Latvijas populārie psiholoģijas žurnāli. Tāpat vēlējamies salīdzināt to saturu ar kādu no pasaulē pazīstamiem populāriem psiholoģijas izdevumiem. Savukārt vadošo zinātnisko psiholoģijas žurnālu analīze palīdzētu noskaidrot, kādi ir galvenie pētījumu temati mūsdienu psiholoģijā.

Šajā rakstā piedāvātais pētījums ir daļa no plašāka Latvijas Zinātnes padomes finansētā projekta, kur tika pētīti sociālie priekšstati par psiholoģiju (Reņģe un Austers, 2003a, 2003b, 2004a, 2004b). Par pētījumu teorētisko un metodoloģisko pamatu kalpoja franču psihologa Serža Moskoviči (*Serge Moscovici*) izstrādātā sociālo priekšstatu teorija. Tā paver iespējas pētīt sabiedrībā izplatītos priekšstatus par zinātņi un psiholoģiju. Ar sociālajiem priekšstatiem (*social representations*) tiek saprasts “jēdzienu, apgalvojumu un skaidrojumu kopums, kas rodas ikdienas dzīvē starppersonu komunikācijas gaitā. Mūsu sabiedrībā tie ir tradicionālo sabiedrību mītu un ticējumu ekvivalents; var teikt, ka tie ir veselā saprāta mūsdienu versija” (*Moscovici*, 1981, 181). Sociālie priekšstati ir veselā saprāta “teoriju” veidā pastāvošas, sabiedrībā vispārpieņemtas sociālas idejas, kuru galvenā funkcija ir padarīt pasauli jēgpilnu un atvieglot komunikāciju. Sociālie priekšstati rodas, jaunās zināšanas komunikācijas ceļā integrējot jau esošajās zināšanās. Rezultātā parādās sadzīviski jēdzieni, kas sabiedrībā aizstāj grūtāk izprotamos zinātniskos jēdzienus.

Apzīmējums “sociālie” tiek lietots, lai norādītu, ka šie priekšstati ir pastāvīga dialoga (diskursa) rezultāts (no sarunām pie kafijas tases līdz plašsaziņas līdzekļiem) un ir pielāgoti cilvēku nepieciešamībai tos lietot ikdienas mijiedarbībā (*Moscovici*, 1984). Komunikācijā tiek izmantoti atslēgvārdi, kuri atbilst noteiktiem sociālajiem priekšstatiem. Piemēram, izteikums “Es esmu Ūdensvīrs” būs nozīmīgs un saprotams tikai tiem, kuriem ir līdzīgas zināšanas astroloģijā.

Sociālie priekšstati var būt kopīgi gan visai sabiedrībai, gan arī atsevišķām cilvēku grupām. Tie tiek radīti ar divu procesu palīdzību: “noenkurošanu” (*anchoring*) un „objektīvāciju” (*objectification*). Noenkurot nozīmē klasificēt un apzīmēt (*to label*). Viss, kas nav klasificēts un nosaukts, šķiet svešs un tāpēc – draudīgs. Pirmais solis, lai pietuvinātu objektu sev un padarītu to sev saprotamāku, ir to apzīmēt ar kādu ierastāku vārdu. Piemēram, psihoanalīze var tikt saistīta ar grēksūdzi (*Moscovici*, 1984). Spriežot pēc publikācijām plašsaziņas līdzekļos, daļai Latvijas iedzīvotāju Eiropas Savienība joprojām saistās ar Padomju Savienību, astronomija ar astroloģiju, psiholoģija ar psihiatriju. Pats nosaukums var izraisīt noteiktas asociācijas un attieksmi (*Moscovici*, 2000). Piemēram, vēl īsti neizprastā Eiropas Savienība var tikt saistīta ar jau zināmo Padomju Savienību (“no vienas Savienības ārā, otrā iekšā”), radot negatīvu attieksmi pret to.

Objektīvācija ir “process, ar kura palīdzību nepazīstami un abstrakti viedokļi, idejas un tēli tiek pārvērsti konkrētās un objektīvās veselā saprāta realitātēs” (*Moscovici*, 1984, 38). Tā ir abstrakciju pārvēršana kaut kā tādā, kas ir taustāms, gandrīz fizisks. Tas, kas pastāv mūsu domās, pārvēršas kaut kā tādā, kas pastāv dabā. Piemēram, “kompleksi” un “neirozes” tiek uztverti kā kādi objektīvi apstākļi, kuri ietekmē cilvēkus. Objektīvācijā liela nozīme ir plašsaziņas līdzekļiem, kuri veido masu kultūru.

Viens no centrālajiem objektīvācijas procesiem ir personificēšana (*Moscovici & Hewstone*, 1983). Tā ir idejas saistīšana ar konkrētu tēlu, piemēram, psihoanalīze – Freids, relativitātes teorija – Einšteins (*Moscovici*, 1981). S. Moskoviči norāda, ka viens no sociālo priekšstatu veidošanās cēloņiem ir cilvēku mēģinājums sev saprotamā veidā izskaidrot zinātnes atklājumus un teorijas. Lielākā daļa sociālo priekšstatu pētījumu apraksta, kā zinātniskie priekšstati un jēdzieni pārvēršas

vienkāršotos, ikdienā lietojamos priekšstatos, kuri savukārt veido bāzi jaunas informācijas asimilācijai (Moscovici, 1984).

Sociālo priekšstatu pētījumos tiek izmantotas gan kvantitatīvās (piemēram, standartizētas aptaujas), gan kvalitatīvās metodes, piemēram, intervijas, atvērtie jautājumi (Reņģe & Austers, 2004a). Viens no mūsu veiktajiem pētījumiem bija kvantitatīvs (Reņģe & Austers, 2003b). Ņemot vērā to, ka augstskolas tiek uzskatītas par akadēmiskām un zinātniskām institūcijām, kā arī pastāvošo viedokļu plurālismu, mēs mēģinājām noskaidrot, ko “zinātne” nozīmē augstskolu studentiem un docētājiem. Pētījumā tika izvirzīti šādi jautājumi: kas ir atskaites punkts dažādu zināšanu sfēru novērtēšanai pēc to zinātniskuma principa?, kādas dimensijas tiek izmantotas, vērtējot šo zināšanu sfēru savstarpējo saistību?

Pētījuma gaitā tika aptaujāti 26 augstskolu psiholoģijas pasniedzēji un 185 Pedagoģijas un psiholoģijas, Ekonomikas un vadības un Bioloģijas fakultātes studenti, kopumā 211 respondenti. Vispirms respondentiem bija jāsalīdzina pa pāriem šādas zināšanu sfēras: fizika, psiholoģija, astroloģija, bioloģija, matemātika, vēsture un filozofija. Respondenti ranžēja katru pāri pēc piecu punktu skalas. Lai novērtētu uztverto līdzību, tika izmantota vairākdimensiju skalēšanas metode. Turklāt visas minētās zināšanu sfēras respondentiem bija jānovērtē pēc piecu punktu skalas atkarībā no tā, cik lielā mērā katra ievēro zinātniskuma principus.

Visiem respondentiem bija tendence dalīt piedāvātās zināšanu sfēras divās grupās – “precīzās” un “uz cilvēku orientētās” zinātnes. Visi respondenti novērtēja dabaszinātnes un eksaktās zinātnes kā “zinātniskākas” salīdzinājumā ar sociālajām un humanitārajām zinātnēm. To var interpretēt kā vārda “zinātne” noenkurošanu eksaktajās un dabaszinātnēs. Savukārt matemātiku un fiziku var uzskatīt par zinātnes objektivāciju. Lielāku līdzību starp psiholoģiju un matemātiku saskatīja psiholoģijas studenti un docētāji nekā citu specialitāšu studenti. Iespējams, ka tas atspoguļo sabiedrībā izplatīto viedokli, ka psiholoģija drīzāk ir intuīcijas un atklāsmes sfēra nekā zinātnisko pētījumu sfēra.

Lai gan astroloģija ir pseidozinātne, tomēr lielākā daļa respondentu uzskatīja, ka tā ir līdzīgāka matemātikai un fizikai nekā psiholoģijai. Šim faktam var būt divi skaidrojumi: (a) astroloģija un psiholoģija tiek uzskatītas par atšķirīgām, bet vienlīdz zinātniskām pieejām cilvēka raksturam; (b) tiek uzskatīts, ka astroloģija ir tas pats, kas astronomija. To, ka daudzi cilvēki neatšķir astroloģiju no astronomijas, ir konstatējuši arī citi pētnieki (piemēram, Miller, 2007).

Lai pārbaudītu šajā pētījumā izdarītos secinājumus un precizētu sociālo priekšstatu par zinātņi un psiholoģiju veidošanās komponentus – noenkurošanu un personifikāciju – tika veikti tālāki pētījumi, izmantojot kvalitatīvās datu ievākšanas metodes (Reņģe & Austers, 2004b).

Pētījumā piedalījās 263 studenti un 26 augstskolu psiholoģijas docētāji. Respondentiem tika lūgts nosaukt trīs vārdus un trīs uzvārdus, kas viņiem asociējas ar vārdiem “zinātne” un “psiholoģija”. Atbildes tika iedalītas kategorijās un analizētas ar kontentanālizēšanas palīdzību. Tika mēģināts noteikt, kā tiek noenkuroti un personificēti sociālie priekšstati par zinātņi un psiholoģiju. “Zinātne” tika noenkurota kā “pētījumi” un “zinātniskais diskurss”, personificēta kā “Eiņšteins” un “Nobels”. Savukārt “psiholoģija” tika noenkurota kā “pētījuma objekti”, “psihoterapija” un

“gudrība”, bet personificēta kā “Freids” un “Jungs”. Tikai psiholoģijas studenti un docētāji tiecās uzskatīt psiholoģiju par zinātni (t. i., asociēt to ar “zinātniskiem pētījumiem”). Pārējiem pētījuma dalībniekiem tā asociējās ar “dzīves gudrību” un psihoterapiju. Tas ļāva izvirzīt pieņēmumu, ka šāds priekšstats par psiholoģiju tiek uzturēts Latvijas sabiedrībā kopumā.

Kā jau iepriekš tika minēts, sociālo priekšstatu veidošanā liela nozīme ir plašsaziņas līdzekļiem (Moscovici, 1984). Daudzi pētnieki atzīmē, ka sociālie priekšstati par zinātni atspoguļojas rakstos populārzinātniskos žurnālos (Christidou, Dimopoulos, & Koulaidis, 2004; Farr, 1993; Gaskell, 1999). Nereti šie sociālie priekšstati ir neadekvāti, izkropļotā veidā atspoguļo gan zinātniskos pētījumus, gan to rezultātus (Wagner & Kronberger, 2001). Piemēram, populāros Austrijas preses izdevumos 20. gs. 90. gados tika uzsākta kampaņa pret ģenētiski modificētu pārtiku. Kritiskie raksti bija ilustrēti ar fotogrāfijām, kuros redzams tomāts, kurā ar šļirci tiek kaut kas injicēts. Pētnieku veiktās aptaujas liecināja, ka ap 40% austriešu tajā laikā piekrita apgalvojumam, ka dabiski izaudzētos tomātos gēnu nav, bet tie var tikt injicēti, tā “inficējot” šos tomātus; ka lietojot uzturā šādi modificētus tomātus, arī cilvēka organismā notiek patoloģiskas pārmaiņas. Tādējādi gēni tiek “noenkuroti” kā “vīrusi”, bet ģenētiskā modifikācija – kā “inficēšana”. Vāgners un Kronbergers uzskata, ka cilvēki savstarpējās sarunās par jaunām un mazāk zināmām lietām spriež līdzīgi tam, kā tās tiek interpretētas viņu lasītajos preses izdevumos. Cilvēki arī lasa galvenokārt tos izdevumus, kur paustais viedoklis vairāk vai mazāk sakrīt ar viņu pašu domām. Pieņemot, ka tas var būt attiecināms arī uz psiholoģiju, mēs vēlējamies noskaidrot, kādi priekšstati par psiholoģiju tiek veidoti populāra rakstura Latvijas psiholoģijas žurnālos, kā arī salīdzināt tos ar psiholoģijas atspoguļojumu pasaulē pazīstamākajā populāra rakstura izdevumā *Psychology Today*.

Metode

Pētījumā tika analizēti trīs gadu laikā (no 2003. līdz 2005. gadam) publicētie žurnālu raksti: 412 raksti no žurnāla *Psiholoģijas Pasaule*, 276 raksti no žurnāla *Psiholoģija Mums*. Šie žurnāli Latvijas sabiedrībā veido sociālo priekšstatu par psiholoģiju. Tāpat tika analizēti šī laika posmā 137 raksti no žurnāla *Psychology Today*, kas ir pasaulē pazīstamākais populārās psiholoģijas žurnāls. Tā kā šajā žurnālā ir daudz nelielu, informatīvu publikāciju, tika analizēti tikai tie raksti, kur vārdu skaits pārsniedza tūkstoši. Tika analizētas arī publikācijas (pavisam 491) žurnālos *American Psychologist*, *Psychological Bulletin* un *Psychological Review*, kas ir visbiežāk citētie multitematiskie psiholoģijas zinātniskie žurnāli pasaulē. Pavisam kopā tika analizēti 1316 raksti. Kategorijas tika identificētas, ņemot vērā tos jautājumus, par kuriem bija raksts, katrā atsevišķā rakstā tika identificēta viena kategorija. Analizējot rakstus žurnālā *Psychology Today* un zinātniskajos žurnālos, tika ņemti vērā arī atslēgvārdi.

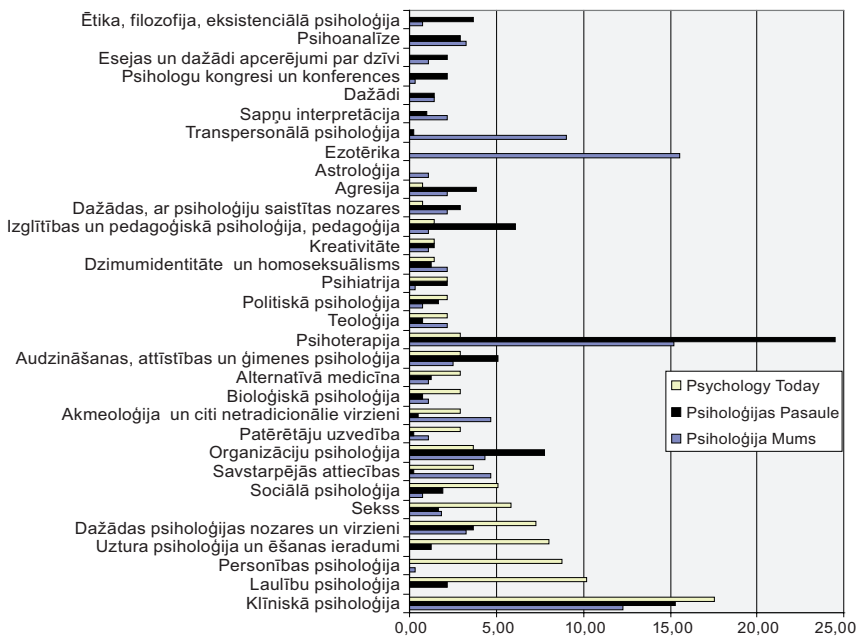
Kontentanalīzes procesā, pamatojoties uz katra atsevišķa raksta vadošo tematu, tika izveidota sākotnējo kategoriju kopa (apmēram 60 kategorijas), kura tālākajā analīzes procesā tika konkretizēta. Tās sākotnējās kategorijas, kuru biežums nevienā žurnālā nepārsniedza 1%, tika iekļautas plašākās kategorijās. Piemēram, sākotnējās kategorijas “pozitīvā psiholoģija” un “neiropsiholoģija” tika iekļautas kategorijā

“dažādas psiholoģijas nozares un virzieni”. Analīzes gaitā populārajos izdevumos tika izšķirtas 32 kategorijas (sk. 2. tabulu pielikumā). Rakstu saturs zinātniskajos žurnālos tematiski tik ļoti atšķīrās no populāro žurnālu satura, ka zinātniskajiem žurnāliem nācās veidot pavisam citas kategorijas, kopskaitā 28 (sk. 3. tabulu pielikumā). Kategorijas apzīmē atsevišķas psiholoģijas apakšnozares (piemēram, bioloģiskā psiholoģija, organizāciju psiholoģija), arī teorētiskos virzienus psiholoģijā (piemēram, psihoanalīze, transpersonālā psiholoģija), dažādas psiholoģisko pētījumu un prakses sfēras (piemēram, agresija, savstarpējās attiecības u. tml.). Pēc sava satura kategorijas ir savstarpēji saistītas un daļēji pārkļājas.

Rezultāti

Latvijas žurnālos (*Psiholoģijas Pasaule* – PP, *Psiholoģija Mums* – PM) galvenās kategorijas ir psihoterapija (22,4% visu publikāciju, PP pat 26,9%), klīniskā psiholoģija (14,7%) un organizāciju psiholoģija (6,69 %). Ja neskaita ezoteriku (6,39 %), visām pārējām 27 kategorijām ir veltīts mazāk nekā 4,31% katrai.

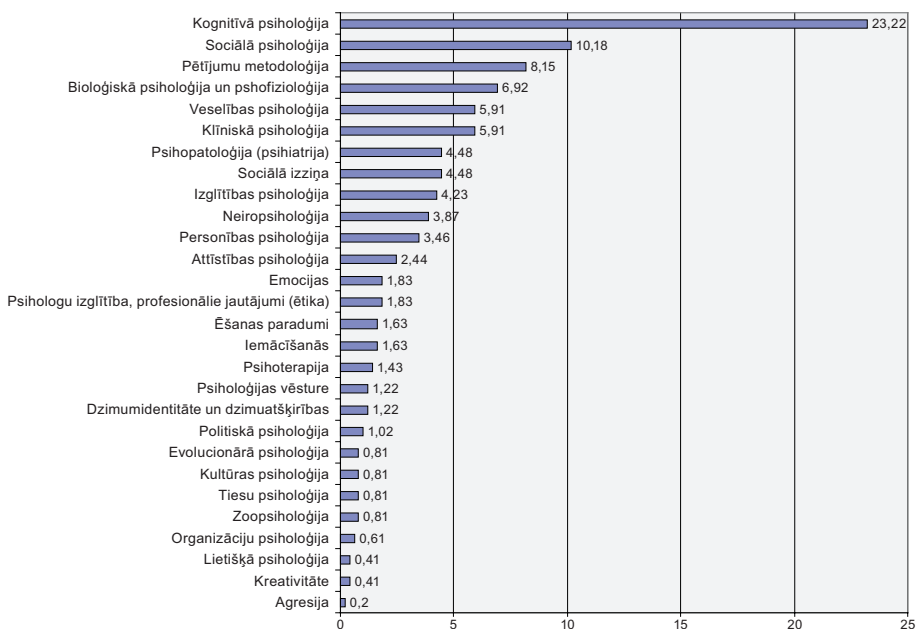
Psychology Today (PT) galveno uzmanību veltī klīniskajai psiholoģijai (17,27%), laulību attiecībām (10,07%), personības psiholoģijai (8,63%), uztura jautājumiem (7,91%), seksam (5,76%) un sociālās psiholoģijas jautājumiem (4,32%). Tikai 4 publikācijas no 139 (2,38%) ir veltītas psihoterapijai. Salīdzinot ar Latvijas izdevumiem, salīdzinoši maza interese ir par vardarbību un agresīvu uzvedību – tikai viens raksts jeb 0,72% visu publikāciju, salīdzinot ar 2,27% Latvijā. Nav nevienas publikācijas par ezoteriku, transpersonālo psiholoģiju un psihoanalīzi. Tiek aplūkoti jaunākie pētījumi dažādās psiholoģijas sfērās (7,19%), šādu publikāciju toties tikpat kā nav Latvijas izdevumos. Salīdzinošo kategoriju biežumu sk. 1. grafikā.

1. grafiks. Kategoriju biežums populārajos psiholoģijas žurnālos

Zinātniskajos žurnālos visbiežāk publicēti raksti par kognitīvās psiholoģijas (23,22%), sociālās psiholoģijas (10,18%), pētījumu metodoloģijas (8,15%), bioloģiskās psiholoģijas un psihofizioloģijas (6,92%), veselības psiholoģijas (5,91%) un klīniskās psiholoģijas (5,91%) tēmām. Visi zinātnisko žurnālu kategoriju biežumi ir redzami 2. grafikā.

Jāatzīmē, ka kognitīvās psiholoģijas un pētījumu metodoloģijas jautājumi faktiski neparādās populāru žurnālu rakstos, tikai dažas publikācijas ir veltītas bioloģiskajai psiholoģijai un psihofizioloģijai (Latvijā 0,87%, *PT* – 2,92%), sociālā psiholoģija aizņem tikai 1,45% publikāciju Latvijā (*PT* – 5,11%). Īpatsvara ziņā salīdzināmas ir vienīgi klīniskās psiholoģijas jautājumiem veltītās publikācijas zinātniskajos un populārajos žurnālos (Latvijā 14,1%, *PT* – 17,52%). Dati par atsevišķām kategorijām veltīto rakstu skaitu un kategoriju relatīvo biežumu populāros žurnālos apkopoti pielikuma 1. tabulā.

2. grafiks. Kategoriju biežums zinātniskajos žurnālos

Iztirzājums

Latvijas populārajos psiholoģijas žurnālos psiholoģija galvenokārt tiek raksturota kā psihoterapeitiska prakse, kurai risināmās garīgās dzīves problēmas norāda klīniskā psiholoģija. Atbilstoši žurnālu rakstu saturam vēl psihologi risina ļoti daudzveidīgus jautājumus organizācijās, galvenokārt saistībā ar personālvadību. Nozīmīgi ir arī pedagoģiskie jautājumi – bērnu audzināšana ģimenē (4,31%) un psiholoģisko problēmu risināšana skolā (4,16%), kopā 8,47%. Latvijas iedzīvotājus visai bieži nodarbina tāda problēma kā vardarbība (2,23%), arī mīlestība (2,08%), nedaudz mazāk – sekss (1,78%). Kā samērā aktuāli tiek pasniegti arī kreativitātes jautājumi (1,93%), bet galvenokārt *PP* un pateicoties Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības

augstskolas (RPIVA) psihologu aktivitātēm. Teorētiskos virzienus pārstāv gandrīz vienīgi Jungs, Freids un citi psihoanalītiķi (3,12%). Visai ievērojamu vietu aizņem ētiski un filozofiski jautājumi (2,82%). Neskaitot ezoteriskās, “netradicionālās” pieejas un transpersonālo psiholoģiju (kopā 12,48%, gandrīz tikai vienīgi *PM*), visiem pārējiem jautājumiem (katram atsevišķi) ir veltīts ne vairāk par 1,63% publikāciju.

Jāatzīmē, ka Latvijā izdotie psiholoģijas žurnāli satura ziņā ir visai atšķirīgi. Ja *PM* pašu lielāko publikāciju daudzumu velta ezoterikai (16,04%), transpersonālajai psiholoģijai (9,33%), arī astroloģijai, ontopsiholoģijai un citām netradicionālām pieejām (4,85%), to popularizēšanai, tad *PP* šāda satura rakstu faktiski nav. Gluži otrādi, pēdējos *PP* numuros ir parādījušās publikācijas, kas pauž kritisku attieksmi pret astroloģiju. Kopumā jautājumiem, kas ir ārpus psiholoģijas zinātniskas izpratnes, *PM* ir veltījusi vismaz 30% savu publikāciju, līdz ar to konkurējot ar tādiem ezoteriskās ievirzes izdevumiem kā, piemēram, *Mistērija* un *Amulets*. *PM* un *PP* vieno vienīgi pastiprināta interese par psihoterapiju (*PP* – 24,1%, *PM* – 15,7%).

Raksti par psihoterapiju galvenokārt informē lasītāju par dažādām psihoterapijas metodēm, piedāvājot izvēles iespējas. Parasti tajās pašās lappusēs ir atrodama informācija par attiecīgo psihoterapeitu pakalpojumiem un to cenām, līdz ar to rakstiem ir vairāk reklāmas raksturs. Jau iepriekš tika minēts, ka aplūkojamās psihoterapeitiskās pieejas pamatojas galvenokārt uz K. G. Junga, Z. Freida un citu psihoanalītiķu atziņām. Īpašu ievērību *PP* lappusēs ir izpelnījusies uz Junga atziņām pamatotā mākslas terapija. Tai vien ir veltīta vairāk nekā trešā daļa no visām publikācijām par psihoterapiju. Jāatzīmē, ka gan *PP*, gan *PM* samērā nozīmīgu vietu ieņem arī sapņu interpretācija (1,49%). Ņemot vērā to, ka Latvijas lielākās dienas avīzes joprojām turpina publicēt horoskopus, nepārsteidz, ka populārie psiholoģijas žurnāli tulko lasītāju iesūtītos sapņus, lai gan sapņu tulkošana neklātienē ir maldinoša pat no psihoanalīzes viedokļa.

Atšķirībā no Latvijas izdevumiem *Psychology Today* retāk nodarbojas ar psihoterapeitu pakalpojumu reklamēšanu (psihoterapijai ir veltīti tikai 2,92% publikāciju), biežāk ar ieteikumu sniegšanu lasītājiem. Tas ir vairāk orientēts uz *self-help* – kā patstāvīgi atpazīt psiholoģiska rakstura problēmas, kā no tām izvairīties vai paša spēkiem tās atrisināt.

PP ievērojami lielāku daudzumu publikāciju veltī bērnu audzināšanai ģimenē un skolā, izglītības un ģimenes attiecību jautājumiem. *PM* šie temati parādās maz. Acīmredzot šie jautājumi tiek atspoguļoti *PM* “meitas” izdevumā *Psiholoģija Ģimenei un Skolai*, kurš specializācijas dēļ šajā analizē netika iekļauts. Arī relatīvi nelielais organizāciju psiholoģijai veltīto rakstu skaits *PM* (4,48% salīdzinājumā ar 8,15% *PP*) varētu būt skaidrojams līdzīgi, no 2005. gada trīs reizes gadā iznāk atsevišķs žurnāls *Biznesa Psiholoģija*.

PM gandrīz trešā daļa publikāciju ir tulkojumi, galvenokārt NVS valstu (Krievija, Baltkrievija, Ukraina) autoru raksti, savukārt *PP* tulkojumu īpatsvars ir mazāks, un tie galvenokārt ir no vācu un franču valodas.

PP atspoguļo visas psihologu praktiskās darbības sfēras Latvijā, sniedz pietiekami plašu informāciju par psihologu asociācijām Latvijā un Eiropā, ieskatu par Eiropas un pasaules psihologu kongresiem. *PP* iepazīstina ar darbu, ko ikdienā reāli veic klīniskie, skolu un organizāciju psihologi. Vismaz daļēji *PP* ir uzņēmusies

pienākumu, kas būtu jāpilda Latvijas psihologu profesionālo asociāciju biļetenam, ja tāds būtu. *PP* faktiski pilda arī Latvijas psihoterapeitu žurnāla funkcijas, jo sava izdevuma Latvijas psihoterapeitiem pagaidām nav. Tas var veicināt viedokli, ka psiholoģija un psihoterapija ir viens un tas pats. Kā parādīja mūsu iepriekš veiktie pētījumi, šis viedoklis Latvijā ir visai izplatīts (Reņģe un Austers, 2004b).

No vienas puses, *PP* cenšas prezentēt psiholoģiju kā zinātni un savu žurnālu kā zinātniski orientētu. Tajā pašā laikā tiek publicētas dažādas esejas par dzīvi un tās jēgu kopumā, vispārīga rakstura ētiskas apceres, intervijas ar sabiedrībā pazīstamiem cilvēkiem par visdažādākajiem jautājumiem, ceļojumu iespaidi un tamlīdzīgi raksti, kas vairāk iederētos nedaudz moralizējošas ievirzes izklaides žurnālos (*PP* – 6,42% no visām publikācijām).

Var pieņemt, ka gan *PP*, gan *PM* ir zināmas grūtības sevi pozicionēt žurnālu tirgū. No vienas puses, tie ir populāri izdevumi, no otras puses, to redkolēģijās ir iekļauti psiholoģijas doktori. Interesanti, ka diviem pēc savas ievirzes tik atšķirīgiem žurnāliem zinātniskie konsultanti ir vieni un tie paši cilvēki. *PM* izdevēji apgalvo, ka žurnālā atrodamās publikācijas ir iespējams izmantot zinātniskajos darbos. Kā jau iepriekš tika minēts, liela daļa publikāciju *PM* ir ar izteiktu okulti ezoterisku ievirzi, daļa rakstu atgādina pseidofilozofiskus apcerējumus. Interesanti, ka *PM* publikācijā par D. Kānemana saņemto Nobela prēmiju (Zaķis, 2004) tiek apšaubīts pētnieka veikta pētījuma zinātniskums, jo pētījuma rezultāti neatbilstot raksta autora (bijušā LU rektora Jura Zaķa) personīgajai pieredzei. Šāds apgalvojums, savukārt, savā ziņā tieši atbilst Kānemana (un Tverska) pētījumu pamatnostādnei – cilvēki paši ikdienas situācijā nepamana savas domāšanas ne pārāk racionālo dabu (piemēram, *Kahneman & Tversky*, 2000). Šādā situācijā atkal aktualizējas jautājums – kas mūsdienās ir uzskatāms par zinātni un kāda vieta tajā ir psiholoģijai.

LZA akadēmiķis matemātiķis Andris Buiķis norāda uz ezoterikas un zinātnes ciešo saistību, ezoteriju kā jaunu, radošu ideju avotu zinātnē (Buiķis, 2001). Līdzīgās domās ir arī daži Latvijas psihologi. LU zinātnisko rakstu 590. sējums ir adresēts psiholoģijas un citu specialitāšu studentiem, doktorantiem un pasniedzējiem. Rakstu krājuma atbildīgā redaktore habilitētā psiholoģijas doktore M. Vidnere savā priekšvārdā norāda uz nepieciešamību “izstrādāt uz ezoterisko un garīgi ētisko sistēmu bāzes balstītus parapsiholoģijas zinātniskos metodoloģijas pamatus. Šai sistēmai jābūt vērstai uz notiekošo parādību cēloņu un to kompleksās iedarbības izpēti pretstatā vulgāri socioloģiskajiem un uz seku analīzi balstītajiem priekšstatiem” (Vidnere, 1994, 5. lpp.). Kā tiek solīts rakstu anotācijā, tie arī sniedz “ezoterisko zinātņu neizkropļotu informāciju”: “Priekšmetu psihoenoloģisko īpašību loma un novērtēšanas iespējas” (M. Vidnere), “Par kosmisko faktoru ietekmi uz cilvēka temperamentu un raksturu” (S. Vronskis), “Par dažiem kristālu metafizisko īpašību okultajiem aspektiem” (J. Līrs).

Arī psiholoģijas doktore RPIVA Psiholoģijas fakultātes dekāne Guna Svence rosina atteikties no tradicionālajiem empīriskajiem pētījumiem psiholoģijā, pievēršoties “jaunā viļņa” psiholoģijai – akmeoloģijai, reiki dziedniecībai u. tml. (Svence, 2003, 2006).

Iepriekš minēto autoru zinātniskie grādi un akadēmiskie amati ir uzsvērti tāpēc, lai pasvītrotu to, ka šie pētnieki pārstāv Latvijas vadošos zinātniekus sociālajās

un dabaszinātņu nozarēs. Pievēršanās intuitīviem cilvēka dvēseliskās būtības meklējumiem un noraidoša attieksme pret dabaszinātņu (it īpaši fizikas) metodoloģijas izmantošanu psiholoģiskajos pētījumos, bez šaubām, pastāv ne tikai Latvijas sabiedrībā. To var uzskatīt par sekošanu humānistiskās psiholoģijas tendencēm, kuras savās radikālākajās izpausmēs tiecas attīstīt misticismu un okultismu. Lai arī akadēmiskā amerikāņu psiholoģija cenšas norobežoties no “transpersonālās” psiholoģijas, daudziem misticisma un okultisma pārstāvjiem, Jaunā laikmeta mācības sekotājiem, piemēram, ASV, ir arī zinātniskie grādi un akadēmiskie amati.

Ņemot vērā, ka daļa Latvijas zinātnieku apšaubā astroloģijas, ezoterijas, okultisma un Jaunā laikmeta ideju zinātniskumu, var secināt, ka gan Latvijas zinātnieku aprindās, gan sabiedrībā kopumā pašlaik pastāv visai pretrunīga attieksme pret zinātņi. No vienas puses, pastāvīgi tiek uzsvērts zinātnes un tās attīstības nozīmīgums, zinātne tiek uztverta kā vienīgā objektīvās patiesības paudēja. Tajā pašā laikā zinātnei atvēlētais finansējums valsts budžetā salīdzinoši ir viens no mazākajiem Eiropā. Tiek izvirzītas augstas prasības augstākajai izglītībai, zinātniskajiem pētījumiem un publikācijām, bet bieži vien “zinātniskuma” kritēriji atšķiras no starptautiski pieņemtajiem. Rodas iespaids, ka atsevišķām cilvēku grupām ir sava, specifiska zinātnes izpratne, savi kritēriji “iekšējai lietošanai” šajās grupās.

Ja postmodernisms zinātnē tiek interpretēts kā iespēja jebkuru pieeju un izpratni dēvēt par “zinātnisku”, rodas jautājums par zinātnieku sociālo atbildību. “Akadēmisko” zinātņi var kritizēt par to, ka tā nepietiekami pievēršas aktuālām sociālām un ikdienas cilvēkam tuvām problēmām. Tomēr pārspīlēts relativisms zinātniskuma kritērijos var veicināt zinātnieku bezatbildību sabiedrības priekšā. Vai astroloģijas, ezoterisko mācību pasludināšana par zinātņi, sekmēs sociālo un personisko problēmu risināšanu?

Kopumā jākonstatē, ka populārie psiholoģijas izdevumi Latvijā veido vienpusīgu priekšstatu par psiholoģiju, lielā mērā identificējot to ar psihoterapiju („noenkurošana”). Rakstos paustās teorētiskās atziņas vai nu pieder psiholoģijas vēsturei (Freids, Jungs, Fromms, Maslovs), vai arī tām ir lielāka saistība ar okultismu un ezoteriku nekā ar psiholoģiju (žurnāls *Psiholoģija Mums*). Ļoti maz tiek rakstīts par mūsdienu psiholoģijas zinātnes sasniegumiem, kas lasītājiem var radīt iespaidu, ka viss nozīmīgākais psiholoģijā ir paveikts līdz 20. gs. 70. gadiem. Ja no žurnāla *Psychology Today* lasītājs patiešām var gūt priekšstatu par to, kas ir aktuāls mūsdienu psiholoģijā, tad to diemžēl nevar teikt par Latvijā izdotajiem žurnāliem. Lai gan zinātniskie un populārie žurnāli ir adresēti atšķirīgām lasītāju auditorijām, tomēr *Psychology Today* cenšas sekot nozīmīgākajiem atklājumiem mūsdienu psiholoģijā, nevis publicēt rakstus par sapņu tulkošanu, ezoteriku, astroloģiju u. tml. Salīdzinot Latvijā un ārzemēs izdotos populāros žurnālus, protams, ir jāņem vērā, ka tiem ir ļoti atšķirīgas finansiālās iespējas un izdošanas pieredze. Aplūkotie Latvijas žurnāli parādījās tikai 2003. gadā, *Psychology Today* tiek izdots jau četrdesmit gadus. Latvijas žurnāliem ir jāorientējas uz salīdzinoši nelielo latviski lasošo auditoriju, kamēr *Psychology Today* ir plašs lasītāju loks ne tikai ASV, bet arī citās pasaules valstīs. Var pieņemt, ka ASV pietiek citu izdevumu, kas popularizē ezoteriku un astroloģiju, tāpēc nav nepieciešamības par tām rakstīt psiholoģijas žurnālos. Savukārt mūsu apstākļos, lai psiholoģijas žurnāli varētu pastāvēt, vairāk nākas rakstīt par jautājumiem, kas interesē plašu publiku un ne vienmēr ir saistīti tieši ar psiholoģiju.

Žurnālu rakstu kontentanalīze apstiprina mūsu iepriekšējos pētījumos iegūtos rezultātus (Reņģe, Austers, 2003b, 2004b). Sociālie priekšstati par psiholoģiju Latvijas sabiedrībā lielā mērā atbilst psiholoģijas atspoguļojumam Latvijas populārajos psiholoģijas žurnālos. Psiholoģija tiek noenkurota ar “psihoterapiju” (acīmredzot cilvēkiem tā šķiet tuvāka un saprotamāka nekā “abstrakta” psiholoģija) un personificēta kā “Freids” un “Jungs”. Var pieņemt, ka pastāv abpusēja ietekme – no vienas puses, šie žurnāli piedalās sociālo priekšstatu par psiholoģiju veidošanā, no otras puses, raksta to, ko no viņiem sagaida sabiedrība.

Pētījuma rezultāti sasaucas ar Mičiganas Universitātes profesora Džona Millera veikto salīdzinošo zinātniskā analfabētisma pētījumu (Miller, 2005). No 34 valstīm Latvija zinātniskā analfabētisma ziņā ierindojās otrajā vietā aiz Turcijas. Lai gan šis pētījums galvenokārt noskaidroja dabaszinātņu un tehnikas jēdzienu izpratni, nav pamata uzskatīt, ka sociālo zinātņu, un konkrētāk psiholoģijas, sfērā šī izpratne varētu būt labāka.

Izmantotie informācijas avoti

- Buiķis, A. (2001) *Vai mēs esam tie, kas mēs esam?* Rīga: Madris.
- Christidou, V., Dimipoulos, K., & Koulaidis, V. (2004) Constructing social representations of science and technology: The role of metaphors in the press and the popular scientific magazines. *Public Understanding of Science*, 4, p. 347–361.
- Farr, R. M. (1993) Common sense, science and social representations. *Public Understanding of Science*, 22, p. 189–204.
- Gaskell, G. (1999) Towards a paradigm for research on social representations. *Journal of the Theory of Social Behaviour*, 29,(2), p.163–186.
- Kahneman, D. & Tversky, A. (2000) *Choices, Values and Frames*. New York: Cambridge University Press.
- Miller, J. D. (2007) Science Literacy and Pseudoscience. *Report on American Association for the Advancement of Science Annual Meeting, San Francisco, February*.
- Moscovici, S. (1981) On social representations. In: J. P. Forgas (Ed.), *Social Cognition*. London: Academic Press, p. 181–210.
- Moscovici, S. (1984) The phenomenon of representations. In: R. Farr and S. Moscovici (Eds.), *Social Representations*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 1–35.
- Moscovici, S. (2000) What's is in the name? In: M. Chaib and B. Orfali (Eds.), *Social Representations and Communicative Processes*. Jonkoping: Jonkoping University Press, p. 12–27.
- Moscovici, S. & Hewstone, M. (1983) Social representations and social explanations; from the 'naive' to 'amateur' scientist. In: M. Hewstone (Ed.), *Attribution Theory: Social and Functional Extensions*. Oxford: Blackwell, p. 98–125.
- Reņģe V., Austers I. (2003) Sociālie priekšstati un to pētišanas perspektīvas. LU Raksti. Psiholoģija. S. Mieziņa (red.), 664. sēj. Rīga: Zinātne, 7.–20. lpp.
- Reņģe, V., Austers, I. (2003) Social representations of science among university students and teachers in Latvia. *Baltic Journal of Psychology*, 4, (2), p. 20–30.
- Reņģe V., Austers I. (2004) Kvalitatīvās metodes sociālo priekšstatu pētījumos. LU Raksti. Psiholoģija. S. Mieziņa (red.), 682. sēj. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 29.–40. lpp.

- Renge, V., Austers, I. (2004) Social representations of science and psychology: anchoring and personification. *Baltic Journal of Psychology*, 1, p. 14–20.
- Svence G. (2003) Akmeoloģijas pieteikums. *Psiholoģijas Pasaule*, 2, 20.–25. lpp.
- Svence G. (2006) Reiki – dzīvības enerģija. *Mistērija*, 11, 22.–23. lpp.
- Vidnere M. (red.) (1994) Psihohigiēnas nozīme cilvēka personības attīstībā. LU Zinātniskie raksti. 590. sēj. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Wagner, W. & Kronberger, N. (2001) Killer tomatoes! Collective symbolic coping with biotechnology. In: K. Deaux & G. Philogène (Eds.), *Representations of the Social*. Oxford: Blackwell, p. 147–164.
- Zaķis J. Psiholoģiskā ekonomika. (2004) *Psiholoģija Mums*, 4.

Summary

The aim of this study was to examine how popular Latvian psychology magazines reflect psychology and the activities of psychologists as compared to reflections in recognized popular magazines (*Psychology Today*) and scientific psychology journals (*American Psychologist*, *Psychological Bulletin*, and *Psychological Review*). A content analysis was carried out of the articles published during a three year period (2003–2005). The results were analyzed from the perspective of social representations theory proposed by S. Moscovici. Latvian journals represent psychology as psychotherapy, associating it with the names of Freud, Jung, Fromm, and Maslow. In contrast to the Western journals, they do not reflect the current issues and developments in psychology.

Keywords: social representations, psychology, science, journals.

Pielikums

1. tabula

**Atsevišķām kategorijām veltītais rakstu skaits un tematu relatīvais biežums
populāros žurnālos**

Kategorija	Psihologija Mums (skaits)	Psihologija Mums (%)	Psihologijas Pasaule (skaits)	Psihologijas Pasaule (%)	Psychology Today (skaits)	Psychology Today (%)	Kopējais rakstu skaits kategorijas ietvaros
Psihoterapija	42,00	15,22	101,00	24,51	4,00	2,92	147,00
Klīniskā psiholoģija	34,00	12,32	63,00	15,29	24,00	17,52	121,00
Organizāciju psiholoģija	12,00	4,35	32,00	7,77	5,00	3,65	49,00
Ezoterika	43,00	15,58	0,00	0,00	0,00	0,00	43,00
Dažādas psiholoģijas nozares un virzieni	9,00	3,26	15,00	3,64	10,00	7,30	34,00
Audzinašanas, attīstības un ģimenes psiholoģija	7,00	2,54	21,00	5,10	4,00	2,92	32,00
Izglītības un pedagoģiskā psiholoģija, pedagoģija	3,00	1,09	25,00	6,07	2,00	1,46	30,00
Transpersonālā psiholoģija	25,00	9,06	1,00	0,24	0,00	0,00	26,00
Laulību psiholoģija	0,00	0,00	9,00	2,18	14,00	10,22	23,00
Agresija	6,00	2,17	16,00	3,88	1,00	0,73	23,00
Psihoanalīze	9,00	3,26	12,00	2,91	0,00	0,00	21,00
Sekss	5,00	1,81	7,00	1,70	8,00	5,84	20,00
Savstarpējās attiecības	13,00	4,71	1,00	0,24	5,00	3,65	19,00
Akmeoloģija un citi netradicionālie virzieni	13,00	4,71	2,00	0,49	4,00	2,92	19,00
Dažādas, ar psiholoģiju saistītas nozares	6,00	2,17	12,00	2,91	1,00	0,73	19,00
Sociālā psiholoģija	2,00	0,72	8,00	1,94	7,00	5,11	17,00
Ētika, filozofija, eksistenciālā psiholoģija	2,00	0,72	15,00	3,64	0,00	0,00	17,00
Uztura psiholoģija un ēšanas ieradumi	0,00	0,00	5,00	1,21	11,00	8,03	16,00
Personības psiholoģija	1,00	0,36	0,00	0,00	12,00	8,76	13,00
Dzimumidentitāte un homoseksuālisms	6,00	2,17	5,00	1,21	2,00	1,46	13,00
Psihiatrija	1,00	0,36	9,00	2,18	3,00	2,19	13,00
Teoloģija	6,00	2,17	3,00	0,73	3,00	2,19	12,00
Alternatīvā medicīna	3,00	1,09	5,00	1,21	4,00	2,92	12,00
Politiskā psiholoģija	2,00	0,72	7,00	1,70	3,00	2,19	12,00
Esejas un dažādi apcerējumi par dzīvi	3,00	1,09	9,00	2,18	0,00	0,00	12,00
Kreativitāte	3,00	1,09	6,00	1,46	2,00	1,46	11,00
Bioloģiskā psiholoģija	3,00	1,09	3,00	0,73	4,00	2,92	10,00
Sapņu interpretācija	6,00	2,17	4,00	0,97	0,00	0,00	10,00
Dažādi	4,00	1,45	6,00	1,46	0,00	0,00	10,00
Psihologu kongresi un konferences	1,00	0,36	9,00	2,18	0,00	0,00	10,00
Patērētāju uzvedība	3,00	1,09	1,00	0,24	4,00	2,92	8,00
Astroloģija	3,00	1,09	0,00	0,00	0,00	0,00	3,00
Kopā	276,00		412,00		137,00		825,00

2. tabula

Kategorijas populāro žurnālu rakstos

Netradicionālie virzieni	astropsiholoģija, psiholoģijas un astroloģijas paralēles, psihosintēze, NLP, ontopsiholoģija, parapsiholoģija, sakrītības un varbūtību teorija, telepātija, pētījumi par citplanētiešu "nolauptajiem", citplanētieši, akmeoloģija
Agresija	agresija skolā, agresīvi bērni, bērnu fiziskā aizsardzība, evolucionārā pieeja, mobings skolā, ņirgāšanās skolā, seminārs par agresiju, slepkavības, vardarbība pret bērnu, vardarbība pret sievieti ģimenē, vardarbība un upuris, vardarbība skolā, vardarbība TV, veci cilvēki, vienaudžu vardarbība
Dzimumidentitāte un homoseksuālisms	
Dažādas psiholoģijas nozares un virzieni	evolucionārā psiholoģija, memētika, juridiskā psiholoģija, mediācija, viltus atzīšanās, pozitīvā psiholoģija, laime, pārskats par pozitīvo psiholoģiju, Latvijas psiholoģijas vēsture, neiro psiholoģija, domas transformēšanās datorkomandās, smadzeņu ķirurģija un runa, omega-3 skābes un smadzenes, psiholingvistika, sporta psiholoģija, sportistu pensionēšanās, starpkultūru psiholoģija, individuālisms/kolektīvisms, latvieša identitāte, nacionālā identitāte, kognitīvā psiholoģija, emocijas, intelekts, jēga, problēmu risināšana, runa un valoda, veselības psiholoģija, vides psiholoģija, dzīve piepilsētā, treniņi, personības izaugsmes treniņš, sociālpsiholoģiskais treniņš
Dažādas ar psiholoģiju saistītas nozares	matemātiskā statistika, kultūras antropoloģija, totēmisms, šūpuļdziesmas, Ziemassvētku rituāli, apbedīšanas paradumi, sociālais darbs, bērnu drošība, darbs ar atkarīgām ģimenēm, ielas bērni, krīzes centra komanda, māšu un bērnu stāvoklis, sociālā pedagoģija un sociālais darbs, socioloģija, brīvais laiks, atpūta, atvaļinājuma pavadīšana, ceļojumi, fotografēšana, krāsu izmantošana dzīvoklī, feminisms
Ētika, filozofija, eksistenciālā psiholoģija	dzīves jēga, Frankls, identitāte, altruisms, atbildība, ētiskā audzināšana, ētika un politika, nauda un bagātība, piedošana, Spensers (personība un valsts), psihologu ētika, psihe problēmas, saprašanās starp tautām, postmodernisms
Esejas un dažādi apcerējumi par dzīvi (pseudofilozofija)	Dažādi, kosmetoloģija, eseja par Eņģeli, intervija ar Stendzenieku, intervija ar kontrtenoru Jegeru, konference par migrāciju, Ziemassvētku pārdomas, informācija par dažādiem atklājumiem, arī psiholoģijā
Ezoterika	apziņas paplašināšana, cilvēces izmiršana, dvēseļu dziedināšana, ezoteriskā artterapija, ezoteriskie simboli, garīguma psiholoģija, indigo bērni, kristāliskie bērni, Iņ-Jaņ, krāsu psiholoģija/psihoterapija, ezoteriskās meditācijas, pieaugušie indigo, psihoenerģētika, psihoregulācija, sinenerģētika, klīniskās nāves pārdzīvojums, tanatoterapija, Tibetas mirušo grāmata
Psihoanalīze (Freids, Jungs, Ādlers, Fromms)	mātes–meitas attiecības, narcisisms, tēva–dēla attiecības, mīlestības teorija, sociālie raksturi, vara, bezapziņas mitoloģija, individuācijas racionalizācija, pūka simbols, transcendentālie simboli, vīrieša tēla metamorfozes, mandala, Marija Luīze fon Franca (intervija), bērna sliktā uzvedība, individuālpsiholoģiskā konsultēšana, Raihs (vara)
Audzināšanas, attīstības un ģimenes psiholoģija	attīstošās rotaļas, bērna audzināšana, bērnu dzimumaudzināšana, bērnu gulētiešana, bērnu adoptācija, Dienas centrs bērniem, ģimenes atbalsta grupas, Latvijas Vecāku apvienība, psiholoģiskā vardarbība ģimenē, sagatavošana bērnudzīvam, tēva–bērna attiecības, vecāku–bērnu attiecības, vecāku konsultēšana, vecāku pārāk lielās prasības bērniem, vīrietis–tēvs, attīstības krīzes, delinkvence, <i>Fantasy Fiction</i> ietekme uz bērniem, piekēršanās teorija, prenatalā attīstība, pusaudžu vecums, pusaudžu seksualitāte, vecums
Izglītības un pedagoģiskā psiholoģija, pedagoģija	adaptācija skolā, gatavība skolai, iekļaujošās un atbalstošās izglītības kongress, īpašie bērni, izglītības psihologa darba pamatnoteikumi, mācību problēmas, pedagoģiskās korekcijas klases, pieaugušo izglītība, psihologa konsultanta darbs laukos, seksisms skolā, skolotāja profesionālais stress, skolu psihologa darbs, sociālie slāņi un izglītība, stress skolā, studentu problēmas, iestājekšāmenu esejas, bezkonfliktu pedagoģija, skolotāja pieredze, skolotāja profesija, intervija ar skolotāju, problēmbērni, psiholoģiskā gatavība skolai, psiholoģiskā kultūra skolās

Klīniskā psiholoģija	AIDS, alerģija, alkoholisms, ārstēšanās no atkarībām, atbalsta grupas, atkarības, atvērtā dialoga metode, autogēnais treniņš, azartspēļu atkarība, bailes, to pārvarēšana, bronhiālā astma, depresija, dusmu pārvarēšana, emocionālā izdegšana, enurēze, hiperaktivitāte, hroniskā noguruma sindroms, humors kā stresa pārvarēšanas līdzeklis, grūtniecība un dzemdības, ģenialitāte un apspēstība, interneta atkarība, invalīdu problēmas, klīniskā psihologa darbs, līdzatkarība, narkomānija, tās profilakse un ārstēšana, onkoloģijas slimnieku psiholoģiskā rehabilitācija, palīdzības telefoni, pašnāvību novēršana, personības traucējumi, posttraumatiskais stress (krīze), psihodinamiskā konsultēšana, psihologa konsultanta supervīzija, psiholoģiskā aizsardzība, psiholoģiskā atbalsta sniegšana, psiholoģiskā konsultēšana, psiholoģiskā rehabilitācija, sāpes, seksuālās uzmācības upuri, sektas un to ietekme uz psihisko veselību, sociopātija, stresa mazināšana, trauksme, tās pārvarēšana, uzticības tālrunis, noslēpumu ietekme uz cilvēku, impulsīva matu raušana, „svētku” neirozes, bērnu seksuālā izmantošana, autisma dzimumatšķirības, TV un preses padomdevēji, emocionālais atbalsts pēc paralīzes
Kreativitāte	apdāvinātība, kreatīvā adaptācija, kreativitātes konference, radošā pašaktualizācija, radošās spējas, ģenialitāte
Laulību psiholoģija	dzīve laulībā, humora loma laulībās, greisirdība, krīze ģimenē, laulāto attiecības, laulības ilgtspēja, laulības un nauda, laulību konsultācijas, laulību noturība, laulību vēsture, mediācija, mīlestība un šķiršanās, reproduktīvā veselība, attieksme pret laulību, mīti par laulību, tpašuma sajūta pāriem, attiecības ģimenēs, kur sieva karjerā sasniegusi vairāk, tikšanās (randiņi) pēc šķiršanās, SIMS datospēles kā ģimenes simulācijas popularitāte, pieauguši bērni vecāku ģimenēs
Uztura psiholoģija un ēšanas ieradumi	ēšanas ieradumi, novājēšana, pašvērtējums un svara zaudēšana, uztura bagātinātāji, uztura problēmas, svara zaudēšana, diēta, anoreksija, bulīmija, ēšanas traucējumi, ēdienu ietekme, ēdiena ietekme uz bērna attīstību, menopauze un apetīte
Organizāciju psiholoģija	darba intervijas, darbs mājās, emocionālā izdegšana darbā, fokusa grupas reklāmā, iepirkšanās motivācija, karjeras maiņa, komandas veidošana, laika menedžments, līderība, lojalitāte, lomu konflikti, LOPB 3. konference, organizācijas kultūra, organizāciju psihologa darbs, mobings darbā, nauda, personāla atlase, personāla speciālistu darbs, personāla vadības konference, profesijas izvēle, psihofizioloģiskā novērtēšana, psiholoģiskā ekonomika, sabiedriskās attiecības, sistēmiskā konsultēšana organizācijā, teledarbs, uzņēmējdarbības psiholoģija, vadītāja personība, vadības konference, vadības stili, vadītāja/darbinieku attiecības, darba vietas izvēle
Personības psiholoģija	dzīvespriece, harisma, pašpārliecinātība, pašvērtējums, pievilcīgums, vilcināšanās pabeigt iesākto, personība un murgi, kā sevi motivēt, unikāli personvārdi un pašuztvere, gēni un raksturs, plastiskā ķirurģija un identitāte, rakstura tipi (Teofrasts)
Politiskā psiholoģija	eiroseptiķi/eirooptimisti, elitārisms, politiskā reklāma, vara un elite, politiskā iesaistīšanās, pretterorisma pasākumu psiholoģiskā ietekme, pirmais iespaids – kandidāta auguma nozīme vēlēšanās
Psihiatrija	privātpraktizējošo psihiatru apvienība, psihiatrija Latvijā, psihofarmakoloģija, neirozes, somatoformie traucējumi, šizofrēnija, šizofrēnijas ārstēšana, depresija un PROZAC, antidepresanti, priekšstati par psihiskajām slimībām
Psihoterapija	Bālinta grupas, biblioterapija, cigun, deju un kustību terapija, delfinterapija, Eiropas psihoterapeitu kongress Viļņā, eksistenciālā psihoterapija, Eriksona hipnoze, hipnoterapija, holistiskā terapija, holistiskās pulsācijas masāža, holotropā elpošana, fototerapija, geštalterapija, ģimenes psihoterapija, grupu psihoterapija, slaičīgā grupu psihoterapija, klusēšanas terapija, kognitīvi biheiviorālā terapija, krāsu terapija, ķermeņa psihoterapija, leļļu terapija, masku terapija, mākslas terapija, meditācijas, Minesotas programmas, mūzikas terapija, pāru terapija, pasaku terapija, perinatālā psihoterapija, pozitīvā psihoterapija, P. L. G. metode, psihoanalītiskā psihoterapija, psihokatalīzes metode, psihoterapeitiskās iedarbības individuālie stili, psihodinamiskā psihoterapija, psihodinamiskā hipnoze, psihodrama, psihoorganiskā analīze, psihoterapeitu komentāri par teātri, psihoterapijas efektivitāte, reiki, reitterapija, rezonansē konsultēšana, sensomotorā psihoterapija, somatopsihoterapija, smieklu psihoterapija, smilšu terapija, spēļu terapija, supervīzija psihoterapeitu apmācībā, terapeitiskās metaforas, transoloģiskā psihoterapija, terapeita-klienta attiecības, alkoholisma/narkotiku atkarību terapija

Psihologu kongresi un konferences	Granada, LU 61. konference, 21. Eiropas personības psihologu kongress, EFPPA tikšanās Briselē, Kāņemana Nobela prēmija, Eiropas veselības psiholoģijas konference, Vīnes kongress, Psihologu likums, Eiropas diploms psiholoģijā
Sapņu interpretācija	
Savstarpējās attiecības	mīlestība, vīrieša-sievietes attiecības, iepazīšanās ar e-pasta starpniecību, partneru attiecības
Sekss	attiecības un seksualitāte, cilvēka seksualitātes daba, partnerattiecības, pornogrāfija, reliģi, seksa kultūra, seksa pētījumi, seksuālais uzbudinājums, seksuālās attiecības, seksualitāte, seksualitāte dainās, seksuālā uzvedība, seksuālo vēlmju nesaskaņa, surogātpartneri, pusaudžu seksuālie riski, fizioloģiskās atšķirības seksuālajā uzvedībā
Sociālā psiholoģija	etniskā identitāte, greizsirdība un skaudība, humors, komunikācija ar tehnoloģiju palīdzību, krāpšana, kulta personas, manipulācijas ar personību plašsaziņas līdzekļos, mediācija konfliktu risināšanā, melošana, sociālā trauksme, baumošana, publiski neatļautas, bet patīkamas lietas, iemīlēšanās darba biedros
Teoloģija	adventa pretrunas, garīgā konsultēšana, garīga vīrieša identitāte, Kristus augšāmcelšanās, kristīgā psiholoģija, Pesaha svētki, pastorālā konsultēšana, psihoanalīzes talmudiskie aspekti, reliģijas psiholoģija, sektas, to ietekme uz apziņu, islāms un kaligrāfija
Transpersonālā psiholoģija	eksistenciālā pieredze, holistiskā pieeja, neirosomatisms, satricinošā psihoterapija, šamanisms, transpersonālā mākslas terapija
Bioloģiskā psiholoģija	aizvairojums un fiziskā veselība, miegs, novecošana, gēnu ietekme, neuzticības gēns, labā/kreisā puslode, stresa psihofizioloģija, neirozinātne
Alternatīvā medicīna	vispārīgi medicīnas jautājumi, alternatīvā medicīna, homeopātija, medicīniskā apdrošināšana, paliatīvā aprūpe, bērnu alerģijas, psihosomatika
Patērētāju uzvedība	agresīva reklāma, pārdošanas psiholoģija, pircēju un apsargu attiecības, zīmolu produkti TV filmās, zīmolu ietekme, reklāmas ietekme, reklāma

3. tabula

Kategorijas zinātnisko žurnālu rakstos

Kognitīvā psiholoģija	Īslaicīgā atmiņa un intelekts, novecošana un atmiņa, atmiņa, intelekts un kultūra, klīniskie un aktuārie secinājumi, variāciju vidē uztvere, lēmumu pieņemšana, atmiņa, lasīšana, kauzālie izskaidrojumi, vizuālā uztvere, lēmumu pieņemšana, uzmanība, spriešana, apzināšanās, lasīšanas analīze, valoda un gramatika, uztvere, leksiskie uzdevumi, risks, kategorizācija, skaitļu lasīšana, shēmas, intelekts un kultūra, vizuālā iemācīšanās, valoda un gramatika, prāta teorija, lēmumu reakcijas laiki, kauzālās ietekmes novērtēšana, vizuālā uzmanība, valoda, intelekts, kognitīvās kartes, smaržu atmiņa, notikumu plānošana, īstermiņa atmiņa, lēmumu pieņemšana (heiristikas), matemātiskā modelēšana, vizuālā uztvere, nejaušu notikumu uztvere, varbūtību secinājumi, uzmanība un atmiņa.
Sociālā psiholoģija	Pasaules taisnīgums, sociālā izslēgšana, multiplā rasu identitāte, melošana, brīdinājumu ietekme uz paštēlu, aizspriedumi, attiecības depresīvā noskaņojumā, grupas identitāte, attieksmju maiņa, pašvērtējums, apmierinātība ar dzīvi (cilvēks vs. situācija), rase kā sociāls konstrukts, starpterniskie kontakti, taisnīguma sekmēšana (<i>affirmative action</i>), starpgrupu konflikti, aizspriedumi, pieņemšanas-atgrūšanas sindroms vecākiem, klases sabiedrībā, etniskie konflikti, reproduktīvā uzvedība, psiholoģiskā labklājība, lēmumi grupās, iespajds par citiem, vara, sekss un mīla, varas ietekme uz uzvedību, nosacījuma sakarību iemācīšanās, aizspriedumi pret sievietēm, „Es” (<i>self</i>).
Pētījumu metodoloģija	Datu grafiskā prezentācija, reālisms zinātnē, datu kodēšana, manuskriptu sagatavošana, atsauces rakstos, interneta dati, pētnieka vērtības un dati, Kūna paradigma, citātu struktūra, korelācijas koeficients, metodoloģijas vēsture, dzīvnieku pētījumu metodoloģija, IQ mērtjumi, zinātniskā komunikācija, fragmentārisms psiholoģijā, zinātniskie principi kultūras izpētē, reakciju laika mērtjumi, psihometrija, izlases apjoms, validitāte, latentie mainīgie, hipotēžu pārbaude, matemātiskā modelēšana.
Bioloģiskā psiholoģija un psihofizioloģija	Ģenētiskais mantojums, ģenētika psihopatoloģijas gadījumā, ģēni un lasīšanas grūtības, attīstības evolūcija (ģēni), populācijas stratifikācija ģēnu pētījumos, ģēni un rase, ģēnu pētījumi, ģēnu ietekme uz uzvedību, hormoni, „Es”, stress un imūnsistēma, motorā kontrole, psihofizioloģija, Vēbera likums, iepriekšējās sagatavošanas (<i>priming</i>) fizioloģija, psihofarmakoloģija.
Klīniskā psiholoģija	Trauksmes ārstēšana, PTS, grūtību pārvarēšanas stratēģijas, hipnoze un sāpes, reliģiozitāte un depresija, preventīvie pasākumi pret saslimšanu recidīviem, rūpes par bērnu psihisko veselību, kopšana un ārstēšana, zaudējums, slikta apiešanās ar bērniem, hroniskas sāpes un psiholoģiskā veselība, mājas vardarbības seku ārstēšana, rehabilitācija, motivācija atkarību gadījumā, disleksija, iemācīšanās disleksijas gadījumā, stress un psiholoģiskā veselība (geji un lesbietes), klīniskie secinājumi, empīriskā psihoterapija un pārbaude.
Veselības psiholoģija	Psiholoģiskais risks kardiovaskulāro slimību gadījumā, nelabvēlīgā dzimstība afroamerikāņu ģimenēs, smēķēšana un stress, preventīvi pasākumi alkoholisma un narkomānijas gadījumā, riska uzvedība, psiholoģiskie faktori, kas ietekmē veselību, garīgums un veselība, preventīvi pasākumi – alkoholisms un narkomānija, stigma un veselības aprūpe, preventīvi pasākumi, veselības aizsardzība, preventīvās programmas, veselība, rūpes par citiem un psihiskā veselība.
Sociālā izziņa	Secinājumi par cilvēku pievilcīgumu, stereotipi, sociālās salīdzināšanas spriedumi, es–citi neobjektivitāte, sociālie spriedumi, stereotipi, egocentrisms, automātiskā domāšana, indivīda un grupas robežas, atribūcijas kļūdas, stereotipu draudi.
Psihopatoloģija (psihiatrija)	Šizofrēnija, panika, psihopatoloģijas mērtjumi, bērības psihopatoloģijas novērtēšana, sociālekonomiskā statusa ietekme uz psiholoģisko veselību, stresori un psihopatoloģija, vecāku stress un psihopatoloģija, personības ievainojamība un depresija, psihosomatiskas slimības, tēvu loma pusaudžu psihopatoloģijā, domāšana šizofrēnijas gadījumā, depresija, obsesīvi kompulsīvie traucējumi.

Izglītības psiholoģija	Mācību metodes, rūpes par bērniem skolā, universitātes prestižs un sekmes, ASV Izglītības padomes attiecības ar psiholoģiju, izglītības psiholoģija, psiholoģija izglītībā, seksuālā izglītība, motivācija un sekmes koledžā.
Neiropsiholoģija	Apziņa, citu cilvēku uztvere, sagatavošanās rīcībai, lēmumu pieņemšana, stress un garozas aktivācija, garozas aktivācija vizuālās uztveres gadījumā, smadzeņu funkcijas, atmiņa un garoza, acu kustības lasot, smadzeņu daļu elektropotenciāli, atmiņa, iemācīšanās, intensitātes uztvere, kustību kontrole, unilaterālā vizuālā ignorēšana, afāzija.
Personības psiholoģija	Piesaiste un jūtīgums (personības iezīme), personības metateorija, dzīvesprieks, heroisms, pozitīvā psiholoģija, sasniegumi, cilvēka uzplaukšana, sevis izcelšana (<i>self-enhancement</i>), personības arhitektūra, es definēšana (<i>self-construal</i>), uzvedības prognozēšana.
Attīstības psiholoģija	Kognitīvā attīstība adopcijas gadījumā, bioloģisko un kultūras faktoru mijiedarbība attīstībā, nobriešana pubertātes laikā, svars piedzimstot un kognitīvā attīstība, vides ietekme uz bērnu attīstību, negribēti bērni, izmaiņas dzīves gaitā, morāles apguve, pieaugušo un bērnu atmiņa.
Psihologu izglītība, profesionālie jautājumi (ētika)	Ētika, kalpošana sabiedrībai, psihologu profesionālā loma, psihologu izglītošana.
Emocijas	Emociju pārdzīvojums, emociju izpausme, domāšana par emocijām, emociju uztvere, emociju pārdzīvojums, emocijas.
Iemācīšanās	Iemācīšanās, iemācīšanās un placebo, iemācīšanās, kognitīvo prasmju apguve, lietu nosaukšana vārdos.
Ēšanas paradumi	Ēšanas traucējumi, diētas.
Psihoterapija	Masāžas terapija, psihoterapija nabadzīgajiem, psihoterapija, fenomenoloģiskā terapija, kustību terapija pēc neiroloģiskiem bojājumiem, psiholoģiskā ārstēšana, komunikācija ar klientu.
Dzimumidentitāte un dzimumatšķirības	Dzimumidentitāte, dzimumatšķirības smaidīšanā, dzimumatšķirības līderībā, dzimumatšķirības, dzimumatšķirības varonībā.
Psiholoģijas vēsture	Nobela prēmija un psiholoģija, kļūdas zinātnes vēsturē.
Politiskā psiholoģija	Politiskais konservatīvisms, terorisma psiholoģiskais izskaidrojums, politiskā izvēle.
Zoopsiholoģija	Ēdienreizes, zaudējumi, emocijas, nosacījuma refleksi.
Tiesu psiholoģija	Atzīšanās, principu izklāsts, kriminālie pārkāpumi, seksuālo noziegumu veicēju IQ.
Kultūras psiholoģija	Uzvedība Antarktīkā, kultūras apguve.
Evolucionārā psiholoģija	Runa, bailes, kognitīvā evolūcija, <i>anorexia nervosa</i> .
Organizāciju psiholoģija	Lojalitāte, profesionālās intereses, apmierinātība ar darbu.
Kreativitāte	Zinātniskā kreativitāte, emociju izteikšana un uztvere mūzikā.
Lietīšķā psiholoģija	Psiholoģija un tūrisms, psiholoģijas zināšanu izmantošana citās profesijās.
Agresija	Vardarbība un sekss plašsaziņas līdzekļos.

Tiesu psihiatriskajā vai kompleksajā tiesu psiholoģiskajā un tiesu psihiatriskajā ekspertīzē nonākušo likumpārkāpēju personības iezīmju atšķirības (mērītas ar MMPI-2 testu)

Differences in Offenders' Personality Traits (Measured with the MMPI-2 Test). Data from Forensic Psychiatric and Complex Forensic Psychiatric and Psychological Expertise

Evija Strika

Latvijas Universitāte
Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāte, Psiholoģijas nodaļa
Jūrmalas gatvē 74/76, Rīgā, LV-1083
e-pasts: strika@lanet.lv

Šī darba mērķis bija ar Minesotas daudzfaktoru personības novērtēšanas testu (MMPI-2 (*Minnesota Multiphasic Personality Inventory – 2* (Butcher, Dahlstrom, Graham, Tellegen & Kaemmer, 1989)) izpētīt personības iezīmju atšķirības tiesu psihiatriskajā vai tiesu psiholoģiskajā un tiesu psihiatriskajā ekspertīzē nonākušajiem likumpārkāpējiem, kam ir noteiktas psihisko traucējumu diagnozes ($n = 77$), apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem ($n = 54$) un likumpārkāpumu neizdarījušām personām ($n = 66$). Visi respondenti izpildīja MMPI-2 testu. Pētījuma rezultāti rāda, ka statistiski nozīmīgas atšķirības ($p < 0,01$) starp visām trīs grupām tika konstatētas F Pa un Sc skalā. Tas nozīmē, ka tieši šīs skalas respondentus vislabāk iedala trīs grupās. Deviņās no 13 MMPI-2 testa skalām tika konstatētas personības iezīmju atšķirības starp tiesu ekspertīzē nonākušajiem likumpārkāpējiem un apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem. Likumpārkāpēju ar diagnozi “šizofrēnija” MMPI-2 testa personības profili vismazāk atšķiras no likumpārkāpumu neizdarījušu respondentu personības profiliem. MMPI-2 testa skalu rādītāji likumpārkāpējiem ar organiskiem psihes traucējumiem kopumā visvairāk atšķiras no likumpārkāpumu neizdarījušu personu skalu rādītājiem, un vairākās MMPI-2 testa skalās tika konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības salīdzinājumā ar likumpārkāpēju grupām, kam ir citas diagnozes.

Atslēgvārdi: likumpārkāpējs, personības iezīmes, MMPI-2 tests, tiesu psihiatriskā vai kompleksā tiesu psihiatriskā un tiesu psiholoģiskā ekspertīze, psihiski traucējumi.

Ievads

Jautājums par noziedznieka personību un iemesliem, kādēļ konkrēts cilvēks izdara likumpārkāpumu, jau sen ir bijis pētnieku uzmanības lokā. Psihologi un kriminologi ilgu laiku cenšas meklēt saistību starp personību raksturojošiem datiem un kriminālo uzvedību. Tiek meklēti racionāli un empīriski izskaidrojumi, lai saprastu kriminālo

darbību, un īpaša nozīme tiek pievērsta noziedzīgās darbības veicēju individuālo atšķirību izpētei. Arī Latvijā aktuāls ir jautājums par to, kāpēc cilvēks kļūst par likumpārkāpēju un kāpēc cilvēks izdara likumpārkāpumu (piemēram, salīdzinājumā ar 1990. gadu, 2005. gadā reģistrēto noziedzīgo nodarījumu skaits uz 10 000 iedzīvotājiem ir audzis 1,7 reizes (Centrālās statistikas pārvaldes datubāze, 2007)). Tāpat Latvijā šobrīd aktualizējas jautājums par to, kādi alternatīvi soda veidi (bez brīvības atņemšanas) un kādas metodes, strādājot ar likumpārkāpējiem, būtu pietiekami efektīvas, lai sasniegtu soda piemērošanas mērķi – novērstu atkārtotu likumpārkāpumu.

Latvijā cilvēku apziņā bieži valda pārliecība, ka kriminālā uzvedība ir tikai un vienīgi sociāls fenomens, ka tās iemesli ir meklējami ekonomiskajos apstākļos, taču kriminālo uzvedību pilnībā var izprast tikai tad, ja ņem vērā vairākus faktorus, kas to ietekmē: bioloģiskos, sociālos, psiholoģiskos faktorus (to skaitā personības iezīmes) un situācijas kontekstu, kurā notiek noziedzīgais nodarījums. Pasaulē veikto pētījumu rezultāti liecina, ka nepastāv viena universāla teorija, kas skaidro noziedzību, un nav atklāts viens konkrēts faktors, kurš izskaidrotu dažāda veida kriminālo uzvedību (Glueck & Glueck, 1950, un Thornton, 1987, kā minēts Andrews & Bonta, 1998; LeBlanc, Ouimet & Tremblay, 1988; Eysenck & Gudjonsson; 1989, Andrews, 1989; Andrews, Leschied & Hoge, 1992, kā minēts Andrews & Bonta, 1998; Gottfredson & Hirschi, 1990; Farrington, 2004).

Pateicoties valdām un ticamām personības izpētes metodēm, pasaulē ir pieaudzis to psiholoģisko pētījumu skaits, kur tiek analizēta likumpārkāpuma izdarīšanas saistība ar personības iezīmēm. Šajos pētījumos biežāk izmantojamās metodes ir Aizenka personības aptauja (*EPQ – Eysenck Personality Questionnaire*, Eysenck & Eysenck, 1991), NEO personības aptauja (*NEO Personality Inventory Costa & McCrea*, 1992), Minesotas daudzfaktoru personības aptauja (*MMPI – Minnesota Multiphasic Personality Inventory*, Butcher, Dahlstrom, Graham, Tellegen & Kaemmer, 1989), Kalifornijas psiholoģiskā aptauja (*CPI – California Psychological Inventory*, Gough, 1987) (Furnham & Heaven, 1999). Pētījumi par personības iezīmēm un kriminālās uzvedības saistību norit vairākos virzienos, meklējot

- likumpārkāpējam piemītošās personības iezīmes, kas viņu atšķir no likumpārkāpumu neizdarījušas personas (Simourd, Bonta, Andrews & Hoge, 1991, kā minēts Andrews & Bonta, 1998; Weaver & Wootton, 1992, kā minēts Furnham & Heaven, 1999; Антонян, 1996);
- specifiskas personības iezīmes kā kriminālās uzvedības riska un atkārtotas kriminālās uzvedības riska faktors (Bonta, Law & Hanson, 1998; Furnham & Heaven, 1999; Grann, Långström, Tengström & Kullgren, 1999; Gacono, 2000);
- personības iezīmju saistību ar dažādiem kriminālās uzvedības veidiem (Антонян, Голубков, Кудряков, Бовин, 1987, kā minēts Антонян, 1996; Kalichman, Craig & Shealy, 1989; Kalichman, 1990; Weaver un Wootton, 1992, kā minēts Furnham & Heaven, 1999; Youngs, 2004). Tiek veidotas likumpārkāpēju personību tipoloģijas, pamatojoties uz personības iezīmju noturīgu kopumu un savstarpējo saistību (Megargee, 1977; Megargee, 1999).

No praktiskā lietojuma viedokļa liela nozīme personības un tās iezīmju izpētei ir juridiskajā praksē. Likumpārkāpēja personības izpēte tieši izriet no noteiktām likuma normām un ir obligāta (piemēram, Latvijas Republikas Krimināllikuma 46. pantā ir teikts: „Nosakot sodu, tiesa ņem vērā izdarītā noziedzīgā nodarījuma raksturu un radīto kaitējumu, vainīgā personību, atbildību mīkstinošus un pastiprinošus apstākļus” (Krimināllikums, 2004, 22). Krimināllikuma 49. pantā norādīts: “... var noteikt vieglāku sodu, ņemot vērā arī personību” (Krimināllikums, 2004, 24); Krimināllikuma 55. pantā noteikts: „... tiesa, ņemot vērā izdarītā noziedzīgā nodarījuma raksturu un radīto kaitējumu, vainīgā personību un citus lietas apstākļus, iegūst pārliecību, ka vainīgais, sodu neizciešot, turpmāk neizdarīs likumpārkāpumus, tā vainīgo var notiesāt nosacīti, nosakot notiesātā uzvedības kontroli vai bez tās” (Krimināllikums, 2004, 29). Kaut arī Krimināllikumā ir runa par personību raksturojošām iezīmēm, nekur netiek minēts, kuras no tām būtu svarīgi ņemt vērā. Likumu formulējumi saturiski neatklāj likumpārkāpēja personības iezīmes, kurām būtu juridiski tiesiska nozīme un kuras izpētes gaitā būtu jāpierāda. Diemžēl izmeklētāju un tiesnešu metodoloģiskajā literatūrā individualizētās atbildības psiholoģiskie aspekti praktiskie tiek ignorēti. Praksē netiek izmantotas psihologa zināšanas, lai gan speciālistu konsultantu paredz Krimināllikums. Tiek runāts par sociālajiem, sociāli demogrāfiskajiem, kriminoloģiskajiem, tiesiskajiem personības aspektiem, bet tas, ka personību pirmām kārtām raksturo psiholoģiskas iezīmes, parasti netiek pieminēts.

Iepazīstoties ar dažādu autoru pētījumiem šajā jomā, var secināt, ka likumpārkāpēja personības iezīmju izpēte ir svarīga gan kriminālās uzvedības psiholoģijā vispār, gan arī tiesu un juridiskās psiholoģijas jomā. Vairāki autori (*Ben-Porath, Graham, Hall, Hirschman & Zaragoza, 1995; Pope, Butcher & Seelen, 2000; Nicholson & Norwood, 2000*) uzsver, ka juridiskajā praksē ir svarīgi novērtēt likumpārkāpēja personību un arī pētīt personības iezīmes,

- 1) izvērtējot likumpārkāpēja kompetenci;
- 2) izvērtējot likumpārkāpēja spēju atbildēt par izdarīto;
- 3) izvērtējot iespējamās kriminālās uzvedības riska pakāpi.

Citu autoru grupa (*Edens, Cruise & Buffington-Vollum, 2001*) papildus vēl atzīmē, ka svarīgi ir

- 1) izvērtēt atkārtotas kriminālas uzvedības iespējamību;
- 2) prognozēt vardarbīgu uzvedību;
- 3) noteikt ārstēšanas vai korekcijas efektivitāti;
- 4) tiesu ekspertīzes situācijā noteikt, piemēram, simulēšanas tendences.

Krievu autoru pētījumos savukārt tiek akcentēts, ka likumpārkāpēja personības izpēte ir svarīga, lai

- 1) atrisinātu jautājumu, kurš skar kriminālās atbildības noteikšanu. Šīs izpētes juridisks pamatojums ir meklējams Krimināllikuma pantos;
- 2) individualizētu kriminālo atbildību un sodu. Ar to saprotot, ka zinātniski pamatotu likumpārkāpēja personības raksturojumu un vērtējumu tiesa, pirmkārt, var izmantot par vainu mīkstinošu apstākli, otrkārt, personības

novērtējums palīdz daudz pilnīgāk atklāt nozieguma izdarīšanas iemeslus un apstākļus, treškārt, pilnīga likumpārkāpēja personības izpēte veicina pareizi izlemt jautājumu par soda veidu vai arī viņa atbīvošanu no soda un kriminālās atbildības (*Сафьянов, 2004*);

- 3) izpētītu personības iezīmju iespējamo ietekmi uz personības uzvedību konkrētā noziedzīgā nodarījuma situācijā (*Ситковская, 1998*);
- 4) tiesu ekspertīžu situācijās izpētītu likumpārkāpēja ar psihiskiem traucējumiem personības iezīmes un to ietekmi uz viņa spēju saprast situāciju un vadīt savu uzvedību noziedzīgā nodarījuma laikā (*Балабанова, 1998*).

Padziļināti aplūkojot ar šo pētījumu saistīto problēmu loku – psihiskie traucējumi un likumpārkāpuma izdarīšana –, no vienas puses, ir pietiekami daudz pierādījumu tam, ka likumpārkāpēju vidū ir cilvēki ar psihiskiem traucējumiem. L. Robins un Dž. Helzers (*Robins & Helzers, 1994*, kā minēts *Andrews & Bonta, 1998*), kā arī citi autori savos pētījumos atklāja, ka 57,8% līdz pat 100% gadījumu likuma pārkāpējiem bija diagnosticēti kādi no 10. Starptautiskajā slimību klasifikatorā (turpmāk tekstā – SSK-10) minētajiem psihiskajiem traucējumiem, bet to skaitā ļoti reti bija diagnosticētas psihiskās saslimšanas, piemēram, šizofrēnija (tikai 7% gadījumu). Visbiežāk sastopamā diagnoze ir „antisociālais personības traucējums”. No otras puses, apkopojot pasaulē veikto pētījumu rezultātus, jāsecina, ka psihiskos traucējumus nevar uzskatīt par likumpārkāpuma izdarīšanas iemesliem un personības, kuras cieš no psihiskiem traucējumiem, nav nolemtas likumpārkāpuma izdarīšanai. Šie traucējumi vairāk ir “iekšējs”, subjektīvs iemesls un fons, kas ārēju, nelabvēlīgu apstākļu ietekmē veicina likumpārkāpuma izdarīšanu. Psihiskie traucējumi paši par sevi nesekmē noziedzīgu uzvedību. Saistība starp psihiskajiem traucējumiem un likumpārkāpuma izdarīšanu nav cēloniska, nav iespējams pateikt, vai noziedzīgo rīcību izraisa psihiskie traucējumi, un otrādi. Arī pētījumos par atkārtotas kriminālās un vardarbīgās uzvedības izdarīšanas riska faktoriem tiek uzsvērts, ka šiem likumpārkāpējiem kriminālās uzvedības vēsture, antisociālas personības traucējumu iezīmes, apreibinošo vielu ļaunprātīga lietošana un ģimenes disfunkcionālais modelis ir nozīmīgāki riska faktori atkārtota likumpārkāpuma izdarīšanā salīdzinājumā ar noziedzniekiem bez konstatētiem psihiskiem traucējumiem (piemēram, Bonta ar kolēģiem savā metaanalītiskajā pētījumā konstatēja, ka likumpārkāpējiem ar psihiskiem traucējumiem galvenie kriminālās uzvedības riska faktori ir tādi paši kā pārējiem likumpārkāpumiem) (*Bonta, Law & Hanson, 1998*). Tajā pašā laikā nevar arī noliegt psihisko traucējumu svarīgo nozīmi kriminālās uzvedības attīstībā un izpratnē, taču ir svarīgi to skatīt saistībā ar likumpārkāpuma izdarīšanas apstākļiem un situāciju, kā arī ar noziedznieka personību veidojošajiem apstākļiem un personības iezīmēm. Krievu zinātnieku Antonjana un Borodina veiktie pētījumi pierāda, ka psihiskās anomālijas apgrūtina indivīda sociālo adaptāciju un pazemina viņa spējas apzināties un vadīt savas darbības (ar psihiskām anomālijām saprotot “.. visus psihiskās darbības traucējumus, kas nav sasnieguši psihotisku līmeni un neizslēdz pieskaitāmību, bet kas noved pie personības izmaiņām un attiecīgi – novirzēm uzvedībā”). Psihiskās anomālijas veicina tādu īpašību rašanos kā ātra sakaitināmība, agresivitāte, cietsirdība un tajā pašā laikā pazemina gribas procesus, paaugstina iespaidojamību, vājina iekšējās kontroles mehānismu, ierobežo spēju pieņemt

lēmumus un izvēlēties atbilstošu uzvedību (*Антонян & Бородин, 1998*). Pats par sevi psihiskais traucējums vai konkrēta diagnoze neietekmē un nepaskaidro kriminālo uzvedību vai likumpārkāpuma izdarīšanu. Svarīgi ir izpētīt šo traucējumu radīto izmaiņu (tai skaitā arī personības izmaiņu) ietekmi un saistību ar likumpārkāpuma izdarīšanu. Tas ir nepieciešams, lai efektīvāk varētu veikt likumpārkāpēja uzvedības korekcijas pasākumus un pievērst uzmanību šiem cilvēkiem kā riska grupai. Kā uzsver Daferns un Hauelss (*Daffern & Howells, 2002*), lai labāk izprastu kriminālo uzvedību likumpārkāpējiem ar psihiskiem traucējumiem un lai izvēlētos tieši viņiem piemērotāko palīdzības, korekcijas vai ārstēšanas veidu, šo cilvēku izpētē jādod priekšroka funkcionālai pieejai (t. i., riska faktoru, vajadzību un individuālo iezīmju izvērtēšanai), nevis strukturālai pieejai (diagnozes noteikšanai), jo funkcionālā pieeja daudz skaidrāk un sistemātiskāk parāda un identificē to ceļu, kurš indivīdu noved pie likumpārkāpuma izdarīšanas.

Psiholoģiskie un psihiskie traucējumi tiesu un juridiskajai sistēmai rada speciālas problēmas. Saistību izzināšana starp kriminālo uzvedību un psihiskajiem traucējumiem, psihiskā traucējuma klātbūtne likumpārkāpuma izdarīšanas brīdī likumsakarīgi noved pie vairākām juridiskām konsekvencēm:

- 1) pie jautājuma par likumpārkāpēja kriminālās atbildība pakāpi;
- 2) pie jautājuma par viņa spēju izprast pret viņu vērsto apsūdzību un izprast tiesā notiekošo;
- 3) pie jautājuma, kā psihiskie traucējumi ietekmē likumpārkāpēja uzvedību noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas laikā;
- 4) pie viņa kriminālās uzvedības tālākas aizkavēšanas, ārstēšanas vai korekcijas.

Šo jautājumu noskaidrošanai ļoti bieži tiesībsargājošo iestāžu speciālisti norīko tiesu psihiatrisko vai komplekso tiesu psiholoģisko un psihiatrisko ekspertīzi.

No tiesu ekspertu psihiatru pieredzes ir zināms, ka Latvijā veiktajās tiesu psihiatriskajās ekspertīzēs apmēram 83% ekspertējamo personu tiek konstatēti kādi psihiski traucējumi vai garīgā atpalcība un tikai 7% šo personu tiek atzīti par nepieskaitāmiem un 3% par ierobežoti pieskaitāmiem (Garīgās veselības valsts aģentūra, 2005). Līdzīgus skaitļus min arī Sitkovska par situāciju Krievijā – 62–69% ekspertējamo personu tiek noteikta kāda no psihisko traucējumu diagnozēm (*Ситковская, 1998*). Pasaulē vidēji 10% ekspertējamo likumpārkāpēju ir atzīti par nepieskaitāmiem (*Packer, 1987; Warren, Rosenfeld, Fitch & Hawk, 1997*). Pamatojoties uz šiem datiem, var pieņemt, ka praksē eksistē tādi psihiski traucējumi un stāvokļi, kuri, no vienas puses, ļauj likumpārkāpējam apzināties savas darbības nozīmi un to vadīt, bet, no otras puses, psihiskie traucējumi, iespējams, var ierobežot šo viņa spēju. Tādēļ rodas nepieciešamība pētīt psihisko traucējumu (to skaitā arī ar šiem traucējumiem saistīto personības iezīmju) ietekmi uz to personu uzvedību, kuras atzītas par spējīgām likumpārkāpuma laikā saprast savu darbību un to vadīt. Labāka izpratne par šo minēto saistību var sekmēt efektīvākas intervences izmantošanu, drošības līdzekļa lietošanu un akurātāku atkārtotas vardarbīgas uzvedības riska novērtēšanu likumpārkāpējiem (*Coid, 2002*).

Latvijā līdz šim nav veikti sistemātiski un plaši zinātniski pētījumi, kuros tiktu atklāta kriminālās uzvedības saistība ar likumpārkāpēja personības iezīmēm, psihiskajiem traucējumiem un kriminālās uzvedības veidu. Gan Latvijā, gan pasaulē salīdzinoši mazs ir to pētījumu skaits, kur ir izziņāts jautājums par to likumpārkāpēju psiholoģisko raksturojumu, kuri ir nosūtīti uz tiesu psihiatrisko vai komplekso tiesu psihiatrisko un psiholoģisko ekspertīzi, un viņu psiholoģiskajām atšķirībām no pārējiem likumpārkāpējiem. Tāpēc pētījuma praktiskajā daļā, atbildot uz izvirzītajiem pētījuma jautājumiem, tika meklētas personības iezīmju atšķirības apcietinājumā esošajiem un uz tiesu psihiatrisko vai komplekso tiesu psihiatrisko un psiholoģisko ekspertīzi nosūtītajiem likumpārkāpējiem ar dažādu kriminālo uzvedību un dažādu tiesu ekspertīzes laikā noteikto diagnozi.

Likumpārkāpēju personības iezīmju izpētei tika izvēlēts MMPI-2 tests (*Minnesota Multiphasic Personality Inventory – 2* (Butcher, Dahlstrom, Graham, Tellegen & Kaemmer, 1989)), jo tas ir viens no visbiežāk lietotajiem testiem likumpārkāpēju personības izvērtēšanā (Less-Haley, 1992, un Butcher & Rouse, 1996, kā minēts Pope, Butcher & Seelen, 2000; Graham, 2000). Šis tests dažādās ar tiesu saistītās jomās nodrošina objektīvu noziedznieka personības iezīmju, simptomu un specifisku klīnisko problēmu aprakstu, gan izvērtējot noziedznieka personību, gan plānojot viņa ārstēšanas pasākumus (Ben-Porath et al., 1995). Pous ar līdzautoriem izšķīra vairākus faktorus, kuru dēļ MMPI-2 tests ir kļuvis par plaši izmantojamu un drošu personības novērtēšanas instrumentu tiesu psiholoģijas jomā:

- 1) testa rezultāti tiek interpretēti objektīvi, izmantojot standartizētu vērtību rādītājus un tādējādi izslēdzot subjektīvo faktoru ietekmi, piemēram, vērtējot ekspertējamās vai notiesātās personības psiholoģisko veselību;
- 2) testa skalām ir augsta validitāte, jo to interpretācija pamatojas uz plašiem validitātes pārbaudes pētījumiem;
- 3) testa klīnisko skalu rezultāti labi apraksta dažādus personības aspektus: personības īpašības, emocionālo sfēru, uzvedību;
- 4) testam ir vairākas ticamības skalas, kas spēj norādīt uz testa izpildītāja vēlmi demonstrēt sevi kā “sliktāku” (“slimāku”) vai “labāku” (“veselīgāku”) personību, t. i., ar testa palīdzību var konstatēt personības attieksmi pret testa izpildi, bet tas ir ļoti svarīgs faktors, tieši strādājot tiesu sistēmā;
- 5) izmantojot šī testa rezultātu interpretāciju, ir vieglāk un veiksmīgāk komunicēt ar speciālistiem, kas nav psihologi (Pope, Butcher & Seelen, 2000).

Bez šiem uzskaitītajiem faktoriem MMPI-2 testa skalas piedāvā iespēju iegūt vairākus psihiatrisko simptomu (piemēram, depresijas pazīmes, trauksme, antisociālas tendences u. c.) un personības raksturojumus (piemēram, ego spēks, naidīgums, bailes u. c.). Šie papildu rādītāji ir ļoti būtiski ne tikai veicot likumpārkāpēja personības novērtējumu tiesu ekspertīzes laikā, bet arī izlemjot jautājumu par viņam piemērotāko labošanās veidu. Savukārt skalu profila analīzes rezultātā var iegūt plašu ieskatu par personības distresa līmeni, psiholoģiskās aizsardzības mehānismiem un izturēšanās stilu.

Tika izvirzīti šādi pētījuma jautājumi:

1. Starp kurām MMPI-2 testa skalām pastāv personības iezīmju atšķirības likumpārkāpējiem, kuriem noteikta tiesu psihiatriskā vai kompleksā tiesu psihiatriskā un psiholoģiskā ekspertīze, likumpārkāpējiem, kuri ir notiesāti un atrodas soda izciešanas vietās (apcietinājumā), un personām, kas nav izdarījušas noziegumu?
2. Starp kurām MMPI-2 testa skalām pastāv personības iezīmju atšķirības tiesu psihiatriskajā vai kompleksajā tiesu psihiatriskajā un psiholoģiskajā ekspertīzē nonākušām personām ar dažādiem psihisko traucējumu veidiem?

Metode

Pētījuma dalībnieki

Pētījuma jautājumu pārbaudei ir izveidotas trīs grupas: 1) likumpārkāpēji, kuri atrodas tiesu psihiatriskajā vai kompleksajā tiesu psihiatriskajā un psiholoģiskajā ekspertīzē (turpmāk tekstā tiks izmantots apzīmējums – uz tiesu ekspertīzi nosūtītie likumpārkāpēji), 2) apcietinājumā esošie likumpārkāpēji un 3) respondenti, kuri nav izdarījuši likumpārkāpumu.

Pirmā grupa – uz tiesu ekspertīzi nosūtītie likumpārkāpēji jeb ekspertējamā grupa. Šo grupu veido 77 vīrieši, kuri izdarījuši noziedzīgu nodarījumu un kuri ar tiesas, prokuratūras vai izziņas izdarītāja lēmumu laika posmā no 2004. līdz 2006. gada novembrim bija pakļauti stacionārai tiesu psihiatriskai vai kompleksai tiesu psiholoģiskai un psihiatriskai ekspertīzei, lai noteiktu viņa kriminālo atbildības pakāpi (pieskaitāmību, nepieskaitāmību vai ierobežotu pieskaitāmību). Pētījumā tika iekļauti indivīdi no divām Rīgas stacionāro tiesu psihiatrisko ekspertīžu nodaļām (viņiem bija piemērota brīvības atņemšana – apcietinājums) un arī tie likumpārkāpēji, kas atradās policijas uzraudzībā. Jāņem vērā, ka 1. grupā tika iekļauti tikai tie cilvēki, kuriem dzimtā valoda ir latviešu valoda un kuri ieguvuši pamatskolas (31,2%), nepabeigtu vidējo (27,3%), vidējo (32,5%) un augstāko (9,1%) izglītību. Viņiem tiesu ekspertīze nav norīkota garīgās atpazīšanas vai kādu citu dziļu, neatgriezenisku intelekta traucējumu dēļ. Vīriešu vecums ir no 18 līdz 61 gadam ($M = 33,9$, $SD = 11,0$). Pētījuma dalībnieku sadalījums pa izdarītajiem noziedzīgu nodarījumu veidiem: a) 61,0% ir veikuši noziedzīgu nodarījumu pret personu (nonāvēšana, smagi, vidēji smagi vai viegli miesas bojājumi, seksuālie noziegumi), b) 7,8% – noziedzīgu nodarījumu pret īpašumu, apdraudot personu (laupīšana), c) 31,2% – noziedzīgu nodarījumu, vērstu pret īpašumu (zagšana, huligānisms, īpašuma bojāšana, narkotisko vielu glabāšana, nelikumīga meža izciršana, krāpšana). 31,2% pētījuma dalībnieku ir veikuši noziedzīgus nodarījumus bez vardarbības pret citu personu, un 68,8% likumpārkāpēju ir izdarījuši vardarbīgus noziedzīgus nodarījumus. Detalizētāku dalījumu pa nozieguma apakšveidiem skatīt 1. pielikumā. Ekspertīzes gaitā psihiatri, pamatojoties uz SSK-10, viņiem noteica šādas diagnozes: a) organiski psihiski traucējumi; b) pieaugušo personības un uzvedības traucējumi; c) šizofrēnija (procentuālo dalībnieku sadalījumu pa diagnožu grupām skatīt 1. pielikumā).

Otrā grupa – apcietinājumā esošie likumpārkāpēji. Šo grupu veido 54 vīrieši, kas izdarījuši noziedzīgu nodarījumu un atrodas soda izciešanas vietās pēc notiesāšanas. Likumpārkāpēju vecuma diapazons ir no 18 līdz 61 gadam ($M = 29,4$, $SD = 11,7$). Arī šajā grupā ir iekļauti tikai tie, kam dzimtā valoda ir latviešu valoda un kas ir ieguvuši pamatskolas (46,3%), nepabeigtu vidējo (16,7%) un vidējo (37,0%) izglītību (šajā grupā nebija respondentu ar augstāko izglītību) (detalizētāku šīs grupas dalībnieku sociāldemogrāfisko raksturojumu skatīt 2. pielikumā).

Kontroles grupa jeb respondenti, kas nav izdarījuši likumpārkāpumu. Šajā grupā ir iekļauti 66 psihiski veseli vīrieši, kuriem nav inkriminēts likuma pārkāpums un kuri pēc izglītības un vecuma ir pielīdzināti pirmajai un otrajai grupai. Vīriešu vecuma diapazons ir no 18 līdz 57 gadiem ($M = 31,1$, $SD = 9,9$). Kontroles grupas respondentu izglītība ir šāda: pamatskolas – 34,8%, nepabeigta vidējā – 4,5%, vidējā – 50,0% un augstākā izglītība – 10,6%.

Salīdzinot pētījumā iekļauto visu trīs grupu vidējā vecuma rādītājus un veicot vienkāršās dispersijas *Post hoc* testu, starp kontroles grupas respondentiem netika konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības (sk. 1. tabulu).

1. tabula

Tiesu ekspertīzē, apcietinājumā esošu likumpārkāpēju un kontroles grupas respondentu vecuma vidējo rādītāju salīdzinājums

Pētījuma grupas	M	SD	F	Sig
1. eksperimentālā (n = 68)	33,91	11,00		
2. eksperimentālā (n = 54)	29,43	11,66		
Kontroles (n = 66)	31,08	9,93		
			2,89	0,06

Instrumentārijs

Galvenā datu ievākšanas metode ir Minesotas daudzfaktoru personības testa otrā redakcija (MMPI-2). MMPI-2 tests ir 1942. gada Minesotas daudzfaktoru personības testa (*Minnesota Multiphasic Personality Inventory, Hathaway & McKinley, 1942*), kā minēts *Graham, 2000*) pārstrādātā versija, ko ASV sāka lietot kopš 1989. gada. Latvijā šobrīd ir uzsākta MMPI-2 testa adaptācija. Šajā pētījumā ir izmantots MMPI-2 tulkojuma variants latviešu valodā (tulkojis *Dr. psych. Jānis Grants*). Tā kā Latvijā līdz galam nav veikta MMPI-2 testa adaptācija un standartizācija, šajā pētījumā iegūtie MMPI-2 testa rezultāti tiks aprakstīti, salīdzinot grupas un neinterpretējot standartizēto ballu klīnisko nozīmi.

Kaut arī MMPI-tests ir radīts ASV, tas tiek tulkots un izmantots personības izpētē arī citās pasaules valstīs. MMPI-2 tests tiek uzskatīts par valīdu, ticamu un objektīvu personības novērtēšanas testu (*Graham, 2000*). Tas sastāv no 567 apgalvojumiem, un to paredzēts lietot cilvēkiem no 18 gadu vecuma ar vismaz 6. lasītprasmes līmeni (saskaņā ar ASV normatīviem). ASV tests ir pieejams veidlapu formā (to aizpilda ar zīmuli), audiokasešu vai datorizētas versijas formā. Testam ir 8 ticamības skalas, 5 personības nepārspējamības demonstrēšanas skalas, 10 klīniskās skalas, 31 klīnisko skalu apakšskalās, 15 saturiskās skalas, 27 saturisko skalu komponentu skalas, 25 papildskalās, un vēl papildus var noteikt atsevišķos speciālos rādītājus un indeksus.

Šajā pētījumā netiks analizētas visas iespējamās MMPI-2 testa skalas, bet tikai 13 pamatskalas (3 ticamības un 10 klīniskās skalas).

Ievāktie dati tika ievadīti un apstrādāti SPSS programmā (*Statistical Package for the Social Sciences* – SPSS), lietojot tās 15. versiju.

Procedūra

Visu grupu rezultāti tika ievākti laika posmā no 2004. gada līdz 2006. gada novembrim, individuāli tiekoties ar katru pētījuma dalībnieku. 1. pētījuma grupas rezultāti tika ievākti divās tikšanās reizēs, otrās grupas un kontroles grupas rezultāti tika ievākti vienā tikšanās reizē. Pirmās pētījumā iekļautās grupas dati tika ievākti divās stacionāro tiesu psihiatrisko ekspertīžu nodaļās Rīgā. MMPI-2 tests bija viens no piedāvātajiem testiem, ar kuru veica respondentu psiholoģisko izpēti tiesu ekspertīzē. Viņi tika informēti, ka MMPI-2 testa rezultāti tiks izmantoti zinātniskā pētījuma nolūkos, saglabājot personas anonimitāti. Šajā grupā pētījuma dalībniekiem MMPI-2 testa apgalvojumi tika lasīti mutiski. Attiecīgās jomas pētījumi (*Edwards, Holmes & Carvajal, 1998*) liecina, ka rezultātu neietekmē tas, vai atbildes bijušas mutiskas vai rakstiskas. Otrās pētījumu grupas dalībnieki MMPI-2 testu izpildīja divās apcietinājuma vietās Rīgā. Dalībnieku piedalīšanās pētījumā bija brīvprātīga. Viņiem MMPI-2 testa apgalvojumi tika lasīti priekšā, un mutiskās atbildes tika fiksētas attiecīgos protokolos. Šīs grupas respondenti atbildēja arī uz jautājumiem par viņu vecumu, iegūto izglītību, izdarītā noziedzīgā nodarījuma veidu.

Kontrolgrupas dalībnieki (kuri pēc vecuma un iegūtās izglītības tika pielīdzināti pirmajai un otrajai pētāmajai grupai) tika informēti par pētījuma norisi un uzaicināti brīvprātīgi piedalīties pētījumā, izpildot MMPI-2 testu. Šie cilvēki testu izpildīja patstāvīgi, un viņiem bija iespēja uzdot jautājumus. Kontroles grupas respondentiem papildus tika uzdoti jautājumi arī par viņa vecumu, iegūto izglītību un tika precizēta informācija par iespējamiem garīgās veselības traucējumiem un viņu sodāmību.

Datu ievākšanas un apstrādes gaitā tika pilnībā ievērota konfidencialitāte.

Ievāktu testu protokoli tika pārbaudīti. Tie protokoli, kur nebija atbildēts uz vairāk nekā 15 apgalvojumiem un kur F skalas rezultāts bija lielāks par 30 ballēm, tika izņemti, jo, kā ir pierādījis Greihems ar līdzautoriem, 30 balles F skalā liecina, ka tā ir simulācija, nevis psihiatriska problēma (*Graham, Watts & Timbrook, 1991*). No pirmās grupas tika izslēgti 4 protokoli, no otrās grupas – 1 protokols un no kontrolgrupas arī 1 protokols.

Aprakstot pētījumā iegūtos MMPI-2 testa skalu rezultātus, tie interpretēti, pamatojoties uz šādiem avotiem: *MMPI-2 Assessing Personality and Psychopathology* (*Graham, 2000*), *Psychological Assessment with the MMPI-2* (*Friedman, 2001*), *The MMPI, MMPI-2 & MMPI-A in court* (*Pope, Butcher & Seelen, 2000*), *MMPI-2 Manual for administration and scoring* (*Butcher et al., 1989*).

Rezultāti

Atbildot uz pirmo pētījuma jautājumu – starp kurām MMPI-2 testa skalām pastāv personības iezīmju atšķirības likumpārkāpējiem, kuriem noteikta tiesu psihiatriskā vai kompleksā tiesu psihiatriskā un psiholoģiskā ekspertīze, likumpārkāpējiem, kuri

ir notiesāti un atrodas soda izciešanas vietās (apcietinājumā), un personām, kas nav izdarījušas noziegumu, tika izmantota vienfaktora dispersiju analīzes (*One-Way ANOVA*) metode un par *Post hoc* testu tika izvēlēts daudzskārtējais t-tests bez alfa korekcijas (LSD). Iegūtie rezultāti ir attēloti 2. tabulā.

2. tabula

Uz tiesu ekspertīzi nosūtīto likumpārkāpēju, apcietinājumā esošo likumpārkāpēju un kontroles grupas MMPI-2 testa skalu aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji (*T* vērtībās)

MMPI-2 skalas	<i>M</i> (<i>SD</i>)			<i>F</i>	Post hoc (LSD)
	1. gr. (<i>n</i> = 77)	2. gr. (<i>n</i> = 54)	K. gr. (<i>n</i> = 66)		
Ticamības skalas					
L	58,41 (13,29)	49,91 (11,93)	49,97 (10,11)	13,13**	1. gr.>2. gr., K. gr.
F	63,32 (13,65)	56,09 (12,26)	49,98 (10,07)	21,37**	1. gr.>2. gr.>K. gr.
K	44,82 (10,22)	47,70 (11,39)	50,02 (10,01)	4,36**	1. gr.>K. gr.
Klīniskās skalas					
Hs	57,86 (12,36)	51,39 (10,14)	49,70 (10,06)	10,82**	1. gr.>2. gr., K. gr.
D	61,05 (11,24)	51,15 (10,99)	50,03 (10,00)	22,40**	1. gr.>2. gr., K. gr.
Hy	56,55 (11,56)	52,37 (9,94)	50,00 (10,00)	6,89**	1. gr.>2. gr., K. gr.
Pd	57,63 (10,26)	60,31 (9,74)	50,02 (10,01)	17,70**	1. gr., 2. gr.>K. gr.
Mf	50,59 (8,81)	49,57 (7,86)	50,07 (10,09)	0,23	
Pa	65,00 (13,13)	57,00 (11,69)	50,00 (10,00)	27,93**	1. gr.>2. gr.>K. gr.
Pt	58,82 (11,93)	53,56 (9,68)	50,11 (10,04)	11,90**	1. gr.>2. gr., K. gr.
Sc	62,17 (13,02)	55,74 (10,78)	50,02 (10,00)	19,94**	1. gr.>2. gr.>K. gr.
Ma	52,99 (8,69)	55,54 (7,79)	49,95 (10,05)	5,86**	1. gr., 2. gr.>K. gr.
Si	57,51 (13,23)	49,91 (11,93)	49,97 (10,11)	10,70**	1. gr.>2. gr., K. gr.

***p*<0,01

Piezīme. 1. gr. – uz tiesu ekspertīzi nosūtītie likumpārkāpēji; 2. gr. – apcietinājumā esošie likumpārkāpēji; K. gr. – kontroles grupa

Rezultāti parāda, ka 12 (no 13) skalās uz tiesu ekspertīzi nosūtīto likumpārkāpēju un 5 (no 13) skalās apcietinājumā esošo likumpārkāpēju raksturojošās personības iezīmes ir statistiski nozīmīgi atšķirīgas no kontroles grupas respondentu personības iezīmēm (sk. 2. tabulu). Personības iezīmju līmenī šīs skalas var uzskatīt par drošāko kritēriju abu grupu likumpārkāpēju personības iezīmju atšķirību noteikšanā salīdzinājumā ar personām, kas nav izdarījušas likumpārkāpumu. Visās MMPI-2 testa skalās, izņemot Mf (Vīrišķība/sievišķība) skalu, tika konstatētas statistiski nozīmīgas vidējo vērtību atšķirības starp likumpārkāpēju grupu, kas nosūtīta uz tiesu ekspertīzi, un kontroles grupu. Savukārt apcietinājumā esošos likumpārkāpējus no kontroles grupas respondentiem atšķir F (Reto reakciju/atbilžu skala), Pd (Psihopātija), Pa (Paranoja), Sc (Šizofrēnija) un Ma (Hipomānija) skala.

Liels skaits (9 no 13 skalām) atšķirību ir vērojamas arī starp tiesu ekspertīzēs nonākušajiem likumpārkāpējiem un apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem. Statistiski nozīmīgas atšķirības ir konstatētas L (Melu skala), F (Reto reakciju/atbilžu skala), Hs (Hipohondrija), D (Depresija), Hy (Histērija), Pa (Paranoja), Pt (Psihastēnija), Sc (Šizofrēnija), Si (Sociālā intraversija) skalā.

Statistiski nozīmīgas atšķirības starp visām trim grupām tika konstatētas F (Reto reakciju/atbilžu skala), Pa (Paranoja) un Sc (Šizofrēnija) skalā. Tas nozīmē, ka tieši šīs skalas respondentus ir vislabāk diferencēt pa trim grupām. Gan uz tiesu ekspertīzi nosūtīto likumpārkāpēju, gan apcietinājumā esošo likumpārkāpēju personības profila skalu vidējās vērtības statistiski nozīmīgi atšķiras no kontroles grupas respondentu personības profila skalu vidējās vērtības Pd (Psihopātija) un Ma (Hipomānija) skalā. Bet šajās skalās nav atšķirību starp likumpārkāpējiem, kas nosūtīti uz tiesu ekspertīzi, un apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem.

3. tabula

Uz tiesu ekspertīzi nosūtīto likumpārkāpēju ar dažādiem psihiskiem traucējumiem MMPI-2 testa skalu aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji (T vērtībās)

MMPI-2 skalas	Diagnozes grupa			F	Post hoc (LSD)
	F60 (n = 25) M (SD)	F07 (n = 29) M (SD)	F20 (n = 15) M (SD)		
Ticamības skalas					
L	58,00 (11,12)	62,52 (14,28)	54,93 (13,79)	1,83	
F	64,60 (14,10)	68,48 (11,41)	57,13 (13,25)	3,86**	F07>F20
K	43,72 (10,05)	41,41 (8,99)	48,67 (11,10)	2,68*	F20>F07
Klīniskās skalas					
Hs	57,16 (12,38)	64,10 (11,38)	50,60 (9,45)	7,29**	F07>F60, F20
D	58,28 (11,84)	66,10 (10,55)	55,87 (8,70)	5,80**	F07>F60, F20
Hy	55,96 (11,04)	60,17 (10,64)	48,93 (11,79)	5,13**	F07 >F20
Pd	59,36 (9,30)	58,66 (10,41)	50,73 (8,79)	4,29*	F07, F60 >F20
Mf	50,64 (9,36)	51,21 (6,68)	47,47 (9,39)	1,05	
Pa	65,72 (13,62)	69,83 (11,92)	57,93 (12,75)	4,32*	F07>F20
Pt	58,20 (13,39)	62,86 (10,39)	54,33 (10,83)	2,83	
Sc	62,00 (14,66)	66,97 (11,61)	56,67 (11,15)	3,35*	F07>F20
Ma	52,44 (9,67)	53,97 (8,14)	50,93 (9,86)	0,58	
Si	56,24 (11,76)	62,03 (13,79)	55,27 (13,82)	1,89	

*p<0,05 **p<0,01

Piezīme. F60 – pieaugušo personības un uzvedības traucējumi; F07 – organiski psihiski traucējumi; F20 – šizofrēnija

Otrais pētījuma jautājums bija šāds: starp kurām MMPI-2 testa skalām pastāv personības iezīmju atšķirības tiesu psihiatriskajā vai kompleksajā tiesu psihiatriskajā un psiholoģiskajā ekspertīzē nonākušām personām ar dažādiem psihisko traucējumu veidiem? Lai atbildētu uz pētījuma jautājumu par saistību starp psihisko traucējumu veidiem un personības iezīmēm, tika izmantota vienfaktora dispersiju analīzes (*One-Way ANOVA*) metode ar *Post hoc* testu. Pirms tam no pirmās pētījumā iekļauto dalībnieku grupas – uz tiesu ekspertīzi nosūtītie likumpārkāpēji – tika izveidotas četras apakšgrupas. Pirmo apakšgrupu veidoja ekspertējamās personas, kas tika atzītas par psihiski veselām, bet, tā kā šajā apakšgrupā ir tikai 7 respondenti, tā no tālākiem aprēķiniem tika izslēgta. Otrā apakšgrupu veidoja personas, kurām tika konstatēti dažādi specifiski personības traucējumi. Tas nozīmē, ka šiem indivīdiem ir dziļi personības un uzvedības traucējumi, ko saskaņā ar SSK-10 klasificē kā F60 traucējumus un kas nav galvas smadzeņu slimības bojājumu vai citu psihisku

traucējumu sekas. Parasti personības traucējumi gandrīz vienmēr ir saistīti ar būtisku personīgu pārdzīvojumu un sociālo saikņu satrūkšanu (Slimību Starptautiskā klasifikācija, 1994). Trešās apakšgrupas (F07) respondentiem tika noteikta diagnoze, kura ietver traucējumus, kas radušies smadzeņu organisku slimību, bojājuma vai disfunkcijas dēļ. Ceturtajā apakšgrupā (F20) tika iekļautas ekspertējamās personas ar diagnozi „šizofrēnija”, kā arī 1 respondents ar bipolāriem afektīviem traucējumiem. Pēdējā grupa tādā veidā tika izveidota tāpēc, ka gan šizofrēnija, gan bipolārie afektīvie traucējumi tiek uzskatīti par psihisku slimību, nevis tikai par psihisku traucējumu, un šo slimību iemesli pārsvarā ir bioloģiski un ģenētiski noteikti (endogēni).

Kā redzams 3. tabulā, iegūtie rezultāti parāda, ka visās MMPI-2 testa skalās, izņemot L (Melu skala), Mf (Vīrišķība/sievišķība), Pt (Psihastēnija), Ma (Mānija) un Si (Sociālā intraversija) skalu, ir vērojamas statistiski nozīmīgas vidējo vērtību atšķirības starp kādu grupu. Visbiežāk atšķirības tika konstatētas starp likumpārkāpējiem ar organiskiem psihiskiem traucējumiem un šizofrēniķiem. Visās skalās (izņemot K (Korekcija)), kurās tika konstatētas vidējo vērtību atšķirības, likumpārkāpējiem ar organiskiem psihiskiem traucējumiem vidējie rādītāji ir statistiski nozīmīgi augstāki salīdzinājumā ar likumpārkāpējiem, kas slimo ar šizofrēniju.

Aplūkojot rezultātus katrā skalā atsevišķi, ir redzams, ka F (Reto atbilžu/reakciju) skalā statistiski nozīmīgi atšķirīgas vērtības ir vērojamas starp likumpārkāpējiem ar organiskiem psihiskiem traucējumiem un šizofrēniķiem. K (Korekcijas) skalā statistiski nozīmīgi augstāki rezultāti ir likumpārkāpējiem šizofrēniķiem salīdzinājumā ar likumpārkāpējiem, kam ir organiski psihiski traucējumi. Hs (Hipohondrija) un D (Depresija) skalā likumpārkāpēju ar organiskiem psihiskiem traucējumiem vidējās vērtības būtiski atšķiras no pārējām divām likumpārkāpēju grupām. Hy (Histērija) skalas vidējās vērtības ir atšķirīgas likumpārkāpējiem ar organiskiem psihiskiem traucējumiem un likumpārkāpējiem, kas slimo ar šizofrēniju. Pd (Psihopātija) ir vienīgā skala, kur tika konstatēti statistiski nozīmīgi zemāki rezultāti likumpārkāpējiem, kas slimo ar šizofrēniju, salīdzinājumā ar pārējām divām grupām. Pa (Paranoja) un Sc (Šizofrēnija) skalas vidējās vērtības ir būtiski atšķirīgas likumpārkāpējiem ar organiskiem psihiskiem traucējumiem un likumpārkāpējiem, kas slimo ar šizofrēniju.

Iztirzājums

Pētījuma rezultāti ļauj izdarīt vispārēju secinājumu, kas līdzinās pasaulē iepriekš veikto pētījumu secinājumiem (arī tajos pētījumos tika izmantots MMPI-2 tests) (Антонян, 1996; Weaver & Wootton, 1992, kā minēts Furnham & Heaven, 1999; Megargee, Mercer & Carbonell, 1999). Var secināt, ka eksistē atšķirības personības iezīmju līmenī starp personām, kuras ir izdarījušas likumpārkāpumu, un personām, kuras likumu nav pārkāpušas. Iepriekš veiktajos pētījumos visbiežāk šīs atšķirības tika konstatētas F (Reto reakciju/atbilžu skala), Pd (Psihopātija), Pa (Paranoja), Sc (Šizofrēnija) un Ma (Mānija) skalā. Tā kā pārsvarā šajos pētījumos tiek salīdzināti apcietinājumā esošie likumpārkāpēji ar normas izlasi, tad, aplūkojot pētījuma rezultātus, par apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem un personām, kuras nav izdarījušas likumpārkāpumu, var izdarīt līdzīgu secinājumu – biežāk tiek izpaustas dusmas; ir grūtības ievērot normas un likumus; manipulēšana; savu vēlmju

un vajadzību tūlītēja apmierināšana (Pd); jūtīgums, uztverot citu attieksmi pret sevi; viegla ievainojamība; tendence neatbilstoši realitātei interpretēt citu cilvēku uzvedības motīvus (Pa); zemāks pašvērtējums; grūtības veidot saskarsmi, uzticēties un būt intīmās attiecībās ar kādu, izpaust savas dusmas piemērotā veidā (Sc), kā arī lielāka emocionālā diskomforta izjūšana (F). Šīs ir tās iezīmes, kuras atšķir apcietinājumā esošus likumpārkāpējus no personām, kas nav izdarījušas likumpārkāpumu. Taču, ja tiek salīdzināti tiesu ekspertīzē nonākušie likumpārkāpēji ar personām, kas nav izdarījušas likumpārkāpumu, jāsecina, ka atšķirības pastāv gandrīz visās MMPI-2 testa skalās, izņemot Mf (Vīrišķība/sievišķība) skalu. Tas nozīmē, ka tiesu ekspertīzē nonākušie likumpārkāpēji personības iezīmju līmenī atšķiras no personām, kas nav izdarījušas likumpārkāpumu, citādi nekā apcietinājumā esošie likumpārkāpēji. Un tikai ar Pd (Psihopātija) un Ma (Mānija) skalu mērītās iezīmes ir tās, kuras atšķir gan tiesu ekspertīzē, gan apcietinājumā esošos likumpārkāpējus no kontroles grupas respondentiem, bet kurās nav vērojamas savstarpējās atšķirības. Likumpārkāpējiem, kuri atrodas gan tiesu ekspertīzē, gan tiem, kuri atrodas apcietinājumā, salīdzinājumā ar personām, kuras nav izdarījušas noziegumu, vairāk ir raksturīga nevēlēšanās pakļauties autoritātēm, likumiem un noteikumiem, viņi savu emocionālo sasprindzinājumu izreaģē uzvedībā (Pd), kā arī viņiem ir vairāk psiholoģiskās un fiziskās enerģijas (Ma).

Ja salīdzina tiesu ekspertīzē nonākušos likumpārkāpējus ar apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem, jāsecina, ka to MMPI-2 testa personības profili atšķiras. Tiesu ekspertīzē esošiem likumpārkāpējiem, no vienas puses, ir izteiktāka vēlme demonstrēt sociāli komformu uzvedību (L), no otras puses, viņi izjūt lielāku emocionālu distresu (F), viņi ir vairāk koncentrējušies uz savu veselības stāvokli (Hs), ar zemāku pašvērtējumu, viņiem ātrāk rodas vainas izjūta, viņi ir pasīvāki konfliktsituācijās, viņiem grūtāk pieņemt patstāvīgus lēmumus, ir augstāks trauksmes līmenis (D un Pt), viņi arī biežāk noliedz negatīvās emocijas un konfliktus, kā arī stresa situācijās viņiem biežāk rodas somatiskas problēmām (Hy un Hs). Ekspertīzē esošie likumpārkāpēji ir arī vairāk sociāli intraverti (Si), kā arī jūtas vairāk sociāli nepieņemti un atšķirīgi no citiem (Sc), viņi jūtīgāk uztver citu attieksmi pret sevi, ir vieglāk ievainojami (Pa). Šos iegūtos rezultātus var skaidrot divējādi. No vienas puses, tiesu ekspertīzē esošajiem likumpārkāpējiem patiešām piemīt izteiktākas atsevišķas personības iezīmes, kuras, kā redzams no iepriekš sniegtā raksturojuma, apgrūtina viņu adaptācijas, saskarsmes un sevis izpratnes spējas, un, iespējams, tieši šīs ir tās personības iezīmes, kuras tiesu ekspertīzes norīkotājam var radīt jautājumu par to būtisku ietekmi uz ekspertējāmās personas uzvedību likumpārkāpuma izdarīšanas brīdī. No otras puses, uz tiesu ekspertīzi nosūtītajiem likumpārkāpējiem ir izteiktāka tendence saasināt savas personības problēmas un tās atklātāk demonstrēt (Graham, 2000). Līdz ar to viņu MMPI-2 testa skalu rezultāti varētu būt augstāk novietoti (īpaši par to liecina augstāks F skalas rezultāts). Turpmākajos pētījumos būtu svarīgi aplūkot arī citu MMPI-2 testa ticamības skalu rezultātus, piemēram, Ds (Disimulācijas skala), Mp (Pozitīvās simulācijas skala), Fp (Reto psihopatoloģisko simptomu skala) skalu. Tās sniegtu papildu informāciju par ekspertīzē esošo likumpārkāpēju vēlmi demonstrēt vai pat simulēt savas personības problēmas.

Jūtīgums, uztverot citu attieksmi pret sevi, viegla ievainojamība, tendence neatbilstoši realitātei interpretēt citu cilvēku uzvedības motīvus (Pa), zemāks

pašvērtējums, grūtības veidot saskarsmi, uzticēties un būt intīmās attiecībās ar kādu, izpaust savas dusmas piemērotā veidā (Sc), kā arī lielāka emocionālā diskomforta izjušana (F) ir tās personības iezīmes, kuras vislabāk diferencē respondentus pa trīs grupām. Visizteiktākās šīs personības iezīmes ir tiesu ekspertīzē esošajiem likumpārkāpējiem.

Analizētie rezultāti liecina, ka tiesu ekspertīzē nonākušajiem likumpārkāpējiem MMPI-2 testa personības profils ir atšķirīgs gan salīdzinājumā ar likumpārkāpējiem, kuri atrodas apcietinājumā, gan arī salīdzinājumā ar personām, kas likumpārkāpumu nav izdarījušas, kā arī likumpārkāpēju neizdarījušo personu personības profils atšķiras no apcietinājumā esošo likumpārkāpēju personības profila citādāk. Šis secinājums mudina tuvāk aplūkot personības iezīmju raksturojumu tiesu ekspertīzē esošajiem likumpārkāpējiem ar dažādām psihisko traucējumu diagnozēm. Aplūkojot rezultātus, kuri iegūti, analizējot tiesu ekspertīzē nokļuvušo likumpārkāpēju ar dažādiem psihisko traucējumu veidiem MMPI-2 testa personības profilus, jāsecina, ka savā starpā vislīdzīgākie personības profili (kuros tika konstatēts vismazākais skaits atšķirību) bija likumpārkāpējiem ar diagnozi „šizofrēnija” un „pieaugušo personības un uzvedības traucējumi”. Viņu profils liecina par šo personu pietiekami labām adaptēšanās un piemērošanās spējām, viņu personības iezīmes, kas noteiktas ar MMPI-2 testu, nav tik izteiktas kā likumpārkāpējiem, kam ir organiski psihiski traucējumi.

Pētījumā tika atklāts, ka likumpārkāpējiem ar organiskiem psihiskiem traucējumiem salīdzinājumā ar citiem tiesu ekspertīzē esošajiem likumpārkāpējiem ir vērojams vislielākais skaits atšķirību MMPI-2 testa skalās. Visvairāk šo atšķirību parādās, salīdzinot likumpārkāpējus, kam ir organiski psihiski traucējumi, ar likumpārkāpējiem, kas slimo ar šizofrēniju. Ekspertējamas personas ar organiskiem psihiskiem traucējumiem ir ar daudz lielākām adaptācijas grūtībām un lielāku emocionālā diskomforta izjūtu (F) un ar vājāk attīstītiem psiholoģiskās aizsardzības mehānismiem (K). Tāpat šiem likumpārkāpējiem ir augstāki rezultāti arī Hy (Histērija) skalā nekā likumpārkāpējiem šizofrēniķiem. Tas norāda, ka viņi ir egocentriskāki, vairāk noliedz savas problēmas, nespēj izprast savas un citu uzvedības motīvus. Tāpat konstatētās atšķirības Pa (Paranoja) un Sc (Šizofrēnija) skalā liecina par lielāku aizdomīgumu un neuzticēšanos citiem, viņi jūtas atsvešinātāki no citiem, un viņiem ir grūtāk veidot attiecības ar citiem. Turklāt viņi daudz vairāk nekā likumpārkāpēji šizofrēniķi un likumpārkāpēji ar personības traucējumiem ir norūpējušies par savu veselību (Hs), viņi ir nepārliecinātāki par sevi (D). Var secināt, ka likumpārkāpēji ar organiskiem psihiskiem traucējumiem personības iezīmju līmenī ir visatšķirīgākie un ar visizteiktākām personības iezīmēm salīdzinājumā ar citiem likumpārkāpējiem, kuri atrodas tiesu ekspertīzē. Līdzīgi kā iepriekš ir jāsecina, ka vai nu šie ekspertējamie ir patiešām ar daudz lielākām adaptācijas un saskarsmes veidošanas grūtībām un izteiktākām psiholoģiskām problēmām nekā pārējie tiesu ekspertīzē esošie likumpārkāpēji, vai arī ekspertīzes situācijā viņi ir demonstrējuši izteiktākas savas personības problēmas.

Ja aplūko visu trīs tiesu ekspertīzē esošo likumpārkāpēju grupu MMPI-2 testa personības profilus kopumā, var konstatēt, ka šie profili pēc skalu kombinācijām ir līdzīgi, tikai atšķiras to novietojuma augstums (visos profilos augstākā ir Pa (Paranoja) un Sc (Šizofrēnija) skala, tām seko D (Depresija) un Pt (Psihastēnija)

skala, izņemot likumpārkāpēju ar personības traucējumiem profilā, trešā augstākā ir Pd (Psihopātija) skala). Tātad var secināt, ka likumpārkāpējiem, kam ir organiski psihiski traucējumi, ar MMPI-2 testu mērītās personības iezīmes ir visizteiktākās un liecina par vājāku funkcionēšanas līmeni. Negaidīts ir secinājums, ka likumpārkāpējiem, kas slimo ar šizofrēniju, personības profila novietojums ir viszemākais. Iespējams, tas ir tāpēc, ka jau iepriekš veiktajos pētījumos (*Tengström, Hodgins, Grann, Långström & Kullgren, 2004*) tika pierādīts, ka šizofrēnija pati par sevi neveicina tādu personības iezīmju veidošanos, kuras sekmētu likumpārkāpuma izdarīšanu. Likumpārkāpēji, kas slimo ar šizofrēniju, visbiežāk tiek atzīti par nepieskaitāmiem nevis viņu personības iezīmju dēļ, bet gan tādēļ, ka viņi noziedzīgā nodarījuma brīdī bija atradušies psihotiskā stāvoklī (smadzeņu spēju zudums pareizi uztvert un analizēt ārējos kairinājumus un attiecīgi uz tiem reaģēt) (*Steadman et al., 1993, kā minēts Felthous, 1999*). Var pieņemt, ka tiesu ekspertīzes laikā viņu realitātes uztveres spējas bija atjaunojušās un viņu psihiskās veselības stāvoklis bija stabilizējies, tāpēc viņu MMPI-2 testa personības profila skalu novietojums norāda uz to, ka šie likumpārkāpēji tiesu ekspertīzes, un konkrēti testa izpildīšanas laikā, ir emocionāli līdzsvarotāki, viņu personības iezīmes nav tik izteiktas un netraucē viņu adaptācijai. Arī pētījumā, kurā tika salīdzināti nepieskaitāmo likumpārkāpēju (jo viņiem tika konstatēti psihotiski un afektīvi traucējumi) un civilo pacientu (ar tādiem pašiem traucējumiem) MMPI-2 testa personības profili, tika konstatēts, ka par nepieskaitāmiem atzītiem likumpārkāpējiem MMPI-2 testa personības profila novietojums ir salīdzinoši zemāks un liecina par mazāk izteiktu patoloģiju (*Moskowitz, Lewis, Ito & Ehrmentraut, 1999*). Kā vēl vienu izskaidrojumu tam, ka likumpārkāpējiem, kas slimo ar šizofrēniju, ir zemi MMPI-2 testa rezultāti, var minēt faktu, ka Latvijā, kā minēts iepriekš, nav notikusi galīgā MMPI-2 testa adaptācija un standartizācija, tāpēc šis tests nav pietiekami valīds attiecībā uz dažādām klīniskām grupām.

Iegūtie rezultāti savā ziņā arī apgāž sabiedrības pieņēmumu, ka ar šizofrēniju slimojošie likumpārkāpēji ir bīstamāki, ar impulsīvāku, neprognozējamāku uzvedību, jo tieši (Pd) skalā, kas norāda uz antisociālas, agresīvas uzvedības iespējamību, likumpārkāpējiem, kas slimo ar šizofrēniju, ir viszemākie rezultāti salīdzinājumā ar abu pārējo grupu likumpārkāpējiem, kas nonākuši tiesu ekspertīzē.

Jāsecina, ka tiesu ekspertīzē nonākušiem likumpārkāpējiem kā grupai personības iezīmes atšķiras ne tikai no apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem un likumpārkāpumu neizdarījušām personām, bet šajā pētāmajā grupā atšķirības ir vērojamas arī starp likumpārkāpējiem ar dažādām psihisko traucējumu diagnozēm. Pētījuma rezultāti norāda, ka tiesu ekspertīzē nonākušo likumpārkāpēju personības iezīmju izpēte prasa lielāku uzmanību divu iemeslu dēļ: 1) lai precīzāk atklātu šo likumpārkāpēju vēlmi saasināt savas personības problēmas (tā viņi cer ekspertīzes laikā gūt sev kādu labumu no reāli esošām problēmām), 2) lai efektīvāk novērstu atkārtotu likumpārkāpumu izdarīšanu, likumpārkāpējiem ar psihiskiem traucējumiem, iespējams, būtu jāpiemēro atšķirīgas kriminālās uzvedības korekcijas metodes vai pat atšķirīgi soda veidi. Būtu jāņem vērā ne tikai viņu diagnoze, bet arī personības iezīmes, uzvedība, interpersonālo attiecību veidošanas īpatnības, emociju kontroles spējas, psiholoģiskie resursi u. c., jo, lai arī tiesu ekspertīzē esošo likumpārkāpēju grupa ir specifiska un (kā tika konstatēts šajā pētījumā)

atšķiras no apcietinājumā esošiem likumpārkāpējiem, tā tomēr atspoguļo faktu, ka liela daļa likumpārkāpēju, neskatoties uz viņiem piemītošajiem psihiskiem traucējumiem, tiek sodīti un viņiem tiek izmantotas tādas pašas kriminālās uzvedības korekcijas metodes kā psihiski veselajiem likumpārkāpējiem (ekspertīzes laikā 90,1% likumpārkāpēju tika diagnosticēts kāds psihisks traucējums, un no tiem ekspertīzes rezultātā tika rekomendēts atzīt par nepieskaitāmiem tikai 18,6%). Varētu pieņemt un izvirzīt hipotēzi, ka ne vienmēr šīs metodes ir piemērotas un efektīvas šādiem likumpārkāpējiem.

Šī pētījuma galvenie secinājumi

1. MMPI-2 testa F (Reto atbilžu/reakciju skala), Pa (Paranoja) un Sc (Šizofrēnija) skalas mērītās personības iezīmes vislabāk diferencē likumpārkāpējus, kuriem norīkota tiesu ekspertīze, no likumpārkāpējiem, kuri atrodas soda izciešanas vietās, un no personām, kas nav izdarījušas likumpārkāpumu.
2. Apcietinājumā esošo likumpārkāpēju F (Reto atbilžu/reakciju skala), Pd (Psihopātija), Pa (Paranoja), Sc (Šizofrēnija) un Ma (Hipomānija) skala ir augstāka nekā šīs skalas tām personām, kas nav izdarījušas likumpārkāpumu.
3. Gandrīz visās MMPI-2 skalās, izņemot Mf (Vīrišķība/sievišķība) skalu, tika konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības starp tiesu ekspertīzē nonākušajiem likumpārkāpējiem un personām, kas nav izdarījušas likumpārkāpumu.
4. 9 no 13 MMPI-2 testa skalām tika konstatētas arī atšķirības starp tiesu ekspertīzē nonākušajiem likumpārkāpējiem un apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem.
5. Likumpārkāpēju ar organiskiem psihes traucējumiem MMPI-2 testa personības profilā ir vērojams vislielākais skaits skalu atšķirību no likumpārkāpēju grupām ar cita veida psihiskiem traucējumiem.
6. MMPI-2 testa personības profila skalu kombinācijas tiesu ekspertīzē esošiem likumpārkāpējiem ar dažādiem psihiskiem traucējumiem ir līdzīgas, atšķiras tikai likumpārkāpēju ar organiskiem psihiskiem traucējumiem, ar personības traucējumiem un likumpārkāpēju, kas slimo ar šizofrēniju, profilu novietojuma augstums.
7. Likumpārkāpējiem, kam ir organiski psihiski traucējumi un personības traucējumi, un likumpārkāpējiem, kas slimo ar šizofrēniju, Pd (Psihopātija) skala ir atšķirīga.

Šī pētījuma ticamību ietekmē dažas nepilnības – pētāmo grupu atlases kritēriji neļauj iegūtos rezultātus attiecināt uz populāciju kopumā; izvēlētajai pētījuma metodei – MMPI-2 testam – nav pilnībā pabeigts adaptācijas un standartizācijas process Latvijā, kā arī ir mazs respondentu skaits (piemēram, bija tikai 15 respondenti, kas slimo ar šizofrēniju).

Izmantotie informācijas avoti

Krimināllikums (2004) Rīga: SIA Kamene.

Garīgās veselības valsts aģentūra (2005) *Psihiskās veselības aprūpe Latvijā. 2004.* Rīga: GVVA.

- Andrews, D. A., Bonta G. (1998) *The psychology of criminal conduct*. Cincinnati: Anderson Publishing.
- Ben-Porath, Y., Graham, J., Hall, G., Hirschman, R. and Zaragoza, M. (1995) *Forensic application of the MMPI-2*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Bonta, J., Law, M. and Hanson, K. (1998) The prediction of criminal and violent recidivism among mentally disordered offenders – a meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 2, 123–142.
- Butcher, J. N., Dahlstrom, W. G., Graham, J. R., Tellegen, A. and Kaemmer, B. (1989) *MMPI-2. Manual for administration and scoring*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Gacono C. B. (2000) *The clinical and forensic assessment of psychopathy*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Coid, J. W. (2002) Personality disorders in prisoners and their motivation for dangerous and disruptive behaviour. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 12, 209–226.
- Daffern, M., and Howells, K. (2002) Psychiatric inpatient aggression: A review of structural and functional assessment approaches. *Aggression and Violent Behaviour*, 1, 1–21.
- Edens, J. F., Cruise, K. R. and Buffington-Vollum, J. K. (2001) *Behavioral Sciences and the Law*, 19, 519–543.
- Edwards, E. L., Holmes, C. B. and Carvajal, H. H. (1998) Oral and booklet presentation of the MMPI-2. *Journal of Clinical Psychology*, 54, 593–596.
- Farrington, D. P. (2004) Criminological psychology in the twenty-first century. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 14, 152–166.
- Felthous, A. (1999) Introduction to mental illness and criminal responsibility. *Behavioral Sciences and the Law*, 17, 143–146.
- Friedman, A. (2001) *Psychological assessment with the MMPI-2*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Furnham, A., and Heaven, P. (1999) *Personality and social behaviour*. London: Arnold.
- Gottfredson, S. D., and Hirschi, T. (1990) *A general theory of crime*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Graham J. R. (2000) *MMPI-2 Assessing personality and psychopathology*. New York: Oxford University Press.
- Grann, M., Långström, N., Tengström, A., and Kullgren, G. (1999) Psychopathy (PCL-R) predicts violent recidivism among criminal offender with personality disorders in Sweden. *Law and Human Behavior*, 2, 205–217.
- LeBlanc, M., Ouimet, M., & Tremblay, R. E. (1988) An integrative control theory of delinquent behavior: A validation 1976–1985. *Psychiatry*, 51, 164–176.
- Megargee E. I. (1977) The need for a new classification system. *Criminal Justice and Behavior*, 4, 107–113.
- Megargee, E. I., Mercer, S. I. and Carbonell, J. L. (1999) MMPI-2 with male and female state and federal prison inmates. *Psychological Assessment*, 11, 177–185.
- Moskowitz, J. L., Lewis, R. J., Ito, M. S., and Ehrmentraut, J. (1999) MMPI-2 profiles of NGRI and civil patients. *Journal of Clinical Psychology*, 5, 659–668.
- Nicholson, R. A. and Norwood, S. (2000) The quality of forensic psychological assessment, reports and testimony: Acknowledging the gap between promise and practice. *Law and Human Behavior*, 24, 9–44.

- Packer, I. K. (1987) Homicide and the insanity defense: A comparison of sane and insane murderers. *Behavioral Sciences and the Law*, 5, 25–35.
- Pope H. S., Butcher J. N. and Seelen J. (2000) *The MMPI, MMPI-2 & MMPI-A in court*. Washington DC: American Psychological Association.
- Simourd L., and Andrews D. A. (1994) Correlates of delinquency: A look at gender differences. *Forum on Corrections Research*, 6, 26–31.
- Tengström, A., Hodgins, S., Grann, M., Längström, N., and Kullgren, G. (2004) Schizophrenia and criminal offending. The role of psychopathy and substance use disorders. *Criminal Justice and Behavior*, 4, 376–391.
- Youngs, D. (2004) Personality correlates of offence style. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 1, 99–119.
- Warren, J. I., Risenfeld, B., Fitch, W. L., and Hawk, G. (1997) Forensic mental health clinical evaluation: An analysis of interstate and intersystemic differences. *Law and Human Behavior*, 21, 377–390.
- Антонян Ю. (1996) *Психология преступника и расследование преступлений*. М.: ИОП.
- Антонян Ю. М., Бородин С.В. (1998) *Преступное поведение и психические аномалии*. М.: Спарк.
- Балабанова Л. (1998) *Судебная психология*. Д.: “Сталкер”.
- Сафуанов Ф. С. (1998) *Судебно – психологическая экспертиза в уголовном процессе*. М.: Смысл “Гароарика”.
- Ситковская О. Д. (1998) *Психология уголовной ответственности*. М.: “Норма”.

Summary

The aim of this study was to investigate differences in personality traits of the offenders who underwent either court-ordered psychiatric or both psychiatric and psychological assessments ($n = 77$), imprisoned offenders not referred to forensic assessment ($n = 54$), and non-offenders ($n = 66$) with the help of the Minnesota Multiphasic Personality Inventory – 2 test (MMPI-2, 4). All respondents completed the MMPI-2 test. Statistically significant differences ($p < 0.01$) in all three groups were found on the F, Pa, and Sc scales. These were the scales that best discriminated the three groups included in the study. Nine of the 13 MMPI-2 test scales showed statistically significant differences between the personality traits of the offenders referred to forensic assessment and the imprisoned offenders. Offenders with a diagnosis of schizophrenia had the smallest overall deviation from the non-offender group on the MMPI-2 scales. Offenders with an organic mental illness had the largest overall MMPI-2 test scale score deviation from the non-offender group and other significantly elevated scores on a number of scales in comparison to the other diagnostic groups.

Keywords: offender, personality traits, MMPI-2 test, forensic psychiatric expertise, forensic psychological and psychiatric expertise, mental disorder.

1. pielikums

Uz tiesu ekspertīzi nosūtīto likumpārkāpēju sociāldemogrāfiskais un klīniskais raksturojums

Grupu raksturojošie rādītāji		N	%
Dzimums	Vīrietis	77	100
Vecums	18–25	24	31,2
	26–40	33	42,8
Izglītība	41–61	20	26,0
	pamatskolas	24	31,2
	nepabeigta vidējā	21	27,3
	vidējā	25	32,5
	augstākā	7	9,1
Noziedzīgā nodarījuma veids	<u>Noziedzīgs nodarījums, kas vērstas pret personu:</u>	46	59,7
	nonāvēšana	29	37,7
	Viegli, vidēji, smagi miesas bojājumi	8	10,4
	Seksuālie noziegumi	10	13,0
	<u>Noziedzīgs nodarījums, kas vērstas pret īpašumu:</u>	24	31,2
	Zādzība	11	14,3
	Pārējie (huligānisms, īpašuma bojāšana, narkotisko vielu glabāšana, nelikumīga meža izciršana, krāpšana)	13	16,9
	<u>Noziedzīgs nodarījums, kas vērstas pret īpašumu,</u>		
	<u>apdraudot personu:</u>	7	9,1
	Laupīšana	7	9,1
Diagnoze (SSK-10)	Organiski psihiski traucējumi	30	37,0
	Pieaugušo personības un uzvedības traucējumi	25	32,5
	Šizofrēnija	15	19,5
	Psihiski vesels	7	9,1
Ekspertīzes atzinums	Pieskaitāms	52	67,5
	Ierobežoti pieskaitāms	12	15,6
	Nepieskaitāms	13	16,9

2. pielikums

Apcietinājumā esošo likumpārkāpēju sociāldemogrāfiskie rādītāji

Grupu raksturojošie rādītāji		N	%
Dzimums	Vīrietis	54	100
Vecums	18–25	29	53,7
	26–40	16	29,6
	41–61	9	16,7
Izglītība	pamatskolas nepabeigta vidējā vidējā	25	46,3
		9	16,7
		20	37,0
Noziedzīgā nodarījuma veids	<u>Noziedzīgs nodarījums, kas vērstas pret personu:</u>	14	25,9
	Nonāvēšana	11	20,4
	Viegli, vidēji, smagi miesas bojājumi	1	1,9
	Seksuālie noziegumi	2	3,7
	<u>Noziedzīgs nodarījums, kas vērstas pret īpašumu:</u>	13	24,1
	Zagšana	11	20,4
	Pārējie (huligānisms, īpašuma bojāšana, narkotisko vielu glabāšana)	2	3,7
	<u>Noziedzīgs nodarījums, kas vērstas pret īpašumu, apdraudot personu:</u>	12	22,2
	Laupīšana	12	22,2
	Nav norādīts	15	27,8

LATVIJAS UNIVERSITĀTES RAKSTI
729. sējums, PSIHOLOĢIJA

Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
Baznīcas ielā 5, Rīgā, LV-1010
Tālr. 67034535